ВИТКА ТОШКОВА

БЪЛГАРИЯ И ТРЕТИЯТ РАЙХ

Ъ3574 к

НАУКА И ИЗКУСТВО

БЪЛГАРИЯ И ТРЕТИЯТ РАЙХ

ВИТКА ТОШКОВА

БЪЛГАРИЯ И ТРЕТИЯТ РАЙХ

(1941—1944)

(ПОЛИТИЧЕСКИ ОТНОШЕНИЯ)

ОТ БИБЛИОТЕКАТА на акад. Илчо Димитров

EX LIBRIS

НАУКА И ИЗКУСТВО
СОФИЯ — 1975

Ф 3574

Индекс 941 Б

ПРЕДГОВОР

Домогванията на германския империализъм за световно господство намират ярко въплъщение в агресивната външна политика на Третия райх. Нацистката експанзионистична външнополитическа програма се покрива плътно със стремежите на германския монополистически капитал да разреши своите вътрешни противоречия, да укрепи и разшири господството си чрез завоюване на чужди територии, нови пазари, източници на суровини и сфери за приложение на капиталите.

По своя характер и тенденции завоевателните планове на германския фашизъм са естествено продължение на агресивните планове на германския империализъм през Първата световна война, но вече в по-друга обстановка и в много по-големи мащаби. Възраждат се отново проектите за т. нар. „средноевропейско голямо пространство" (Großwirtschaftsraum) и традиционният аспект на германската външна политика —„Drang nach Osten".[1]

Особено място във външнополитическата програма на фашистка Германия, изложена с цинична откровеност в „Mein Kampf", заема замисълът на покоряването с „огън и меч" на източните славянски народи, органически свързан с унищожаването на Съветския съюз.[2] Подчинен на тази цел е и набелязаният обект на фашистката експанзия — съседните на Германия европейски страни и преди всичко Източна Европа.[3]

Специално за страните от Югоизточна Европа след започ-

---

[1] *В. И. Дашичев,* Банкротство стратегии германского фашизма. Исторические очерки. Документы и материалы. Том 1. Подготовка и развертывание нацистской агрессии в Европе. 1933—1941. Москва, 1973, с. 29—37.

[2] *A. Hitler.* Mein Kampf. München, 1942, S. 742.

[3] *H. Picker* (Hrsg.). Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941 — 1942. Bonn, 1951, S. 143 — 144.

налото конкретно прилагане на доктрината за „нов европейски ред“ през 1940/1941 г. хиглеристкото военнополитическо ръководство предвижда превръщането им в суровинна база за „великогерманската икономическа сфера“ и в пазар за германската промишлена продукция.[4]

Установяването на господство в Европа е основен аспект и на стратегическата концепция на германския милитаризъм, чиято главна задача — унищожаване чрез мълниеносни военни операции главните германски противници в Европа — е предпоставка за установяване световно господство на хитлеристка Германия.

Разрешаването на въпросите, свързани с покоряването на европейския континент, оказа своето въздействие върху цялостната военнополитическа програма на германските управляващи кръгове. Нейната реализация обаче среща решителното противодействие на един важен фактор, определил изменението на стратегическата ситуация след Първата световна война — образуването на първата в света социалистическа държава. Това само по себе си изостря допълнително междуимпериалистическите противоречия. Във взаимоотношенията между евентуалните противници на Германия наред с тенденцията, предизвикана от класовата омраза на западните държави, се проявява и стремежът да се използува Съветският съюз в борбата срещу агресивните планове на нацистка Германия, заплашващи в еднаква степен империалистическите интереси на Англия и Франция.

Ето защо като една от основните политически предпоставки на хитлеристката експанзия германските политици определят предотвратяването на нова антигерманска коалиция на великите държави. Друг не по-маловажен аспект от дейността на германската дипломация е формирането на агресивен фашистки блок, включващ в практическото си осъществяване създаването през октомври 1936 г. на „Оста“ Рим — Берлин, трансформирана през следващата година в Антикоминтерновски пакт между Германия, Италия и Япония, превърнат на 27 септември 1940 г., след поражението на Франция, в Тристранен германо-итало-японски пакт със задача да координира действията на трите агресивни държави за завоюването на световно господство и разделянето на света между участниците в блока.[5]

---

[4] *В. И. Дашичев,* Цит. съч., с. 61.

[5] *В. Л. Израэлян, Л. Н. Кутаков,* Дипломатия агрессоров. Германо-итало-японский фашистский блок. История его возникновения и краха. Москва, 1967, с. 87.

В проектите на хитлеристката дипломация за една успешна война специално внимание се отделя на въпроса за политико-стратегическото обезпечаване на балканския плацдарм. В пряка зависимост от тази задача е осигуряването на България, първоначално като негласен съюзник с оглед хитлеристката концепция за временно неутрализиране на Балканите, а впоследствие, след италианската агресия в Гърция и в предстоящите задачи във войната срещу СССР, като явен, но второстепенен балкански партньор.

Методично и целеустремено, използувайки формите на икономическо, военнополитическо и идеологическо въздействие, дипломацията на Третия райх съумява да измени някои от главните принципи на българската външна политика и да наложи най-нежелания вариант на военнополитическо сътрудничество — официален съюз, осъществен с присъединяването на България към Тристранния пакт на 1 март 1941 г. Благоприятен повод за политически натиск върху българските управляващи кръгове е стремежът на последните да се ревизира несправедливият Ньойския мирен договор. Фактори, възпрепятствуващи категоричното определяне на българската външнополитическа ориентация и окончателно военнополитическо ангажиране, са съзнанието за външнополитическата изолираност и вътрешнополитическата нестабилност на монархо-фашисткия режим, както и различните предпочитания на българската политическа общественост към великите сили.

В българската марксистка историография проблемите, свързани с мястото на България в стратегическото планиране на хитлеристка Германия в навечерието и началото на Втората световна война и съответно с външнополитическата ориентация на България през посочения период и дипломатическата подготовка за присъединяването на страната към Тристранния пакт, са разработени сравнително най-задълбочено и всестранно.[6] Въпреки внушителния брой на изследванията някои от

[6] *Д. Машев.* Прогерманската ориентация на българското правителство в навечерието на Втората световна война. — Годишник на Соф. университет, Юридически факултет, т. LV, кн. 1, 1964, с. 299—322; D. Mašev. La préparation diplomatique de l'adhésion de la Bulgarie au Pacte tripartite. — Etudes balkaniques. Nr. 6, 1967, p. 51 — 71; *Н. Генчев.* Външнополитическата ориентация на България в навечерието на Втората световна война (септември 1938 — септември 1939). — Годишник на Соф. университет, Философско-исторически факултет, т. LXI, кн. 3, 1968, с. 129—182; Българско-германски дипломатически отношения (1938—1941 г.). — В сб. Българско-германски отношения и връзки. Изследвания и материали. Том I, София, 1972, с. 391—433; Възвръщането на Южна Добруджа към България

разглежданите въпроси, отнасящи се до характера на обявения на 15 септември 1939 г. неутралитет на България в започналата война и до същността на намеренията и целите в политиката на цар Борис III през 1940/1941 г., остават все още дискусионни.

през 1940 г. — ИПр., 1969, кн. 6, с. 58—73; Външната политика на България през началния период на Втората световна война (1939—1941 г.). — ГСУ, ФИФ, кн. III, т. LXIII, 1970, София, 1971, с. 301—440; *Г. Стефанов.* Външната политика на България от началото на Втората световна война до присъединяването ѝ към Тристранния пакт. 1939—1941 г. — Годишник на Соф. университет, Юридически факултет, т. XLIX, 1958, с. 402—462; *М. Михов.* Борбата на СССР за мир на Балканите в началото на Втората световна война и България. — Военноисторически сборник, 1953, кн. 4, с. 3—19; Борбата на СССР за предотвратяване на хитлеристката агресия на Балканите по време на Втората световна война. — Военноисторически сборник, 1954, кн. 1, с. 79—111; Великие державы и Болгария в начале второй мировой войны. — В сб. Вторая мировая война. Материалы научной конференции, посвященной 20-й годовщине победы над фашистской Германией. Книга первая, Общие проблемы, Москва, 1966, с. 383—391; *Д. Сирков.* Българската работническа партия в защита на националната независимост на България (1 септември 1939 — 1 март 1941 г.). — Известия на Института по история на БКП. Т. 14, София, 1965, с. 5—178; Към въпроса за присъединяването на България към Тристранния пакт. — В сб. Българско-германски отношения и връзки, с. 435—465; *Хр. Михова, Л. Живкова.* Политиката на Германия и Англия спрямо България в навечерието на Втората световна война. — Първи конгрес на Българското историческо дружество. Том първи, София, 1972г., 641—648; *Кр. Манчев.* Германия и българо-югославските отношения в навечерието на Втората световна война. — В сб. Българско-германски отношения и връзки, с. 347—371; от същия автор Антифашисткото движение в Югославия през 1939—1941 г. и прояви на българо-югославско антифашистко сътрудничество. — Известия на Българското историческо дружество. Книга XXVIII, София, 1972, с. 245—266; *Chr. Daneva-Michova.* La Grande Bretagne et l'expansion économique de l'Allemagne hitlérienne en Bulgarie après l'Anschluss en Munich. — Etudes balkaniques, 1972, Nr. 2, p. 84—97; *V. Bojinov.* L'entraînement de la Bulgarie dans la Seconde guerre mondiale et ses conséquences. — Etudes historiques. Tome II, Sofia, 1965, p. 493—511; *В. Божинов.* Агрессивная политика германского империализма и вовлечение Болгарии во вторую мировую войну. — В сб. Вторая мировая война. Книга вторая. Военное искусство. Москва, 1966, с. 276—283; *В. Тошкова.* Присъединяването на България към Тристранния пакт. — ИПр., 1969, кн. 4, с. 56—72; *Ив. Иванов.* Присъединяването към Тристранния пакт — едно съдбоносно решение на българските монархо-фашистки ръководители. — Военноисторически сборник, 1969, кн. 6, с. 19—50; *I. Dimitrov.* L'opposition bourgeoise nonfasciste et l'orientation de la politique extérieure de la Bulgarie (1-er septembre — 1-er mars 1941). — Studia Balcanica, 1971, № 4, p. 257—277; Буржоазната опозиция в България 1939/1944, София, 1969; *В. Георгиев.* Буржоазните и дребнобуржоазните партии в България 1934—1939. София, 1971; *И. Димитров.* Българската демократична общественост, фашизмът и войната 1934—1939. (Към историята на политическите партии и политическите борби в България в навечерието на Втората световна война (ГСУ, ФИФ, т. LXIV, част 2, г. 1970, София, 1972; Обзорен историографски преглед по въпроса прави *Е. Костова* — Българско-германските отношения в съвременната българска историография. — В сб. Българско-герман-

В част от съветските публикации, които специално или мимоходом се спират на проблемите, свързани с българската външнополитическа ориентация, становищата на авторите в общи линии се свеждат до твърдението, че чрез обявения неутралитет управляващите кръгове желаят да прикрият подготовката за включването на България във фашисткия блок и на всяка цена да осъществят експанзионистичните намерения на българската буржоазия.[7]

С много повече нюанси разглежда външната политика на България В. Д. Вознесенски. Той подчертава сложния и противоречив характер на външнополитическата линия на България, преследваща отклоняването на „зафиксирани" задължения спрямо хитлеристка Германия.[8]

Въз основа на разнообразен фактически материал е разкрита политическата обстановка на Балканите и колебанията на българските управляващи среди при определяне външнополитическата ориентация на страната в периода, предхождащ влизането на България в пакта на Оста в студиите на И. Н. Чемпалов.[9]

В съветската историография повечето от изследванията, третиращи специално проблемите на българската външна политика, се отнасят до периода на навечерието и началото на войната.[10] Изключение прави студията на Д. Вознесенски, в която е застъпен периодът след 1 март 1941 г. до есента на 1943 г.[11] Отделни моменти от взаимоотношенията с райха са отбелязани

ски отношения и връзки, с 577—589; вж. също: *Хр. Данева—Михова.* Историография на международните отношения на България през XX в. — В сб. Проблеми на българската историография, София, 1973, с. 453—747; в същия сборник с. 489—494: *В. Тошкова,* Българо-германските отношения след идването на Хитлер на власт в българската историография.

[7] *Л. Б. Валев.* Болгарский народ в борьбе против фашизма (накануне и в начальный период второй мировой войны). Москва, 1964; *В. Л. Израэлян, Л. Н. Кутаков.* Цит. съч., с. 40—41.

[8] *В. Д. Вознесенски.* Цар Борис, Хитлер и легионерите, София, 1971.

[9] *И. Н. Чемпалов,* Присоединение Болгарии к Тройственному пакту и позиция великих держав. — Ученые записки Уральского государственного университета им. А. М. Горького, № 63. Серия историческая, вып. 12, Свердловск, с. 56—192; .Итало-германская агрессия на Балканах в конце 1940 г., пак там, № 63, вып. 6, с. 96—221.

[10] *Л. Б. Валев.* Цит. съч. *И. Н. Чемпалов.* Цит. съч. Вж. и Срыв попыток присоединения Болгарии к тройственному пакту в конце 1940 г. — Ученые записки Пермский государственый университет, № 149 (Пермь), 1966, с. 39—48; *Н. Д. Смирнова,* Балканская политика фашистской Италии. Очерк дипломатической истории (1936—1941). Москва, 1969.

[11] *Д. В. Вознесенски,* Цит. съч.

и в някои обобщаващи съветски изследвания по история на дипломацията.[12]

Конкретно и цялостно проучване на българо-германските политически взаимоотношения в Германската демократическа република засега все още няма. Публикуваните студии и статии третират фрагменти от този главен аспект на българската външна политика.[13]

Сравнително ограничен е броят и на югославските трудове, в които с оглед положението на Югославия в хитлеристката окупационна политика са разгледани моменти от отношенията между България и райха.[14]

В западногерманската историография сред изследванията, посветени на българо-германските политически отношения, особен интерес представлява студията на Х. Хайбер.[15] Поставяйки

---

[12] *В. Л. Исраэлян, Л. Н. Кутаков,* Цит. съч., *В. Л. Исраэлян,* Дипломатическая история Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., Москва, 1959; *Д. М. Проэктор.* Агрессия и катастрофа. Москва, 1968; *В. Б. Ушаков.* Внешняя политика гитлеровской Германии. Москва, 1961.

[13] *E. Kalbe.* Forschungen in der DDR zur südosteuropäischen Geschichte. Jahrbuch für Geschichte der sozialistischen Länder Europas. Bd. 15/1. Berlin, 1971, S. 111—133; Antifaschistischen Resistance und volksdemokratische Revolution in den Ländern Südosteuropas, Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Länder Europas, Bd. 10, Berlin, 1967, S. 35—75; *G. Einhorn.* Die Volksfeindliche Politik des deutschen Faschismus gegenüber Bulgarien im zweiten Welkrieg. — Deutsche Außenpolitik, 1960, 4, S. 440—449; *К Дрекслер.* Европейските планове на германския империализъм от 1943 г. — В сб. Българско-германски отношения и връзки, с. 611—615; *Е. Калбе.* Назряване на революционната ситуация в Югоизточна Европа по време на Втората световна война. — Пак там, с. 593—611; *K. Drechsler (H. Dress), G. Hass.* Europapläne des deutschen Imperialismus im zweiten Weltkreig. — ZfG, 1971, 7, S. 916—931; *M. Hegemann.* Die wichtigsten Faktoren der faschistischen Südosteuropapolitik bis zum Uberfall auf die Sowjetunion. Aktes du I-er Congrès international des etudes balkaniques et sud-est européennes. T. V—Histoire, 1970, p. 257—261.

[14] *Г. Тодоровски.* Мегусебните односи на Италија и Бугарија од 1941—1943 година во врска со Западна Македонија. — В сб. „Развиток на државноста на македонскиот народ. Материали од Симпозиумот по повод 20 годишнината от Првото заседание на АСНОМ одражан на 23 и 24 октомври 1964 година. Скопје, 1966, с. 409—431; *Д. Зографски.* Македонија 1941—1943 год. според некои германски документи. — Гласник, година XV, бр. 3, Скопје 1971; *Т. Ристовски.* Германо-бугарската офанзива во Меглен и на планината Пајак во светлината најновата германска документација од архивот „Вашингтон" (јануари 1944. — Акциите „Elefant", и „Wolf", Гласник, година XVII, бр. 1, Скопје, 1973.

[15] *H. Heiber* Der Tod des Zaren Boris. — Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 9 Jahrgang, 1961, 4 Heft (Oktober), Stuttgart, S. 384—416; вж. *Е. Турчински.* Изследвания в Германската федерална република върху историята на България. — В проблеми на българската историография. София, 1973, с. 645—662.

си задача да разбули тайната около смъртта на цар Борис, авторът доказва намесата на германското правителство във вътрешнополитическия живот на България.

Сравнително обективно и доста подробно са проследени българо-германските дипломатически преговори за присъединяването на България към Тристранния пакт в книгата на Ф. Фабри.[16] Важни моменти от взаимоотношенията между правителството на райха и кабинета на Филов получават допълнително доуточняване с помощта на документи от Политическия архив в Бон. Авторът обаче умишлено идентифицира същността на хитлеристката и съветската политика на Балканите през 1940 г. и твърди, че „агресивността" на Германия и на Съветския съюз е позволила на цар Борис да лавира по-продължително време. Същата теза се застъпва от А. Хилгрубер.[17]

Данни и оценки, допълващи анализа за политическата обстановка в Югоизточна Европа и в частност в България, се съдържат и в други публикации на западногермански автори.[18]

В мемоарната литература, излязла в Германската федерална република, в повечето случаи бившите нацистки дипломати и висши офицери от вермахта, пишейки за България, се спират главно върху личността на цар Борис, като се опитват да обяснят често пъти твърде тенденциозно неговото поведение.[19]

Обобщаващи преценки за българската външна политика, изградени върху сравнително ограничена изворова база, се съ-

---

[16] *Ph. W. Fabry.* Balkan-Wirren 1940—1941. Diplomatische und militärische Vorbereitung des deutschen Donauüberganges. Darmstadt, 1966.

[17] *A. Hillgruber.* Hitlers Strategie, Politik und Kriegführung. 1940—1941. Frankfurt am Main, 1965.

[18] *F. Schramm von Thadden.* Griechenland und die Großmächte im zweiten Weltkrieg. Wiesbaden, 1955; *A. Hillgruber.* Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. Die deutsch-rumänischen Beziehungen 1938—1944. Wiesbaden, 1954; *A. Buchner.* Der deutsche Griechenland-Feldzug. Operationen der 12. Armee 1941. Heidelberg, 1957; *P. Leverkuehn.* Der geheime Nachrichtendienst der deutschen Wehrmacht im Kriege, Frankfurt am Main, 1957; *O. Reile.* Geheime Ostfront, München, 1963; *L. Krecker.* Deutschland und die Türkei im zweiten Weltkrieg. Frankfurt am Main, 1965; *J. Wuescht.* Jugoslawien und das Dritte Reich. Eine dokumentierte Geschichte der deutsch-jugoslawischen Beziehungen von 1933 bis 1945. Stuttgart, 1969; *J. Schröder.* L'Allemagne et ses alliés. — Revue d'histore de la deuxième guerre mondiale, 1972, Nr. 88, p. 45—65.

[19] *W. Warlimont.* Im Hauptquartier der deutschen Wehrmacht 1939—1945. Frankfurt am Main, 1962; *H. Neubacher.* Sonderauftrag Südost 1940—1945. Bericht eines fliegenden Diplomaten. Göttingen. 1956. *Fr. von Papen.* Der Wahrheit eine Gasse. München 1952; *P. Schmidt.* Statist auf diplomatischer Bühne 1923—1945. Erlebnisse des Chefdolmetschers im Auswärtigen Amt mit den Staatsmännern Europas. Bonn, 1958.

държат в някои английски, френски и американски исторически изследвания, посветени на страните от Югоизточна Европа. В тях се загатва за появата на нови тенденции в политиката на българските управляващи кръгове към Третия райх от началото на 1943 г., но интерпретацията им страда от известен схематизъм и склонност да се оправдава българският монарх.[20]

Принос за документалното осветляване на българо-германските политически отношения е излязлата през 1972 г. книга на американския историк Ф. Чери.[21] Авторът е успял въз основа на разнообразен изворов материал и използувайки богата литература, да даде исторически вярна интерпретация на проблема за разрешаването на еврейския въпрос в България през 1940—1941 г. Чери не се е задоволил с тясно третиране на посочения проблем, а го обвързва с обществено-политическия процес и преди всичко с българо-германските стопански и политически отношения. Но той оценява дейността на българските управляващи кръгове преди всичко от гледна точка на политиката към евреите в България и затова неправилно ги характеризира като „нефашисти“ и „неантисемити“.

Общо взето, в съвременната буржоазна историография броят на изследванията, посветени на България, е сравнително малък, което вероятно се дължи на все още слабия интерес специално към българската външнополитическа история в годините на Втората световна война.

В съвременната българска историография проблемът за българо-германските политически отношения (1941—1944 г.) не е пренебрегван.[22] Това важи особено за последните няколко години, през които вниманието на историците и юристите международници много по-определено се насочва към проучване на

---

[20] *B. Newmann.* Balkans horizons d'hier et d'aujourd'hui. Paris, 1946; *M. Mourin.* Le Drame des Etats satellites de l'Axe de 1939 à 1944. Paris, 1957; Histore des Nations Européennes. II. Pendant la deuxième guerre mondiale (1939—1945). Paris, 1962; *R. L. Wolff.* The Balkans in Our Time. New York, 1967. Критичен анализ на произведението вж.: *Хр. Данова—Михова.* Буржоазни теории в САЩ и в Англия за победата и развитието на народнодемократичната революция в България. — Известия на БИД. Книга XXV, София, 1967, с. 329—331.

[21] *F. B. Chary.* The Bulgarian Jews and the Final Solution, 1940—1944. Pittsburgh, 1972.

[22] *Хр. Данева—Михова,* Историография на международните отношения...; *В. Тошкова,* Българо-германските отношения след идването на Хитлер на власт ... След публицистичните и научно-популярни издания заслужават внимание книгите на Г. Гочев — Бюро „Д-р Делиус“, София, 1969, и на Ив. Пауновски — „Възмездието“, София, 1971.

мястото и ролята на България в политиката на фашистка Германия.[23]

Детайлно изследвани (по българска документация) са отношенията между Берлин и София за времето от 1 юни до 1 септември 1944 г.[24]

Съществува обаче известна неравномерност в осветляването на отделните периоди и етапи от участието на България в хитлерофашисткия блок. Непълно и едностранчиво е проучено съдържанието на българо-германските отношения след 22 юни 1941 г. до лятото на 1944 г.[25] Затова и задачата за едно цялостно проучване на взаимоотношенията с фашистка Германия през Втората световна война и в бъдеще ще бъде обект на научни изследвания.

* * *

В предлаганата монография е направен опит да се обяснят мотивите, целите и интимните намерения на Третия райх и на България в техните взаимоотношения след 1 март 1941 г. до началото на септември 1944 г.; да се разкрие доколко и защо има съвпадение в интересите на София и Берлин; кога и в кои пунктове двустранната заинтересуваност престава да съществува; да се изясни в каква степен различните опозиционни групировки и особено антифашистката въоръжена борба в България влияят върху развитието и перспективите на българо-германското военнополитическо сътрудничество; да се проучи същността на понятието хитлеристки „сателит“, определение, валидно за положението на България през Втората световна война. Тези въпроси почти изцяло изпълват съдържанието на политическите отношения между България и фашистка Германия в годините на войната и съзнателно, без, разбира се, да

---

[23] *Сл. Петрова,* Борбата на БРП за установяване народнодемократическата власт (май — септември 1944 г.), София, 1964; *Ст. Петров,* Стратегията и тактиката на БКП в борбата против монархо-фашизма (1941—1944 г.), София, 1969.

[24] *И. Димитров,* Външната политика на правителството на Иван Багрянов (1 юни — 1 септември 1944 г.). — Годишник на Софийския университет. Философско-исторически факултет. Книга III — История, т. LXI, 1967, София, 1968, с. 187—272; *И. Димитров,* Смъртта на цар Борис III... — ИПр., 1968, кн. 2, с. 40—49; *И. Димитров,* Буржоазната опозиция в България 1939/1944. София, 1969.

[25] *В. Божинов,* Политическата криза в България през 1943—1944. София, 1957.

се пренебрегва постоянното въздействие на икономическия фактор, са поставени на централно място в настоящото изследване. Това предпочитание се обуславя от следните съображения: за периода след 1 март 1941 г. стопанското взаимодействие[26] в съществуващата форма на максимално ограбване на България е невъзможно извън сферата на сключения военнополитически съюз с райха, същевременно непонятна би била и динамиката на останалите аспекти от взаимоотношенията в рамките на Тристранния пакт без спечелването и запазването на монархо-фашисткия режим като политически съюзник на Германия за периода 1941—1944 г.; от друга страна, не случайно именно грижата за съхраняване политическото господство на българската буржоазия в сътрудничеството с Третия райх слага своя отпечатък върху характера на отношенията между Берлин и София; затова и стремежът на българската буржоазия да запази политическата власт в страната изцяло в свои ръце оформява и един специфичен вътрешнополитически аспект на българо-германските отношения. Към него се отнася въпросът за взаимодействието на разположените в България германски военни, разузнавателни, търговски и културни учреждения със

[26] Изследванията, посветени на проблема за българо-германските стопански връзки и отношения, и особено тези от тях, които третират формите и методите за ограбването на българското стопанство от германския империализъм през Втората световна война, са твърде многобройни. (Вж. Е. Костова. Цит. съч.) Все още обаче остава недостатъчно изяснен въпросът за ролята, която германските монополистн отреждат на българската икономика при организирането на „новия европейски ред". В това отношение историците на Германската демократическа република имат сериозни постижения особено в документалните изследвания — необходима база за направената досега научна интерпретация. (*Е. Людеман.* За икономическата експанзия на германския империализъм в Румъния, България и Югославия преди 1945 г. — ИПр., 1970, кн. 5, с. 139—152; *К. Sohl.* Die Kriegsvorbereitungen des deutschen Imperialismus in Bulgarien am Vorabend des zweiten Weltkrieges. — Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Länder Europas, Bd. 3, Berlin 1959; *Х. Радант.* Интересите на И. Г. Фарбениндустри в България до 1944 г. — В сб. Българско-германски отношения и връзки, с. 547—563; Изключително ценен документален принос представляват сборниците Anatomie des Krieges. Neue Dokumente über die Rolle des deutschen Monopolkapitals bei der Vorbereitung und Durchführung des zweiten Weltkrieges. Herausgegeben und eingeleitet von *Dietrich Eichholtz und Wolfgang Schumann.* Berlin, 1969; в превод на руски език: Анатомия войны. Москва, 1971; Anatomie der Aggression. Neue Dokumente über die Politik des faschistischen deutschen Imperialismus zur „Neuordnung" Europas im zweiten Weltkrieg. Herausgegeben und eingeleitet von Gerhardt Hass und Wolfgang Schumann. Berlin, 1972. Griff nach Südosteuropa, Berlin, 1973; сред българските автори заслужава внимание: *Д. Коен.* Българската индустрия и империалистическа Германия през Втората световна война. — В Българско-германски отношения и връзки, с. 497—541.

съответните български служби. Тези взаимоотношения представляват едно от средствата, чрез които германското правителство въздействува върху насоките в обществено-политическото развитие на България с оглед успешното решаване на нацистките военностратегически задачи.[27]

Направени са усилия да бъде преодоляна документалната едностранчивост на досегашните изследвания. В това отношение авторката беше улеснена от предоставената ѝ възможност да се запознае с дипломатическата кореспонденция на германската легация в София с външното министерство на райха, съхранявана в Политическия архив на Министерството на външните работи на Германската федерална република в Бон.[28] Част от тази документация бе издирена в Научния архив на Института за история при Германската академия на науките в Берлин.[29] Българските документи са извлечени от Централния държавен исторически архив (ЦДИА), Архива на Министерството на вътрешните работи (АМВР), Централния партиен архив (ЦПА), Военния исторически архив (ВИА), Централния военен архив във Велико Търново (ЦВА) и архива при Българската академия на науките (АБАН).

Сравнително пълно е използувана и поредицата „Документи за германската външна политика" (1918—1945) (западногерманско издание — серия D (1937—1941) и серия E (1941—1945),[30] а така също и свързаните с коалиционната политика и стратегия на фашисткия блок записи за разговорите на Хитлер

---

[27] В настоящото изследване посочения проблем е отбелязан само като илюстрация на един от хитлерофашистките прийоми за оказване натиск при осъществяване на сътрудничеството с Германия. (*G. Buchheit.* Der deutsche Geheimdienst. Geschichte der militärischen Abwehr. München, 1966, S. 281—282; *G. Einhorn.* Op. cit.; *Г. Гочев.* Цит. съч. Културно-политическото проникване в страните от Югоизточна Европа и неговите резултати е разгледано подробно в докторската дисертация на *E. Siebert.* „Die Rolle der Kultur-und Wissenschaftspolitik bei der Expansion des deutschen Imperialismus nach Bulgarien, Jugoslawien, Rumänien, und Ungarn in den Jahren 1938—1944. (Diss.), Berlin, 1971. Богата документация по въпроса се съхранява в Германския централен архив в Потсдам (ГДР). — DZA—Potsdam, Auswärtiges Amt, Deutsche Gesandschaft in Sofia. — Presse u. Propaganda (April 1939—Januar 1944), Nr 130, Nachrichten und Presseabteilung (1933—1945), Nr 60495 и др.)

[28] Politisches Archiv. Auswärtiges Amt. Büro des Staatssekretär. Akten betreffend: Bulgarien. Bd. 2, 3, 4, 5, 6, 7. (По-нататък съкратено; PA. AA).

[29] German Foreign Ministry$_2$. Serial 1381 (GFM$_2$).

[30] Akten zur deutschen auswärtigen Politik (1918—1945). Serie D (1937—1941), Bd. VIII—XIII, Baden-Baden, 1961—Frankfurt am Main. (1962—1963)—Bonn 1964 — Göttingen (1969—1970); Serie E (1941—1945), Bd. I, Göttingen, 1969.

и Рибентроп с държавници и дипломати на страните от Тристранния пакт.[31]

Интересни сведения са открити и в документалните издания с протоколи от съвещания в главната квартира на Хитлер,[32] с материали за военната стратегия и военното планиране на фашистка Германия,[33] в Дневника на главното командуване на Вермахта[34] и др. Особено полезен с критичния разбор на документалните източници и анализа на политическата и военната стратегия на германския фашизъм е двутомникът с документите на съветския историк В. И. Дашичев.[35]

Допълнителни данни са събрани от немската[36] и българската преса, стенографските дневници на Народното събрание и общо от публикациите, третиращи в една или друга степен изследваната тема.

---

[31] Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler. Vertrauliche Aufzeichnungen über Unterredungen mit Vertretern des Auslandes 1939—1941. Herausgegeben und erläutert von Andreas Hillbruber. Bd. I, Frankfurt am Main, 1967; под същото заглавие е втората част за (1942—1944), Frankfurt am Main, 1970.

[32] *H. Picker.* (Hrsg.) Hitlers Tischgespräche; Hitlers Lagebesprechungen. Die Protokollfragmente seiner militärischen Konferenzen 1942—1945. Hrsg. v. H. Heiber-Stuttgart, 1962.

[33] *W. Hubatsch* (Hrsg.). Hitlers Weisungen für die Kriegführung 1939—1945. Dokumente des Oberkommandos der Wehrmacht. Frankfurt a/M., 1962.

[34] Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtführungsstab). Bd. Bd. I—IV; Frankfurt am Main 1961—1965. (По-нататък съкратено: КТВ ОКW).

[35] *В. И. Дашичев.* Банкротство стратегии германского фашизма. Исторические очерки. Документы и материалы. Том I, II. Москва, 1973.

[36] Статиите за България са събрани в отделни томове, съхранявани във: Presse-archiv des einemaligen Reichslandbundes in der Bibliothek des Museums für Deutsche Geschichte. Berlin.

ГЛАВА ПЪРВА

ОТ НЕУТРАЛИТЕТ КЪМ СЪЮЗ С ХИТЛЕРИСТКА ГЕРМАНИЯ (СЕПТЕМВРИ 1939 — МАРТ 1941)

Външнополитическата ориентация на България в навечерието и в началния период на Втората световна война се определя до голяма степен от последиците на несправедливия Ньойски мирен договор. Тенденциите за ревизия на Парижките мирни договори след 1930 г. оказват съществено влияние върху основните насоки на българската външна политика. Решенията на Мюнхенската конференция от септември 1938 г. се разглеждат в София като благоприятен повод да бъдат изразени по-открито и българските претенции за „мирна ревизия", сдържани дотогава както поради външнополитическата изолираност на страната, така и поради липсата на сигурен покровител сред великите сили. Отстъпките, направени през септември 1938 г. на Германия, създават ново положение в следвания от българските управляващи кръгове курс на външнополитическа неангажираност.

Мюнхенските решения обнадеждват българската управляваща върхушка. Започва се трескаво проучване на английското, френското и германското становище по българските териториални и военни въпроси. Но опитът да се спечели благоразположението и на трите държави среща неодобрението на германското правителство, което е твърде заинтересувано от това, в чии води ще плува България.[1] Ето защо Берлин отговаря с дипломатически натиск, доказателство, че германските политически среди не са повече склонни да се задоволяват с досегашното българско поведение на „приятелство с всички, включително и с техните врагове, без България да поеме и най-малък

[1] АМВР, НС-II-25, *л.* 248; *С. И. Рябоконь,* Позиция болгарского монархо-фашисткого правительства в период Мюнхенского сговора. — Ученые записки Уральского государственного университета им. А. М. Горького, № 74, серия историческая, вып. 12. Свердловск, 1968, с. 47—55.

ангажимент спрямо тях“[2]. Същевременно правителството на райха дава да се разбере, че все още се нуждае от българския неутралитет, но при условие той да бъде благосклонен за Германия.[3]

В София на свой ред искат да узнаят настроенията в Берлин към българските териториални проблеми.[4] Германските лидери обаче са твърде предпазливи и въздържани. Това дава основание за подобна реакция и от страна на българските управляващи кръгове, която се обяснява донякъде и с наличието на английски опити за приобщаването на България.[5] Общо взето, резервираността на райха към българските искания за ревизия, съчетана с натиск за определяне на българската външнополитическа ориентация, проявени след Мюнхен, предопределят решението България да продължи политиката на относителна неангажираност. Съществена роля за отстояването на тази политика играят вътрешнополитическата слабост на режима и международната изолираност на страната. Тези обстоятелства и впоследствие влияят сдържано върху действията на управляващите кръгове.

През първия период в българо-германските отношения след Мюнхен докъм средата на 1939 г. българската външна политика се придържа към линията на неангажираност и изчакване, обявена в Директива № 19 на българското правителство от 19 април 1939 г.[6] Според тази директива България възприема „изчаквателна позиция“, обуславяща се от развитието на балканските и европейските политически отношения след Мюнхенската конференция. Паралелно с това е отбелязано и наличието на предпочитание към Германия, обяснено с факта, че 75% от българския износ се поглъща от райха, а и въоръжението за българската армия идва изключително оттам. Отчетено е и обстоятелството, че българските териториални претенции не срещат разбиране в западните европейски столици. Предпочитанието, възникнало от горните съображения, предполага възможна промяна в бъдеще във външнополитическата ориентация на България към Германия.

---

[2] Цитирано по *Н. Генчев,* Външнополитическата ориентация ..., с. 156.
[3] *Хр. Михова, Л. Живкова,* Цит. съч., с. 643.
[4] ЦДИА, ф. 176, оп. 7, а. е. 584, л. 73.
[5] Пак там, а. е. 635, л. 1.
[6] Пак там, оп. 8, а. е. 17 , л. 14. Текстът на директивата е публикуван в монографията на *Л. Б. Валев,* цит. съч., с. 20—21; *Д. Машев,* цит. съч., с. 316; *Н. Генчев,* цит. съч., с. 170—171.

Разбира се, не само в тесните търговско-стопански връзки трябва да се търсят причините за последвалото по-късно открито политическо обвързване с Германия.[7] Икономическата зависимост е важна предпоставка, но в случая не е единствената. Именно затова българската външна политика се ориентира изцяло към Берлин по-късно, когато обстановката в Европа се изменя окончателно в полза на Германия. Активизирането на германо-съветските дипломатически отношения, настъпило през лятото на 1939 г., започналата война, светкавичните победи на вермахта са факторите, които окуражават не само българския ревизионизъм, но и предопределят (някои от тях умишлено се използуват като оправдание) ориентацията към Германия, изразена много по-ясно през втората половина на периода септември 1939 — септември 1940 г.

Политическите планове на българските управляващи кръгове след 1 септември 1939 г. се изграждат с оглед на бърза германска победа, от която се очаква да последва преразглеждане на мирните договори. В София се надяваха удовлетворяването на българските претенции да стане на бъдещата мирна конференция. Ето защо още на 15 септември 1939 г. официално е заявено, че в избухналия военен конфликт България остава неутрална.[8]

Независимо от желанието на заинтересуваните балкански държави да не се променя статуквото на Балканите със започването на войната възможностите за ревизия на мирните договори се увеличават. Но обстановката тук не позволява на България да постави със сила своите искания, нито това е в нейните възможности и едва ли е желан вариант за царя и правителството. В София разчитат много повече на едно по-открито сближение с Германия, показала на практика пренебрежението си към версайската система. Но същевременно за България е нежелателно да се помрачават видимо и отношенията с Англия, Франция и СССР. Правителството на райха от своя страна с цел да запази спокойствие в Югоизтока и едновременно с това да отстрани напълно англо-френското и съветското влияние от Балканите продължава активно да действува против българската неангажираност. Цар Борис е скло-

[7] Българо-германските стопански отношения в навечерието и по време на войната са изследвани подробно в трудовете на редица автори. Сравнително пълно е разкрита тяхната същност, насоки и степента на влияние върху обществено-политическия живот на България (вж. *Е. Костова*, цит. съч.).
[8] В. Зора, 17 септември 1939 г., бр. 6080.

нен само частично да отговори на берлинските предизвикателства: на 15 февруари 1940 г. Кьосеиванов е заменен с Б. Филов, а за външен министър е назначен пълномощният министър в Белград Ив. Попов. Комбинацията с Филов не е случайна. Тя трябва да подскаже в Берлин, че външнополитическите и военните успехи на Германия са обнадеждили България и управляващите среди са готови да осъществят някои корекции в политиката си.[9]

На 4 април 1940 г. новоназначеният министър-председател Б. Филов, министърът на външните работи Ив. Попов и пълномощните министри в Берлин и Лондон — П. Драганов и Н. Момчилов, обсъждат подробно външнополитическото положение на България във връзка с появилите се нови възможности да бъдат предявени българските териториални искания.[10] В поверителния протокол от заседанието и в заключението към него отново е подчертано, че България ще продължава и занапред „да следва досегашната политика на мир и строг неутралитет и да заявява, че ще брани своята независимост против всяко посегателство". Според преценката на участниците в заседанието обстановката в Европа е благоприятна да се иска удовлетворяването на българските аспирации по мирен начин. За целта в заключението се предвижда да се проведе „една предпазлива, но упорита и последователна дипломатическа акция пред великите сили и пред другите по-влиятелни държави", като „най-достъпен обект ... се явява Южна Добруджа, възвръщането на която може да стане и преди бъдещата конференция за мир, само при най-благоприятно стечение на обстоятелствата". В т. 10 от същия документ е отбелязана и подготовката за постъпки да се получи излаз и на Бяло море, но само след като се види „какъв резултат ще даде акцията за Южна Добруджа".

В този дух са инструкциите на правителството и след започване на германските военни операции на Западния фронт.

---

[9] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 15, л. 14. Още през юли 1939 г. Филов получава специална покана от Хитлер да присъствува на традиционния празник с парад на националсоциалистическата партия, който нацистите организирали всяка година на 5 септември в Нюрнберг. Поканата е приета, но официално посещението се разгласява като гостуване при германския министър на просветата Руст и участие в археологическия конгрес. Три часа преди заминаването царят приема Филов и го инструктира да узнае някои подробности от политиката на Германия и особено „имат ли германците намерение да воюват..., какво мислят за България" (пак там, л. 16).

[10] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 17 [а], л. 1—13.

На 14 май 1940 г. Политическата дирекция на Министерството на външните работи изпраща нареждане до всички пълномощни министри и управляващи легациите в чужбина да изтъкват пред официалните представители на съответните страни, че „България като лоялен член на балканското семейство не ще стори нищо, което би могло да влоши положението на нейните съседи и да накърни взаимното доверие“[11].

Очевидно е, че върху решенията на правителствените кръгове влияят чувствително настроенията на широките народни маси за запазване на българския неутралитет, за мир и дружба със Съветския съюз, англо-френската ориентация на част от българската буржоазия, както и желанието на някои среди от търговско-стопанската буржоазия да търгуват със Съветския съюз. Всичко това възпира правителството и царя открито да манифестират предпочитанията си към Германия. Но военните успехи на вермахта през лятото на 1940 г. засилват надеждите, че Берлин ще подкрепи българските искания, още повече, че по същото време започва и уреждането на част от спорните териториални въпроси. За германските политически кръгове това обстоятелство действително благоприятствува разширяването без война на германското политическо влияние в Югоизточна Европа.[12] То се подпомага от настойчива и методична идеологическа експанзия.[13] Целта е не само да се запазят Балканите още известно време извън театъра на войната пред вид операциите на Запад, но да се отстрани и влиянието на СССР.

За да игнорира дейността на Съветския съюз, германското правителство е принудено да подкрепи справедливите български териториални претенции към Румъния и по този начин да елиминира СССР от участие при уреждането на спорните въпроси в Европа.[14] На това се надяват и българските управляващи кръгове. Страхът от разширяването на съветското влияние в България тласка двореца и правителството на Филов

---

[11] Пак там, л. 12.

[12] Анатомия войны. Док. № 84, с. 185. Още в края на 1938 г. висши служители на нацистка Германия предлагат междудържавните европейски граници да се изменят така, че да не изглеждат преднамерени и само в полза на райха. За целта в проектите е включено не само „отстраняването на полския коридор“, но и отстъпването на Южна Добруджа на България, изместване на южната българска граница до Егейско море и „изменения на границите между Югославия и България в Македония“.

[13] БИА, ф. 219 А, а. е. 1, л. 2, 3; E. Siebert. Op. cit.

[14] ADAP, D., Bd. X, Dok. № 37, S. 32.

към по-активно търсене на германското покровителство. В Берлин също разбират, че резервираността към българските искания е вече опасна и вероятно ще разклати германските позиции в България. Ето защо Хитлер и Рибентроп решават да се намесят, докато не е станало късно. Те приемат последователно в Залцбург на 26 и 27 юли румънския и българския министър-председател и министрите на външните работи и разговарят с тях относно разрешаването на спорните териториални въпроси между двете страни.[15] Тук фактически се решава връщането на Южна Добруджа към България с оглед използуването на страната в бъдещите германски планове.[16]

Германското правителство съзнателно пренебрегва Съветския съюз при преговорите в Залцбург, въпреки че знае положителното отношение на съветското правителство към българското искане за Южна Добруджа. По този начин Берлин се стреми да убеди общественото мнение в европейските страни, че СССР няма никакви интереси на Балканите.[17] Това твърдение е удобно, защото предоставя свобода за действие в тази европейска област, необходима при изпълнението на новите германски военностратегически планове, в които унищожаването на Съветския съюз е централна задача.[18]

Ходът на германската дипломация е правилно пресметнат, що се отнася до ефекта, който той произвежда сред българската общественост. Фашистката преса и радио веднага предприемат широка пропагандна акция в полза на Германия.[19] В София смятат, че е настъпил моментът за едно по-свободно изразяване предпочитанията на българската външна политика към хитлеристка Германия, от която се очаква по-нататъшно застъпничество и подкрепа на официално предявените претенции. Но това не означава все още, че симпатиите към Германия са прераснали в готовност за сключване на военен или политически съюз. Такова желание не възбужда и официално оформеният на 27 септември 1940 г. в Берлин Тристранен пакт между Германия, Италия и Япония, въпреки че обстановката в Европа благоприятствува осъществяването на хитлеристката експанзионистична програма. Напротив, германската дипломатическа офанзива да се спечелят Балканите за предстоящата

[15] *A. Hillgruber.* Hitler, König Karol und Marschall Antonescu, S. 77.
[16] *Н. Генчев,* Възвръщането на Южна Добруджа ..., с. 58—73.
[17] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 11, л. 39.
[18] *В. И. Дашичев,* Цит. съч., т. 1, с. 698—707.
[19] В. Зора, 1 август 1940 г., бр. 6339.

война със СССР среща неочаквано препятствие в София. Настъпва периодът на активни дипломатически действия от страна на Берлин, за да се приобщи и България към блока на Оста, задължителна предпоставка за установяване господството на германския империализъм в Югоизточна Европа. Осъществяването на тази задача изисква да бъде преодоляна политиката на лавиране, възприета от цар Борис и преследваща главната цел да се използуват противоречията между великите държави, за да се спечели време и България да се приспособи към тези, които след войната „ще организират света“[20].

НЕПОСРЕДСТВЕНА ДИПЛОМАТИЧЕСКА ПОДГОТОВКА ЗА ВЪВЛИЧАНЕТО НА БЪЛГАРИЯ ВЪВ ФАШИСТКИЯ БЛОК

Предложението на райха за присъединяване към Тристранния пакт, на което през ноември 1940 г. се отзовават охотно Унгария, Румъния и Словакия, е отправено още на 16 октомври и към българското правителство с послание-телеграма на германския външен министър.[21]

Като се изключат предишните сондажи на германското правителство относно поведението на България при едно подобно предложение и опитите това поведение да се определя и ръководи в унисон с германските интереси, телеграмата от 16 октомври поставя началото на непосредствените българо-германски преговори за присъединяването на страната към Тристранния пакт.

Недоволството на българското правителство от ненавременното предложение и опасенията от неговите последици при евентуално приемане са изразени още веднага от външния министър Ив. Попов. В шифрована телеграма от 17 октомври 1940 г. до българския пълномощен министър П. Драганов той иска да узнае разбират ли в Берлин добре положението на България, особено като се знае недостатъчното въоръжение на армията.[22] То се споделя и от българския пълномощен министър в Берлин, който в отговора си на горната телеграма пише, че

[20] ЦПА, ф. 3, оп. 4, а. е. 588, л. 22.
[21] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 17, л. 31.
[22] Пак там; по преценка на полк. Кинцел (отдел „Чужди войски — Изток“) българската армия е „тромава, старомодна и без замах“. *A. Hillgruber.* Hitlers Strategie..., S. 338.

ако Германия желае действително мир на Балканите, българският „квазинеутралитет“ би трябвало да я удовлетвори напълно.[23]

Преценявайки настроенията сред различните обществени слоеве в страната и особено симпатиите към Съветския съюз и отчитайки външното обкръжение на България и лошото въоръжение на армията, правителството иска да отклони присъединяването на България към пакта. То се опитва да намери някакъв компромис между желанието България да бъде неутрална, за да остане вън от войната, и желанието с помощта на Германия да се задоволят териториалните й искания.

Част от гореизложените съображения са включени и в писмото на Борис III до Хитлер, изпратено чрез царския секретар П. Морфов на 21 октомври 1940 г. Българският монарх настоява да се преразгледа въпросът, „дали е абсолютно необходимо да се подложи настоящата недвусмислена и спокойна политика на България“ на една ревизия, която би могла да доведе до непосредствено изчерпване на българските сили, а пълната мобилизация — до застой на целия икономически живот.[24]

Отказът, с който цар Борис отговаря на германското предложение в писмото си до Хитлер, е предизвикан и от едно друго обстоятелство. На 17 октомври царят получава по куриер писмо от Мусолини, в което се съобщава, че до края на месеца италианската армия ще ликвидира Гърция. Това би позволило на България да разреши „старата и справедлива кауза“ за Бялото море. Конкретно предложение няма, но намекът е ясен. Монархът отхвърля и тази покана — този път за доброволно военно ангажиране.[25] Отрицателният отговор се аргументира с опасението, че едно участие на България във война срещу Гърция ще предизвика Турция да изпълни задълженията си по пакта от февруари 1934 г.[26]

Българският цар е окуражен от липсата на единомислие между Германия и Италия. Едновременно с това е сериозно обезпокоен от стремежа на останалите велики сили да получат

---

[23] ЦДИА, ф. 176, оп. 7, а. е. 17, л. 31.

[24] Копие на това писмо досега у нас не е намерено. Неговият текст е публикуван в ADAP, D, Bd. XI/1, Dok. № 217, S. 310—311.

[25] *Г. Чано.* Политически дневник 1939 — 1943. С., 1947, с 265; ЦДИА, ф. 95, оп. 1, а. е. 1, л. 114.

[26] *A. Hillgruber.* Hitlers Strategie..., S. 285. Освен задължението по пакта Анкара е ангажирана и с турско-гръцка „entente cordiale“. — *L. Krecker.* Op. cit., S. 119.

уверение, че България ще отклони германския натиск. В специално послание до царя от 15 октомври английският крал рисува в черни краски последиците от едно присъединяване на България към Тристранния пакт.[27] Българският пълномощен министър е също уведомен, че Великобритания полага усилия да създаде един балкански съюз между Турция, Гърция и Югославия, който да се противопостави на германската експанзия.[28] Той е осведомен, че и американското правителство ще подпомогне образуването на един блок на „неутралните", съставен от СССР, Турция, Гърция и България.[29]

Проявената несъгласуваност между съюзниците и неодобрението на Англия и САЩ България да бъде включена в Оста позволява на българските държавници да продължат опитите за лавиране. По-продължителното отстояване на тази тактическа линия, макар и продиктувано от тясно класови и династически интереси, би ограничило в известна степен германските домогвания спрямо България. Това би могло косвено да повлияе за консолидирането на антигерманските среди в страната, да изиграе решаваща роля при определяне българската външнополитическа ориентация и да се улеснят усилията на Съветския съюз за забавяне германската агресия на Балканския полуостров.

Но готовността да се отстоява политиката на маневри е обусловена преди всичко от желанието да се уреди въпросът за българските териториални искания, да се унищожат сковаващите клаузи на мирните договори и на всяка цена да се избегне „болшевишката опасност". Бързите германски победи създават убеждението, че всичко това може да се осъществи именно със съдействието на райха. Намерението на българската монархо-фашистка клика да заплати германската военнополитическа „помощ" с големи стопански отстъпки, за да предотврати пълното политическо обвързване на България, остава само в областта на желанията. Опитът да се избегне едно открито политическо сътрудничество, като се отклони присъединяването на страната към Тристранния пакт, съществува като факт, но е крайно плах. Влизането в хитлеристката коалиция става по-необходимо за Берлин след военния неуспех на фашистка Италия срещу Гърция.

---

[27] *G. Rendel.* The Sword and the Olive. Recollections of Diplomacy and the Foreign Service 1913—1941, London, 1957, p. 168, 171.
[28] *Ph. Fabry.* Op. cit., S. 38.
[29] *A. Hillgruber.* Hitlers Strategie..., S. 315.

Проявеното колебание в София обаче обезпокоява сериозно хитлеристкото правителство. То остава изненадано от поведението на България и започва да се съмнява в увереността, с които българските управляващи кръгове демонстрират своята лоялност към германската империя. Основания за подозрения дава и тронното слово на цар Борис, произнесено на 28 октомври 1940 г. при откриване на втората редовна сесия на Народното събрание. Посветено почти изцяло на външната политика, в него нищо не се говори за отношението на българското правителство към Тристранния пакт и към итало-гръцката война.[30]

Изненадата на германските управляващи кръгове прераства в недоволство, което поражда и заплахи във връзка с уреждането на българските искания.[31]

Въпреки примамливите „перспективи" за България, рисувани от германските дипломати, ултимативният срок „събота" (19 октомври 1940 г.) не е спазен. Тъй като не бе осведомено предварително за евентуалните задължения, с които би трябвало да се нагърби при влизане в пакта, българското правителство започва да събира информации по този въпрос и едновременно с това да проучва настроенията на съседите. Във връзка с това българският пълномощен министър в Турция С. Киров съобщава от Анкара, че Англия се стреми да накара Турция да се намеси, „ако Гърция бъде нападната", че Турция е решена да се противопостави на всяко нарушение на българския неутралитет и че стане ли такова нещо, „тя ще настъпи в България и ще установи отбранителната си линия на Стара планина".[32] В личен разговор с външния министър Ив. Попов английският посланик в София Рендел също потвърждава, че „Турция била решена да се намеси, ако някоя чужда сила заплаши Балканите"[33].

Сведенията за поведението на Турция при евентуално включване на България в Тройния съюз идват в подкрепа на българското нежелание за участие в пакта.[34] София се бои преди

---

[30] Стенографски дневници на XXV ОНС. 2 РС, с. 4.
[31] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 17, л. 63.
[32] Пак там, л. 36.
[33] Пак там.
[34] Избухването на гръцко-италианската война (28 октомври 1940 г.) е допълнителен фактор, който въздържа българското правителство да се включи в пакта. То се опасява, че политическата изолираност и военната неподготвеност на България ще предизвикат намесата на Турция. — Вж.: *V. Bojnov*, Op. cit., p. 500. Това положение е изтъкнато и в писмото на Хитлер

всичко от вероятно съветско-турско сближение.[35] Констатациите на германския пълномощен министър в Анкара фон Папен, който донася на своето правителство „за чувствата на особена омраза и страх", наблюдавани в Турция по отношение на България, също подсилват българската резервираност. Заключението на германския дипломат се използува като основен мотив в инструкцията[36] на българския външен министър до легацията в Берлин: „Като говорите ... на тая тема, постарайте се да внушите колко е полезно, особено днес, България да продължи досегашната си политика, като всяка промяна би имала за последица известни рискове не само за България, но изобщо за интересите на силите от Оста. Използувайте като съществен аргумент за предпазливостта, която ни налага новосъздаденото положение след итало-гръцкия конфликт."[37]

Хитлеристкото правителство продължава да упражнява дипломатически натиск върху България, без която не може да осъществи стратегическия си план на Балканите — да постигне „политическо единство в Европа"[38]. То доказва, че „Турция е съюзник на Гърция и Англия, но ще се бие само за запазване на своите интереси". Подобни схващания развива и външният министър на Германия пред П. Драганов: „Турците няма да ви нападат, ако вие не ги нападнете. А особено пък, ако знаят, че България е с най-силната констелация от държави в този момент. Затова и необяснимо ми е колебанието на България да се присъедини към Тристранния пакт."[39]

Въпреки декларациите за могъществото на Германия българското правителство все още бави положителния отговор. В същото време то се стреми да получи известни гаранции за за-

---

до Мусолини от 20 ноември 1940 г. Фюрерът упреква италианското правителство, че военната акция срещу Гърция е предизвикала като първа психологическа последица „колебанията на България да се присъедини към Тристранния пакт". — Вж. АБАН, сб. IV, оп. 1, а. е. 111, л. 26. По време на срещата с Чано в Берхтесгаден на 18 ноември Хитлер също изразява недоволството си от несъгласуваните италиански действия на Балканите, които са попречили за създаването на „велика европейска коалиция" в тази област. Италианските неуспехи според германския фюрер са засплили колебанията на България, която и по-рано не била склонна да се присъедини към Тристранния пакт, а сега не желае даже да разговаря за това. — Вж. ADAP, D, Bd. XI/2, Dok. № 353, S. 509—512.

[35] Вж. подробно: *Д. Сирков,* Към въпроса за присъединяването..., с. 446.

[36] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 17, л. 40.

[37] Пак там.

[38] Пак там, л. 70.

[39] Пак там, л. 77.

доволяване на българските териториални искания, но без военно участие на България.[40]

В Берлин не възприемат съображенията на цар Борис, изказани против присъединяването на България към пакта. В лична среща на монарха с Хитлер (17 ноември 1940 г.) Борис дава обяснения за своето поведение и отново отказва да приеме предложението под предлог, че това ще предизвика съветско-турски съюз, криещ „смъртна опасност" за България.[41]

В част от излязлата досега българска литература по този въпрос се поддържа тезата, че на срещата Борис III по принцип се е съгласил с присъединяването на България към Тристранния пакт, но молил отлагането му за по-късна дата.[42] Причините за забавянето той обяснил със споменатите вече външни и вътрешни политически условия.

В същност на тази среща царят отказва да приеме предложението за присъединяването на България към Тристранния пакт. А положителният му отговор на въпроса за преминаването на германски войски през България очевидно преследва временното успокоение на Берлин и преди всичко отлагане на развръзката.[43] Не трябва да се пренебрегва и едно друго обстоятелство, заради което би било също оправдано царят да бави и отлага преговорите. У Борис страхът от едно участие във войната на страната на Германия е предизвикан до голяма степен от печалните за кобургската династия последици на Първата световна война. Въпреки германските успехи сега царят не е напълно убеден в победоносния за Германия изход от военния конфликт. Неговите опасения се подхранват и от колебанията на външния министър Ив. Попов и на министъра на войната Т. Даскалов. Ето защо той предпочита да запази престола си, като не участвува активно във войната, тъй като не желае да залага и на картата на противниците на Германия; според него от тях не могат да се очакват придобивки за царството. В желанието си да избегне откритото политическо обвързване с Германия царят е далеч от мисълта в този момент

---

[40] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 17, л. 71.

[41] *Ph. Fabry.* Op. cit., S. 41—42; *A. Hillgruber.* Hitlers Strategie..., S. 337. *Н. Генчев.* Българско-германски дипломатически отношения..., с. 421 — 422.

[42] Вж. *Л. Б. Валев.* Цит. съч. с. 172; *Г. Стефанов.* Цит. съч., с. 437.

[43] Вж. *Д. Сирков.* Към въпроса за присъединяването..., с. 443; *Ph. Fabry.* Op. cit., S. 86. Ф. Фабри отбелязва, че на срещата с Хитлер (18 ноември?) Борис не само е отказал да участвува в похода срещу Гърция, но дори дава да се разбере, че не е окончателно решен и въпросът за присъединяването на България към пакта.

да подменя германската си ориентация, а още повече да изгуби облагите от нея. Затова Борис се стреми да убеди Хитлер, че „България като неутрална по-добре задържа 24 турски и 7 гръцки дивизии, отколкото като почне война невъоръжена, па даже и въоръжена ..."[44]

По време на срещата с Хитлер Борис не се съгласява да се включат и български части в акцията на вермахта срещу Гръцка Македония и Тракия. Ето защо броят на запланувапите германски дивизии, които трябвало да вземат участие в тази акция, е увеличен от 10 на 12; германското правителство смятало за съмнително дали българите биха участвували в запланувапата операция.[45]

Царят повтаря аргументите за предпазливото поведение на България и пред германския посланик в Турция фон Папен в разговора си с него на 21 ноември 1940 г. Той преди всичко изтъква обстоятелството, че България не би трябвало да става „ябълка на раздора между Германия и Русия"[46]. Това положение обаче, допълва той, налага лоялни отношения към двете страни, защото „ако България, чието приятелство към Германия в продължение на години е известно на света, би трябвало да се присъедини към Тристранния пакт сега, това няма да допринесе много за Оста, но би имало ефект в нежеланата посока на едно руско-турско сближение".[47]

Потвърденият по време на визитата на цар Борис в Бергхоф отказ България да влезе в хитлеристката коалиция е последван от нов опит на съветското правителство да попречи на проектираното и вмъкване във войната. Съветското правителство изразява готовността си да гарантира българския суверенитет, подчертавайки, че „...СССР не е съгласен България да се превръне в марионетна легионерска държава... Ако трябва България да бъде гарантирана, това трябва да стане и от СССР ..."[48]

Стансвището на Съветския съюз по включването на Бълга-

---

[44] ЦДИА, ф 95, оп. 1, а. е. 1, л. 121 — 122.
[45] *E. Schramm von Tradden*, Op. cit., S. 132.
[46] ADAP, D, Bd. XI/2, Dok. № 378, S. 546 — 547.
[47] Ibidem; *N. Nikolaev*. Le Règne et la Mort de Boris III, Roi des Bulgares (1894 — 1918 — 1943). Uppsala, 1952. Авторът твърди, че Борис поискал от Хитлер „ново потвърждение... за това, че България ие ще участвува във военните действия до края на войната, както и за това, че той е свободен да остане неутрален в случая на война между Германия и Съветския съюз". — *H. Greiner*. Die oberste Wehrmachtführung 1939 — 1943. Wiesbaden, 1951, S. 240.
[48] Цит. по *D. Mašev*. Op cit., p. 55.

рия, Румъния и Турция в германските военнополитически планове е изразено и по-рано по време на съветско-германските преговори от 12—13 ноември 1940 г. в Берлин. В. Молотов решително отклонява предлаганите от германското правителство комбинации за разделяне на света на сфери на влияние. Той иска разяснение за позицията на Германия, ако Съветският съюз предостави гаранции на България подобно на германо-италианските, дадени на Румъния, с оглед безопасността на района, съседен на югозападната съветска граница. Хитлер отговаря уклончиво, оправдавайки се с липса на сведения за мнението на цар Борис и Мусолини.[49]

Съветските сондажи, направени при посещението на Молотов в Берлин, са доказателство за отрицателното отношение на СССР към действията на хитлеристите във Финландия и на Балканите. Тези сондажи обаче са умело използувани от фашистката дипломация за шантажиране на българските политически кръгове и по-специално на цар Борис.[50]

На 19 ноември 1940 г. народният комисар на външните работи на Съветския съюз предлага на българския пълномощен министър в Москва Ив. Стаменов от името на съветското правителство да се сключи гаранционен пакт между България и СССР. Без да обсъдят съветското предложение, Борис и „четиримата" министри (Б. Филов, П. Габровски, Ив. Попов и Т. Даскалов) отхвърлят предложението. „По принцип" е решено да се отклони и направеното седмица по-късно официално предложение за пакт за ненападение и взаимопомощ от главния секретар на съветския комисариат на външните работи на СССР А. А. Соболев.[51] Приемането на съветския гаранционен пакт би забавило значително както разширяването на герман-

[49] Вж. по-подробно: *В. Бережков.* С дипломатической миссией в Берлин. М., 1966, с. 26 — 27, 38 — 39; също: *W. Shirer.* Le Troisième Reich. Paris, 1967, p. 841 — 847; *A. Possi.* Zwei Jahre deutsch-sowjetisches Bündnis, Köln—Berlin, 1954.

[50] ADAP, D, Bd. XI/2, Dok. № 378, *R.* 546—547. Отрицателното становище на съветското правителство е изопачено от Хитлер в разговора му с Борис на 17 ноември с цел да се осигури по-скорошното приобщаване на България към силите на Оста. То е предмет на дискусия и между германския посланик фон Папен и българския цар в София на 21 ноември 1940 г. Папен изтъква „опасностите, които България може да си навлече в резултат на една гаранция, насилствено дадена й от Русия, ако Германия не даде ясно на руснаците да разберат, че тя е предпочела да се присъедини към Тристранния пакт. Вж. *M. Mourin.* Le Drame des Etats satellites..., p. 176; *N. P. Nikolaev.* Op. cit., p. 65.

[51] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 3, л. 2. Предполагаемият текст на Соболевото предложение, публикуван в ADAP, D, Bd. XP1/2, Dok. N 438, S. 640 — 645, е идентичен с паметната записка, която главният секретар на външно министерство е

ската агресия в тази част от Европа, така и изпълнението на изготвения през декември 1940 г. окончателен план за агресия срещу СССР.

Постъпките на съветското правителство за сключване на българо-съветски пакт предизвикват голямо раздразнение в Берлин.[52] Хитлер непрекъснато заплашва, че „щом като Русия стъпи на българска земя, тя няма да изпълни обещанията си и, както се случи с балтийските страни, скоро ще залее страната с пропаганда и терор и накрая ще отпадне всякакво зачитане на царя и режима". Той упорито втълпява на българските управници, „че ако България се беше присъединила към Тристранния пакт веднага", тези въпроси нямало да възникнат. Хитлер оценява неприсъединяването към пакта в този момент като „психологическа и тактическа грешка" на българското правителство,[53] предизвикала широкото движение в страната за сключване на българо-съветски пакт.[54]

Независимо от отрицателния отговор, който Филовото правителство дава на съветското предложение, неговото отношение към германските искания изненадва световната общественост. Обяснение се търси дори в недостатъчната лоялност на българския министър-председател и на министъра на външните работи. Предрича се реконструкция на българския кабинет, като за шеф на правителството се сочи Ив. Багрянов.[55]

Ясно е, че поведението на българското правителство не съ-

записал след посещението на А. Соболев и вероятно е предаден в Берлин. — АМВР, НС II — 14, л. 42.

[52] ADAP, D, Bd. XI/2, Dok. № 486, S. 695 — 697.

[53] Пак там Dok. № 384, S. 563—567; Dok. № 438, S. 640 — 645.

[54] *В. Чичовска.* Соболевата акция, С., 1972. На 9 януари 1941 г. Хитлер прави изложение пред върховното командуване на вермахта (ОКВ) върху положението на Балканите. Той подчертава, че в този район „оставала в приятелско отношение към силите от Оста само Румъния за разлика от България, която е лоялна. Нейният цар е отложил поради страх присъединяването към Тристранния пакт. Последица от това бил руският натиск с цел да може да се използува България като изходна позиция срещу Босфора. Оттогава България била решена да влезе в Тристранния пакт" (KTB OKW, Bd. I, S. 256).

[55] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 12, л. 120, 260. Верноподаничеството си към силите от Оста Ив. Багрянов изразява по време на посещението си в Германия и Италия през октомври 1940 г., където е „почетен обилно с ... военни декорации". — ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 12, л. 26. Германският пълномощен министър квалифицира по-късно оставката на Багрянов като „загуба" за българо-германските отношения, макар че изключва възможна неприятна последица за българската външна политика. — PA. AA., Bd. 2, S. 177645. Berlin, 5. 2. 1941, № 61

ответствува на хитлеристката експанзионистична програма и прави крайно неблагоприятно впечатление в Берлин. Германската дипломация реагира остро. Започва се с опити за разсейване на българския „песимизъм", като се изтъква преди всичко желанието на Германия да установи „мир на Балканите". Нещо повече. Рибентроп заявява пред Драганов, че „със своята могъща военна сила" райхът бил в състояние да го наложи. Външният министър обаче обяснява необходимостта от осъществяване по мирен път на германското настаняване в Балканския полуостров с необходимостта да се води една „предпазлива политика". Ето защо за някои от малките страни, в които се разчитало на благосклонното отношение към Германия, правителството предвиждало „доброволното" им подчиняване. Това било нужно, за да се запази неизтощена германската военна машина и да се избегне войната на два фронта за успешното разрешаване на друга по-колосална задача.[56]

Очевидно българското упорство внася сериозно безпокойство в хитлеристките среди относно изхода от предприетата дипломатическа офанзива.[57] Повод за критика дава и речта на външния министър Ив. Попов пред Народното събрание на 3 декември 1940 г. във връзка с разискванията по проектоотговора на тронното слово.[58] Макар че той подчертава „приятелските отношения" на България към Германия, тази реч не задоволява Берлин, тъй като според становището на германските дипломати „традиционната фраза за приятелство към държавите от Оста днес не казвала вече нищо"[59].

Ето защо германското правителство търси повод да ускори окончателното определяне на българската монархо-фашистка групировка на страната на Германия. То е заинтересувано да получи по-бързо съгласието на София, тъй като ОКВ възнамерява да възложи на българската армия прикриването на левия

[56] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 17, л. 115, 117.

[57] Пак там. Недоволство от колебливостта на българското правителство изразяват и някои висши служители на германското външно министерство. В разговор с българския аташе по печата в Берлин Ст. Попов на 6 декември 1940 г. директорът на печата д-р Шмит признава, че България „напоследък е обхваната от някаква слабост и е започнала да си служи със стари дипломатически похвати, да се мъчи да балансира между Германия и Русия и да залага на няколко карти едновременно". Той откровено признава, че отказът на България да се присъедини към пакта объркал изцяло германската концепция.

[58] Стенографски дневници на XXV ОНС, 2 РС, кн. 1, с. 416—417.

[59] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 17, л. 113.

стратегически фланг на вермахта в предстоящата операция срещу Гърция.[60]

Сполучлив претекст за целта са започналите германо-югославски преговори през ноември 1940 г.[61] На 12 декември П. Драганов съобщава, че според сведения на Вилхелмщрасе разговорите с Белград били доста напреднали. Дори имало опасение присъединяването на Югославия към Тристранния пакт, преди България да постави българските интереси на „втори план"[62]. С подобен мотив си служи и Гьоринг, който се „безпокоял" да не би България да пропусне момента, ако се забави много.[63] По този начин Берлин демонстрира съвсем съзнателно вниманието си към Югославия, очаквайки София да се освободи от колебанията си.

Вероятно и затова именно през ноември Филовото правителство настойчиво поставя въпроса за териториалното разширение на България; на 23 ноември Драганов е натоварен да съобщи дори и принципното съгласие на цар Борис за приобщаването към пакта. Монархът обаче моли за отдалечаване датата на присъединяването от съображения за сигурност; същевременно той настоява за корекции на българо-югославската граница в Македония, тъй като подписването на пакта щяло да се представи за одобрение в Народното събрание, където ще попитат какво е обещано срещу това на България.[64]

Необходимостта да се обвърже и Югославия военнополитически прави правителството на райха прекалено въздържано относно териториалните обещания. То провежда двойна игра, за да осигури съдействието и на двете балкански държави.

Преговорите с Югославия действително предизвикват промяна в поведението на българските управляващи кръгове. Това

---

[60] *W. Hubatsch.* Op. cit., S. 70, 81 — 83. Мястото на България в Германските стратегически планове е предварително определено в директивите на главното командуване на вермахта от 12 ноември и 21 декември 1940 г. В тях територията на „приятелска България" е предоставена на разположение на германските войски, за да стигнат до егейския бряг.

[61] *J. Wuescht.* Op. cit., S. 42 — 43. Дипломатическата обработка на Югославия е подпомогната от сключения на 12 декември 1940 г. унгаро-югославски договор за дружба, който фактически обслужва „германския мир" и цели облекчаването на германската агресия срещу Гърция и СССР. — ADAP, D, Bd. XI/2, Dok. №606, S. 848 — 845.

[62] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 17, л. 107.

[63] Пак там, л. 119.

[64] Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler... Bd. I, S. 362—369; ADAP, D, Bd. XI/2, Dok № 384, S. 563 — 567.

проличава и на срещата между Филов и Рибентроп на 4 януари 1941 г. в Залцбург.[65] Рибентроп е недоволен от българската външна политика. Определя я като мека и нерешителна и обвинява българското правителство, че не вярва в крайната победа на Германия. В този разговор той не проявява благосклонност към искаиото от Филов териториално разширение.

Почти същите въпроси българският министър-председател обсъжда и с Хитлер в Оберзалцбург. Райхсфюрерът се опитва да вдъхне вяра на българското правителство и да го убеди, че основание за страх няма, защото германското командуване е готово да даде на България военна помощ в размер на 15, 20 дивизии.[66] Но и той се въздържа от обещания за териториални корекции на българската граница с Югославия, подчертавайки, че всички въпроси не могат да се уредят веднага.[67]

Решен да не се съпротивлява, за да не провали открилата се малка възможност за ревизия на териториалното статукво, Б. Филов съобщава на царя след завръщането си в София, че за правителството „няма друг изход", освен да се съобрази със съветите на немците и да подпише Тристранния пакт. Той споделя с Борис, че България нищо не може да очаква от една победа на Англия, тъй като при разпадането на германската мощ страната според него веднага ще се „болшевизира".[68]

Монархът посреща становището на Б. Филов изненадващо остро. Той „беше засегнат твърде болезнено и реагира необикновено силно", пише в дневника си Филов. „В първия момент каза, че предпочита да абдикира или да се хвърли в обятията на Русия, макар и да се болшевизираме... Намесването ни във войната чрез пакта с Германия било идея на „старците" (около ген. Жеков) начело с баща му, които не могли да се помирят, че ние сме извършили всичко досега много по-добре от тях без война..."[69]

Противоречиви чувства предизвикват реакцията на Борис III в този момент. От една страна, той приема помощта на Германия и се надява да осъществи териториалната ревизия. Присъствието на германски войски на Балканите според него ще гарантират царския престол. Но, от друга страна, монархът се страхува да обещае на Хитлер военно сътрудничество. Пред-

---

[65] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 4, л. 6, 11.
[66] Пак там, л. 15.
[67] ADAP, D, Bd. XI/2, Dok. № 606, S. 848 — 854.
[68] ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 4, л. 25.
[69] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 4, л. 22, 23.

почита да използува изгодите от германското приятелство срещу по-малки жертви, имайки пред вид, че едно участие във войната е свързано с много неизвестни за династията. До голяма степен върху неговата колебливост оказва влияние и съществуващата опозиция в самото ядро на правителството срещу присъединяването на България към Тристранния пакт. Нейни изразители са министърът на външните работи Ив. Попов и министърът на войната Т. Даскалов. И двамата не вярват в германската победа и считат, че хитлеристките войски няма да издържат дълго.[70] Техните колебания, породени от страх за бъдещето на монархо-фашистката диктатура и от желание да се намери друг, по-сигурен път за България, се отразяват върху и без това нерешителния Борис. Ето защо Б. Филов настоява пред царския съветник Й. Севов да „окуражава" царя.[71]

Но опозиционните настроения на част от българските управляващи кръгове се оказват твърде слаби, за да могат да повлияят съществено върху насоките на българската външна политика.

Затова и цар Борис, успокоен от министър-председателя, решава да поиска в замяна задоволяването на териториалните претенции, като предварително се уточни коя област райхът смята да отстъпи на България. Обмисля се и предложението за преговори между генералните щабове, с което се цели отново да се „поотложи" подписването на пакта поне до непосредственото влизане на германските войски в страната. Интимната мисъл е да се предотврати евентуална окупация на България чрез предварителното подписване на съответните договори и споразумения.[72]

Но окончателното „да" все още не е произнесено. Затова и предупреждението от 15 януари 1941 г., което германското външно министерство изпраща до София, е изключително остро и категорично. Рибентроп, раздразнен до крайност от българските колебания и протакане, настоява да се предаде на германския пълномощен министър в София, че решението на правителството на райха е окончателно и ако въпреки внушенията българските резерви „от какъвто и да е род" продължават, Рихтхофен да изтъкне „тежките последици, които могат да дойдат като резултат от това за България и за нейното сегашно и бъ-

[70] Пак там, л. 27—28, 47, 91, 92.
[71] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 4, л. 27,
[72] АМВР, НС II — 14, л. 43.

дещо политическо положение“.[73] Още на следващия ден Рихтхофен докладва, че е получил съгласие за започването на военни преговори. Берлин одобрява предложението за споразумение и по стопанските въпроси.

За успеха на подготвяната военна акция се предвижда да се създаде отвано сред местната и чуждата общественост впечатлението, че преминаването на германските войски през България е съгласувано със съветското правителство. По този повод ТАСС излиза с опровержение, в което се подчертава, че „ако наистина има германски войски в България и ако тяхното прехвърляне действително се извършва, всичко това се е извършило и се извършва без знанието и без съгласието на СССР...“[74]

В стремежа по-продължително време да се крие готвеното предателство на българските национални интереси зад гърба на Съветския съюз Филовото правителство отказва незабавно да публикува съветското опровержение. По този повод на 14 януари 1941 г. заместник-комисарят на външните работи на СССР А. Вишински протестира пред българския пълномощен министър в Москва. Едва тогава в българската преса е поместена съветската декларация.[75]

* * *

Българското правителство е принудено да приключи с лавирането и да започне непосредствени дипломатически и военни преговори с Германия за влизане в пакта. За да получи картбланш за тяхното провеждане, на заседание на Министерския съвет, състояло се на 20 януари от 18,00 до 2,00 часа през нощта, „единодушно“ е решено България да се присъедини към Тристранния пакт.[76]

От българска страна в Берлин е натоварен да преговаря пълномощният министър П. Драганов. Той излага исканията на правителството пред държавния секретар на германското външно министерство Вайцзекер.[77] В отговора на външния министър Рибентроп личат ясно намерението на хитлеристкото прави-

[73] ADAP, D, Bd. XI/2, Dok. № 660, S. 921—923.
[74] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 1008, л. 3.
[75] Германската телеграфна агенция също публикува комюникето, което българското правителство издава във връзка със съветското опровержение.
[76] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 4, л. 27—28.
[77] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 17, л. 124—125.

телство да диктува условията, при които България ще влезе в Тристранния пакт, както и стремежът напълно да подчини българската външна политика.[78]

Предварително споразумение за започването на преговори между двата генерални щаба е постигнато на 13 януари 1941 г. и в разговора на П. Драганов с Вайцзекер.[79] Българската делегация, водена от ген. В. Бойдев, заминава за Румъния на 20 януари; на 23 с. м. в Синая е проведено първото заседание.[80]

Едновременно се водят и стопански преговори с участието на пълномощника на райха Х. Нойбахер, за да се уреди снабдяването на германските войски в България.[81] Стопанските преговори завършват със сключването на спогодба „Нойбахер" на 1 февруари 1941 г.,[82] а военните — с подписването на протокол от 2 февруари между българския генерален щаб и щаба на 12-а германска армия.[83] В 14 точки са определени задачите на българската армия във връзка с германското нападение на Гърция.[84] В предварително изпратения текст на протокола се предвижда: при операциите на германските войскови части срещу Гърция или Турция да не се включват български войски с нападателни задачи; до пристигането на германските съединения на българската южна и югоизточна граница българската армия да запази своята територия, и то на българо-турската граница с най-малко шест дивизии, а на гръцката и югославската — с достатъчно силни гранични части; германските въздушни съединения да бъдат в готовност на румънска територия за защита на България и най-късно с началото на настъплението да се преместят в района на Пловдив и София.[85]

В Синая остава нерешен окончателно въпросът за командните отношения между двете армии. В предложението на глав-

---

[78] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 17, б. 124—125.
[79] ADAP, D, Bd. XI/2, Dok. № 649, S. 900—903; *H. Greiner.* Op. cit., S. 252, 258.
[80] *Ив. Попов.* Българското правителство и главното командуване през Втората световна война (1939—1945). — Научен архив на Института за история при БАН, л. 77.
[81] *Д. Коен,* Цит. съч., с. 99—100; ВИА, 1941—1945, оп. 7, № 315, л. 9.
[82] *Д. Коен,* Цит. съч., с. 100—102; ВИА, оп. 7, № 315, л. 10—12. На 1 февруари 1941 г. между министъра на правосъдието В. Митаков и германския пълномощен министър в София Рихтхофен е подписано споразумение по въпросите на наказателното право, които евентуално ще възникнат след настаняването на германските войски в България. — ВИА, V—2108, л. 195—196.
[83] КТВ OKW, Bd. I, S. 1001—1003.
[84] Вж. подробно *V. Bojinov.* Op. cit., p. 493—511.
[85] КВТ OKW, Bd. I, S. 311.

ното командуване на 12-а армия се иска по време на навлизането германските и българските войскови части да бъдат подчинени на собствените си щабове; веднага след като се появи заплаха от съседните държави, командуването на 12-а армия да даде указания за операциите, в които българската войска няма да се използува за нападателни действия срещу Турция или Гърция, а германските и българските части ще бъдат подчинени на собствените си главни командувания; ако 12-а армия нападне Гърция, българската войска трябва да защищава българо-турската граница, при което главното командуване на българо-гръцката граница ще бъде поверено на германския оперативен щаб. На българо-турската граница ръководството ще принадлежи на българския щаб, но само дотогава, докато не се стигне до по-големи военни действия.[86]

Драганов съобщава във външното министерство на райха, че българското правителство възприема предложението, но иска някои редакционни промени в текста на споразумението.[87] Освен това пълномощният министър настоява да се даде точният брой на определените за настъпление в България германски части, тъй като в София „е възникнало известно безпокойство" относно възможностите на вермахта.[88] Драганов изразява недоволството на генералния щаб от промяната на решението, взето в Синая, за незабавна замаскирана мобилизация с последвалото ново нареждане България да не мобилизира „преди навлизането на немците"[89]. Щабът на войската се опасява, че за толкова кратък срок ще бъде невъзможно предвиденият брой български дивизии да пристигне на българо-турската граница.[90]

Независимо че вече се водят военни и стопански преговори, германското правителство дава вид, че все още изпитва недоверие към България, мотивирайки се със сведения за „англофилството" на царя.[91] Изплашен да не се предизвика точно в този момент недоволството на Берлин, Б. Филов настоява бързо да се изготви текстът на декларацията с официалното ста-

---

[86] Ibidem, S. 315—316.
[87] PA. AA., Bd. 2, S. 177648 — 49, Sofia, 6. II. 1941, № 136. На 15 февруари е подписано споразумение между българския генерален щаб и щаба на 12-а армия по въпросите на командуването на войските. — ВИА, V — 2108, л. 185 — 190.
[88] KBT OKW, Bd. I, S. 315 — 316.
[89] Ibidem.
[90] Ibidem, S. 320.
[91] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 4, л. 59.

новище на българското правителство по въпроса за присъединяването на България към Тристранния пакт. Документът се състои от шест точки, в които освен решението за влизането в пакта са включени няколко условия: зачитане на предстоящата да се подпише българо-турска декларация за ненападение, потвърждаване на териториалните обещания с тайно писмено приложение към пакта и уверение, че въпросите от финансов и стопански характер ще бъдат уредени.[92] На 30 януари Драганов получава декларацията с указание да я връчи на германското правителство веднага след като пристигне в Берлин (вероятно на 31 януари). Но поради неговото заболяване, на което Филов не вярва, схващайки го като изчакване във връзка с речта на Ив. Багрянов и възможна смяна на кабинета, декларацията е предадена от Рихтхофен едва на 8 февруари.[93]

На 11 февруари българският пълномощен министър получава и проектопротокола за присъединяването. От името на германското външно министерство държавният подсекретар Гаус съобщава на П. Драганов, че България се счита фактически в Тристранния пакт от 8 февруари.[94] Следват доуточнявания относно успокояването на Турция[95] и Югославия, уведомяването на съветското правителство, българските териториални претенции за Западна Тракия.[96]

Информирането на Съветския съюз има особено значение за София пред вид заявлението на съветското правителство от 17 януари 1941 г., че за СССР източната част на Балканския полуостров е зона на неговата безопасност и то не може да бъде безучастно към събитията в този район.[97] Ето защо Филовото правителство настоятелно иска да бъде приета подготвената по указание на Берлин формула, с която да се уведоми СССР за предстоящото преминаване на германски войски през

---

[92] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 17, л. 151 — 153; ADAP, D, Bd. XII/1, Dok. № 30, S. 45 — 46.

[93] ADAP, D. Bd. XII/1, Dok. № 30, S. 45 — 46. Филов поднася извиненията си на Рихтхофен и моли забавянето да не се схваща като умишлена тактика на протакане. — PA. AA, Bd. 2, S. 177657. Sofia, 8. II. 1941, № 142.

[94] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 17, л. 129.

[95] Опасенията от поведението на Турция са преодолени успешно с подписването на българо-турската декларация (17 февруари 1941 г.). Вж. *D. Sirkov.* La déklaration bulgaro-turqie de non-aggression du 17 Février 1941. — Etudes balkaniques, 1972, № 2, p. 73 — 83.

[96] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 17, л. 129.

[97] История внешней политики СССР. Часть первая, 1917 — 1945 гг. (под. ред. Б. Н. Пономарева и др.), М., 1966, с. 376.

българска територия и присъединяването на България към пакта.[98]

Българските държавници упорито търсят и подсигуряване на отношенията с Белград независимо от водените германо-югославски преговори за привличането и на Югославия в Тристранния пакт.[99] От югославска страна също се предприемат действия за сближаване, но с цел да се включи и България в един общобалкански пакт.[100] Проектирана е дори среща на външните министри на двете страни. Опасявайки се от евентуално българо-югославско споразумение с антигерманска насоченост и спекулирайки с българските териториални претенции, във Вилхелмщрасе „съветват" П. Драганов срещата да не се провежда.[101] Подозренията на германското правителство са основателни. Действително съществува проект за приобщаването на България към блок, организиран от Англия със задача да се възпрепятствува германското настаняване на Балканите. Опитите на Лондон да повлияе на софийското ръководство обаче са твърде плахи, а уверенията, че ако България бъде нападната и се брани, ще получи непременно помощта на английски въздушни сили — неубедителни.[102] Без последствие остава и предупреждението на английското правителство, че върху България „ще се стоварп вината за осуетяването на балканската съпротива" и ако германски части влязат в България, Англия ще изпрати войски на Балканите.[103]

---

[98] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 17, л. 46.

[99] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 4, л. 7. Рибентроп оценява югославските уверения за лоялност към Германия за недостатъчни и споделя с японския посланик, че Югославия трябва рано или късно да се присъедини към Тристранния пакт или да уреди отношенията си с Оста посредством някакво друго споразумение (вж. *J. Wuescht.* Op. cit., S. 156).

[100] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 4, л. 9.

[101] Пак там; PA. AA., Bd. 2, S. 177727. Berlin, 22. II. 1941.

[102] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 4, л. 85 — 86. По-подробно за опитите да се организира антигермански балкански съюз в началото на 1941 г. под ръководството на Англия с цел да се защитят нейните интереси в Близкия Изток и поведението на Турция, Югославия и България вж. *H. Batovski.* Pour une alliance balkanique en 1941. — Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale, 1969, №74, p. 1—16; *W. Churchill.* The Second World War. Vol. III, London, 1959, p. 56—58.

[103] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 4, л. 96. Позицията на САЩ към България във връзка с предстоящото присъединяване на последната към Тристранния пакт е по-различно от това на Англия. Пред българския пълномощен министър във Вашингтон Д. Наумов е изразена надежда, че българското правителство ще запази искрен неутралитет, като се въздържа от всякакви действия, които биха ускорили и улеснили една германска акция. Същевременно обаче американският пълномощен министър в София Ърл заявява пред

През втората половина на февруари българското правителство решава да се осведоми по-подробно за целите на проектираната от райха военна акция на Балканите. Но хитлеристкото командуване не смята за необходимо да уведоми своя бъдещ съюзник за военните си планове. На 26 февруари е изпратена телеграма до германския пълномощен министър в София с указание да информира българското правителство, че „покриването на Долен Дунав с германски войски ще се състои на 28 февруари", а преминаването ще започне на 2 март.[104] Посланикът Ритер обяснява на Драганов, че операцията срещу Гърция ще завърши с нейната окупация от германски и италиански войски и че югославяни или турци „не ще се решат сега да се месят"[105]. Подобни разяснения дава и Рихтхофен пред главния секретар на външно министерство Д. Шишманов. Той подчертава, че предстоящата акция ще бъде за България един рядък шанс да получи отново Тракия.[106]

Същевременно от Берлин непрекъснато изпращат инструкции до българското външно министерство как и кога да бъдат уведомени Москва, Белград и Анкара за предстоящото присъединяване на България към пакта и за преминаването на германски войски през българска територия. Външният министър Ив. Попов подготвя първоначално съобщение до легациите относно влизането на германски войскови части в страната, за да бъдат запознати съответните правителства.[107] Съобщението до съветското правителство е изготвено още на 24 февруари,

---

английския посланик Рендел, че България е малка страна и „няма друг изход". — ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 17, л. 128.

[101] ADAP, D, Bd. XII/1, Dok. № 86, S. 131—132.

[105] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 17, л. 140.

[106] Рихтхофен неохотно признава и възможността при това положение да бъдат бомбардирани български градове — такъв риск съществува, „но какво да се прави, ще трябва да се поеме". — ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 17, л. 149. Във връзка със защитата на българските градове при преминаването на германски войски през България министърът на външните работи прави постъпки пред германското външно министерство. Той иска да получи гаранции, че София и някои по-големи градове няма да бъдат бомбардирани, като се обявят за „незащитени градове". За тази цел Попов иска германското правителство да излезе с декларация, че войските му няма да минат поне през София. От преписката по този въпрос се вижда, че хитлеристкото правителство въпреки привидното желание избягва да поеме отговорността за защитата на българските градове и отказва да излезе с подобна декларация. — ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 1086, л. 1, 2, 11, 13, 19; ф. 176, оп. 15, а. е. 4, л. 3.

[107] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 17, л. 2, 48, 58.

но е изпратено в Берлин, за да получи одобрението на германското външно министерство. По нареждане на Рибентроп информацията за влизането на германските войски трябва да се предаде едва на 1 март вечерта.[108]

На 28 февруари от София отново са изпратени шифровани телеграми до легациите в Москва, Анкара и Белград с променено съдържание. В тях се съобщава само за присъединяването на България към Тристранния пакт. Подчертават се и съответните уверения, че „българската политика на мир не ще претърпи изменения“[109]. Берлин инструктира и германските пълномощни министри в Съветския съюз, Турция и Югославия какво да предадат на съответните външни министри.[110] С телеграма до фон Шуленбург от 27 февруари 1941 г. Рибентроп иска точно на 28 февруари да представи в Москва дословно следния текст: „Както съветското правителство знае, от известно време са в ход преговорите между правителството на райха и италианското правителство, от една страна, и българското правителство, от друга, относно присъединяването на България към Тристранния пакт. Тези преговори са приключени и е било постигнато съгласие България да влезе в Тристранния пакт, а протоколът относно това присъединяване да бъде подписан на 1 март.“ Едва на 1 март Шуленбург ще информира В. М. Молотов, че „английските домогвания в Гърция налагат на правителството на райха да вземе незабавно по-нататъшни мерки за сигурност и правят необходимо прехвърлянето на германски войски на българска земя“[111]. На 3 март 1941 г. Шуленбург съобщава, че Москва не одобрява тази мярка спрямо България, тъй като страната „има специално значение от гледна точка на интересите за сигурност на Съветския съюз“[112].

Външното министерство на райха държи особено много българското правителство да покаже, че влизането в пакта става „от сърце и искрено, а не като че ли насила“[113]. Драганов предупреждава с шифрована телеграма № 40 от 24 февруари: „... мисля, че много трябва да внимаваме, за да не би у германците да се яви съмнение, че ние се присъединяваме с коле-

---

[108] ADAP, D. Bd. XII/I, Dok. № 98, S. 148—149.
[109] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 17, л. 9, 14, 17.
[110] ADAP, D, Bd. XII/1, Dok. № 99, S. 176—178.
[111] Ibidem.
[112] ADAP, D, Bd. XII/1, Dok. № 121, S. 176 — 178.
[113] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 17, л. 136.

бание, нерешителност и че искаме да представим това присъединяване като акт на насилие от страна Германия“[114].

Наред с последните приготовления за присъединяването в София е изработена и изпратена в Берлин на 25 февруари карта с новите териториални граници, които правителството очаква да получи след включването в пакта.[115]

На 1 март 1941 г. във Виена, в двореца Белведере, Б. Филов от българска страна и министрите на външните работи на Германия и Италия И. Рибентроп и Г. Чано заедно с японския пратеник Ошима от страна на съюзниците подписват протокола за присъединяването на България към Тристранния пакт.[116]

На 2 март се провежда предварително уговореното заседание на Народното събрание, на което този протокол е одобрен. Председателят на Народното събрание Н. Логофетов бърза да закрие заседанието, за да не даде възможност на народните представители от опозицията да се изкажат. Техният протест е заглушен от ръкопляскания на старателно подготвеното още в края на 1939 и началото на 1940 г. германофилско мнозинство в българския парламент.[117]

Присъединяването към Тристранния пакт засилва международната изолация на България. С шифрована телеграма от 1 март българският пълномощен министър във Вашингтон съобщава решението на американското правителство да блокира българските авоари, ако присъединяването на България към Оста бъде последвано от преминаване на германски войски.[118]

---

[114] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 17, л. 136

[115] Пак там, л. 52, 154.

[116] Текстът на протокола е публикуван изцяло в статията на *D. Mašev*, Op. cit., p. 67; вж. и ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 17, л. 158; в. Зора, 2 март 1941 г., бр. 6514. На 22 ноември 1941 г. в София Бекерле и Ив. Попов подписват секретно приложение-протокол към Тристранния пакт относно българо-германското сътрудничество в областта на печата, информацията и пропагандата. — ADAP, D, Bd. XIII/2, Dok. № 490, S. 663—664; ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 978, л. 7.

[117] Стенографски дневници на XXV ОНС, 2 РС, кн. IV, с. 1604. Народните представители Т. Поляков (БРП), П. Стайнов (в миналото народняк), Н. Мушанов (демократ), Д. Държански (БЗНС) настояват да се изкажат против декларацията на правителството. Н. Логофетов не им позволява и закрива заседанието, като оповестява, че декларацията е приета с пълно болшинство. В знак на протест срещу политиката на правителството си подава оставката и българският пълномощен министър в Лондон Н. Момчилов. — ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 4, л. 11.

[118] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 4, л. 122. — Авоарите са блокирани на 4 март.

На 3 март съветското правителство публикува нота, в която решително разобличава политическите маневри на монархофашистките управляващи кръгове, които водят „не към заздравяването на мира, а към разширяване сферата на войната“[119].

По нареждане на Рихтхофен на 4 март Д. Шишманов предупреждава пълномощните министри на Полша, Белгия и Холандия да напуснат България.[120] На 5 март е съобщено, че и английската дипломатическа мисия ще отпътува от страната.[121]

* * *

Присъединяването към Тристранния пакт оформява официално участието на България във фашистката коалиция през Втората световна война, слага край на политиката на неутралитет и превръща страната в хитлеристки сателит.

Желанието да се избегне открито политическо ангажиране с фашисткия блок доминира в намеренията на българските правителствени среди почти до края на 1940 г., но то не се превръща в съпротива срещу германската експанзия на Балканите. Напротив, натискът на германската дипломация и обещанията на Берлин за обезпечаването на териториални придобивки елиминират и последните опити да се спаси българският неутралитет; а „заплахата от болшевизма“ отстранява и най-незначителните помисли за сключване на пакт със СССР.

Приобщаването на българския монархо-фашизъм към Оста въпреки идеологическата близост с Третия райх не се извършва доброволно; с колебания и страх от международни усложнения управляващите кръгове до края на месец ноември 1940 г. се опитват да лавират и отказват не само участие в операцията срещу Гърция,[122] но и въобще влизането в пакта. Поведението на българското правителство облекчава за момента до известна степен съпротивата на гръцката армия и създава възможност

---

[119] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 17, л. 166.
[120] Пак там, л. 168.
[121] Пак там, а. е. 958, л. 42.
[122] *Н. Смирнова,* Балканская политика фашистской Италии. Очерк дипломатической истории (1936—1941), М., 1969, с. 191. Авторката твърди, че Борис III отказва да съдейства на Мусолини във войната срещу Гърция, опасявайки се от влошаване на отношенията с Германия. Впоследствие обаче царят отказва да участвува активно и в операция „Марита“ въпреки желанието на германското командуване.

15 гръцки дивизии да бъдат прехвърлени от българо-гръцката граница в Епир.[123]

Възраженията срещу официалното вмъкване на България в Оста, аргументирани главно с поведението на Съветския съюз и Турция, постепенно се изостават; с шантаж и заплахи за неприятни политически последици София пристъпва към преговори за териториалния откуп, с който ще бъде възнаградена българската капитулация и компенсирана задълбочилата се още повече международна изолация на страната.

Алтернативата „пакт със СССР" се изключва въобще от правителството и царя. Антикомунизмът на българските държавници е основният интимен мотив, който обуславя категоричното несъгласие да се подпомогнат дипломатическите усилия на Съветския съюз за предотвратяване на агресията.[124] Но именно с присъединяването към пакта управляващата българска буржоазия лишава впоследствие българския народ от възможността да настоява за справедливо разрешение на своите национални проблеми.

Дипломатическата подготовка за включването на България в Тристранния пакт, умишлено протакана от двореца и правителството, забавя превръщането на Балканския полуостров в нов военен театър, но същевременно с това създава и условия за безпрепятственото настаняване и придвижване на германските войски в България и ограничава временно развитието на революционния процес в страната.

Включването на България в Тристранния пакт обуславя превръщането на българо-германските военнополитически отношения в основно съдържание на българската външна политика до началото на септември 1944 г. В предварителните преговори за подписването на Виенския протокол от 1 март 1941 г. се проявяват и част от основните тенденции, валидни за взаимоотношенията между София и Берлин впоследствие. Преди всичко за правителството на райха е ясно, че при определяне отношенията с България ще трябва да се държи сметка за: 1) субективния фактор — наличието на монарха и неговите принципи за вътрешната и външната политика на България независимо от определената вече външнополитическа ориентация, а именно: максимално ограничаване участието във войната и

---

[123] *A. Hillgruber.* Hitlers Strategie. . . , S. 285.

[124] Като доказателство, че опасенията на цар Борис от съветско нападение са неоснователни, Хитлер посочва присъствието на специални части в Румъния в случай на изненадваща съветска операция. *A. Hillgruber.* Hitlers Strategie. . ., S. 349.

запазване ненакърнена монархическата власт; 2) съдействието на българската армия след отказа за пряко участие във военните действия ще се обезпечава и в бъдеще срещу съответна (може би неекивалентна) компенсация; 3) запазените дипломатически отношения със СССР ще продължават да оказват своето въздействие върху българо-германските отношения.

Присъствието на 680-хилядна германска армия на българска територия обаче не означава военна окупация на България, макар че съществуват опасения при евентуална реакция от страна на народа германското командуване да пристъпи към репресии.[125] Правителството продължава да изпълнява своите функции. Целият държавно-административен апарат остава непроменен. Българската армия се подчинява на разпорежданията на българския щаб на войската и върховен главнокомандуващ е царят. Безпрепятственото настаняване на германските войски в България се оправдава с надеждата, че именно с помощта на Германия щели да се осъществят „българските национални идеали". Използувайки патриотичните чувства на широките народни маси, българската националистическа и шовинистическа пропаганда съумява за един продължителен период след 1 март 1941 г. да затвърди убеждението, че България действително е осъществила по безкръвен път своето териториално разширение. Това обстоятелство, както и внезапността, с която се извършва преминаването на 12-а армия, прави обстановката в страната неподходяща за организирането на въоръжен отпор. В писмото на ЦК на БРП от октомври 1941 г. до ЦК на ЮКП се отбелязва по този повод, че в България след 1 март „старият държавен апарат не само продължава да съществува, но и в известна степен се и заздравява благодарение непосредствената германска помощ" Освен това „България формално още не е влязла във войната" и „въпреки че пусна немски войски на своя територия и фактически загуби значителна част от своята независимост, формално немците тре-

---

125 ADAP, D, Bd. XII/1, Dok. № 54, S. 84—85. Опасявайки се от поведението на народа, правителството иска от германската легация да се обсъди въпросът за осведомяването на населението във връзка с пристигането на германски части в страната. По мнение на Рихтхофен това е задача на българското правителство. Министерският съвет преценява, че ще е по-добре да се извести населението не с една обща правителствена прокламация, а със специална наредба до местните власти, с нареждане да осигурят „образцов ред, спокойствие и бодрост" при посрещането на хитлеристките войски. Същият призив е отправен и към армията със специална зап вед от 1 март. — ВНА, V—2108, л. 210; ЦВА, ф. 1, оп. 1, а. е. 402, л. 64—65.

тират България като „съюзница“, на която даже помагат да увеличи своята територия“.[126] Първомартенският акт на Филовото правителство обаче слага край на опитите да се запази една относителна неангажираност във външнополитическата ориентация на България и превръща страната в хитлеристки сателит.

ГЕРМАНСКАТА АГРЕСИЯ НА БАЛКАНИТЕ И БЪЛГАРИЯ (АПРИЛ — МАЙ 1941)

Още в процеса на преговорите във връзка с присъединяването на България към Тристранния пакт правителството на Филов поставя неколкократно въпроса за териториалните придобивки, които страната ще получи при положение, че участвува в осъществяването на „новия ред“ в Европа.[127]

Германското правителство се опитва да ограничи териториалните искания на българското правителство с оглед на своята балканска политика. Това изключва особеното толериране на която и да било балканска държава от страна на райха, налага тактиката на тяхното противопоставяне и настройване една срещу друга и осуетяване на балканския блок. Идеята за балканско сътрудничество в рамките на „новия ред“ не блазни Берлин. Тези съображения карат нацисткото правителство да проявява въздържаност от прекалени обещания в полза на България. Още повече, че на дневен ред е поставено югославското присъединяване към Тристранния пакт. То е необходимо както на Берлин, така и на София. В случая в отношението на Филовото правителство и особено на цар Борис към ориентацията на Югославия съществува известно противоречие, което се обяснява с опасението от евентуално нападение срещу България, ако Югославия остане политически необвързана с Оста. Независимо от намаляването на териториалните придобивки при това положение цар Борис желае присъединяването на Югославия към Тристранния пакт и самият той настоява за това пред Хитлер. Според него присъствието на германски войски и на територията на западната българска съседка би предотвратило упреците към България, че се е присъединила към

---

[126] Цитирано по *Б. Стойнов*. Бойните групи (1941—1944 г.), С., 1969, с. 13—15.
[127] ADAP, D, Bd. XI/2, Dok. № 606, S. 848—854.

пакта.[128] С възможността да се спечели такава югославска позиция се подхранва надеждата за едно отклоняване и отдалечаване на военните действия от територията на България.

Присъединяването на Югославия към Тристранния пакт се извършва на 25 март 1941 г. Само след два дни обаче, на 27 март, правителството на Др. Цветкович е свалено, регентският съвет разпуснат и образувано правителство начело с командуващия военновъздушните сили генерал Душан Симович. Новият кабинет не ратифицира протокола за присъединяването на Югославия към Тристранния пакт, но и не го денонсира.[129]

В деня на преврата Хитлер издава директива № 25. Отчитайки важността на мините в Бор и скорошното откриване на трафика по Дунава, той оповестява, че ще бъде направен опит да се спечелят Унгария и България за участие в операциите „за завоюване на Банат и Македония". Издадена е заповед до войските, разположени в България и Румъния, да се включат в атаките, които ще се проведат от района около София в северозападна посока и от района Кюстендил — Горна Джумая в западна посока. Охраната на турската граница се възлага на българската армия при условие, че в нейния тил „за поддръжка ... се състави германска формация, в размер на една бронирана дивизия"[130].

Събитията в Югославия откриват възможност за преразглеждане на българските териториални искания, поставени от правителството още преди 1 март 1941 г. Затова само един ден след югославския преврат тонът на представителите от германското външно министерство се изменя коренно. Тяхната резервираност относно българските териториални претенции постепенно изчезва. Стига се дори дотам, че висши дипломатически служители на райха открито признават „незаслуженото огорчение", което германската политика била нанесла на България.[131]

---

[128] *N. P. Nikolaev.* Op. cit., p. 70. Превратът в Югославия от 27 март 1941 г. се тълкува от автора като основна причина за проваляне политиката „на приятелство и на добър съюз с Югославия" — „крайъгълният камък", върху който според него цар Борис искал да изгради междубалканските отношения.

[129] *F. Čulinovic.* Dvadeset sedmi Mart. Zagreb, 1965, p. 263—276. История Югославии. т. II, М., 1963, с. 179—180.

[130] ADAP, D, Bd. XII/I, Dok. № 223, S. 324—326. *H. Greiner.* Op cit., S. 239. Изпълнението на директива № 20 от 13. XII. 1940 (операция „Марита") съвпада по време с реализацията на директива № 25. — Вж. *J. Schröder.* L'Allemagne et ses alliés. — Revues d'histoire de la deuxième guerre mondiale, 1972, № 88, p. 55.

[131] Вж. ЦДИА, ф. 176, оп 8, а. е. 957, л. 8.

Промяната в настроението се забелязва още в петминутния разговор между Хитлер и българския пълномощен министър П. Драганов в присъствието на Рибентроп, проведен на 27 март. Райхсфюрерът съобщава, че поведението на Югославия „е разрешило въпроса за Македония“[132].

Произтичащите от събитията в Югославия нови военнополитически проблеми се дискутират на състоялата се конференция в Берлин (27 март 1941 г.) в присъствието на Гьоринг, Кайтел, Рибентроп и други военни представители. Хитлер отбелязва, че Югославия е един несигурен фактор във връзка с предстоящата акция „Марита“ и особено по отношение на плана „Барбароса“.[133] Ето защо Югославия също трябва да бъде окупирана.[134]

Свързани с тази задача са и следващите разпореждания на германския външен министър до легацията в София от 14 април 1941 г. Забелязват се обаче отново миналите резерви. Рибентроп изрично подчертава, че съдбата на различните области, принадлежащи на Югославия, ще бъде решена окончателно при сключването на мира. Затова засега според него не бива да се правят никакви изявления; по същата причина той препоръчва и сред българското население в Македония пропагандният лайтмотив да бъде „откъсване от Белград“[135]. Тази инструкция е съобразена и с италианските претенции към югославските райони, населени с албанци.[136]

Задачата на българската армия при евентуална война с Югославия се обсъжда от началник-щаба на 12-а армия генерал Грайфенберг и генерал Т. Даскалов на 31 март 1941 г. Възложено е тя да защищава турската граница, без да взема „пряко участие в една война срещу Сърбия“[137].

Решението е обсъдено повторно по настояване на архитект Севов на 2 април с Попов, Даскалов и Филов и е докладвано на цар Борис, преди да се състои срещата му с генералфелдмаршал Браухич на 3 април.[138] На съвещанието е решено: да се струпа почти цялата българска армия на турската граница, от-

---

[132] ADAP, D, Bd. XII/1, Dok. № 216, S. 306—307.
[133] ADAP, D, Bd. XII/1, Dok. № 217, S. 307—315. Хитлер съобщава, че поради операцията срещу Югославия началото на операция „Барбароса“ се отлага с четири седмици.
[134] Нюрнбергский процесс. Том II, Преступления против мира. М., 1958, с. 244.
[135] ADAP, D, Bd. XII/1, Dok. № 216, S. 306.
[136] Ibidem.
[137] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 4, л. 222.
[138] Пак там, л. 228.

където идвала главната заплаха за България. Намесата против Югославия да се отклони, за да не се предизвика Турция, която има съюзни задължения към Югославия и Гърция.[139] Становището на българското правителство за неучастие във войната срещу Югославия е подкрепено от германския посланик в Анкара фон Папен. Същата теза се поддържа от германския пълномощен министър в София и военния аташе Брукман.[140]

Мисията на тайно пристигналия в София командуващ германските сухопътни войски е свързана с решението на Хитлер, отразено обстойно в директива № 26 от 3 април 1941 г.[141] Съдействието на България се очаква главно поради изявеното от българската върхушка желание „да получи обратно Македония". Предвижда се „ако единични български дивизии участвуват в операциите срещу Югославия, те ... да бъдат подчинени на германските командуващи офицери в дадените райони"[142].

Повод за посещението на Браухич е искането на германското главно командуване български войскови части да съдействуват при евентуална акция на германските съединения в Югославия по посока на Царево село и Пехчево към Струмица, като по този начин се обезпечи германският тил.[143] Предложението е отхвърлено както от военния министър Т. Даскалов, така и от цар Борис.[144] По въпроса за българското съдей-

---

[139] Л. Б. Валев твърди, че „софийската управляваща клика вече се готвеше непосредствено открито да хвърли в тези военни операции българската армия ..." — *Л. Б. Валев*, Цит. съч., с. 279. В действителност колебанията на правителството и царя по въпроса за прякото участие в балканския поход на вермахта са твърде силни и нежеланието е изразено открито пред германските военни и дипломатически представители.

[140] Отклоняване участието на България в германския военен поход срещу Югославия заради възможно турско нападение е само подходящ предлог, с който българското правителство иска да се предпази от военна намеса. PA. AA., Bd. 2, S. 177851. Sofia, 3. IV. 1941, № 368.

[141] ADAP, D. Bd. XII/1, Dok. № 256, S. 263—264.

[142] Ibidem, S. 263.

[143] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 4, л. 233. В директивата на главното командуване на вермахта от 22 март 1941 г. се доуточняват детайлите на операция „Марита". За нейното изпълнение е предвидено използуването на българските пристанища, където да се държи „подходящ корабен тонаж..., който, ако е необходимо, може да бъде доставен в гръцките пристанища". Изрично се подчертава, че за момента „придвижването на български части към Тракия е нежелателно, тъй като врагът не предприема действия срещу българска територия". ADAP, D, Bd. XII/1, Dok. № 195, S. 279—282.

[144] *H. Greiner*, Op. cit., S. 278. Цар Борис отклонява предложението за активно българско участие в похода срещу Югославия и в разговор с генералфелдмаршал Лист.

ствие при осъществяване военностратегическите планове в акцията срещу Югославия и Гърция съществуват противоположни мнения и в правителствената четворка.[145]

* * *

Балканската операция на вермахта срещу Гърция и Югославия започва на 6 април. На 17 април в Белград е подписан договорът за примирие, който трябва да влезе в сила на 18 април с. г.[146] На 21 април след ожесточени боеве капитулира и гръцката армия в Епир, а на 27 с. м. хитлеристките войски влизат в Атина. На 31 май със завладяването на остров Крит те завършват окупирането на гръцката територия.[147]

По време на германските действия срещу Югославия и Гърция на българската армия след отказа да атакува съвместно с частите на вермахта е поставена задачата да прикрива придвижването на 12-а германска армия и да охранява българо-турската граница. За целта още на 25 февруари командуващият прикриващия фронт ген. К. Лукаш заминава за новото си назначение.[148]

Българските управляващи среди следят с неотслабващ интерес напредването на германските войски в Македония.[149] В същото време с всички средства се подготвя почвата за едно потясно българо-германско военно сътрудничество въпреки резервите на някои членове на правителството и на генералния щаб. Нацисткото правителство не закъснява да постави нови искания. От страна на Хитлер и Рибентроп е направено предложение три български дивизии да окупират Сръбска Македония и да поемат администрацията, за да се освободят германските войски.[150] На 8 април П. Драганов съобщава решението

---

[145] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 4, л. 220.
[146] История Югославии, т. II, с. 184.
[147] *A. Buchner*, Op. cit., S. 37—38.
[148] ВИА, ф. 787, оп. 1, а. е. 1, л. 16; пак там, V-2108, л. 193; *V. Bojinov*. Op. cit., p. 505. При евентуален неуспех на германските войски в Югославия се очаквало настъпление от страна на турската армия, което трябвало да бъде отблъснато от български и германски части. Споразумението по този въпрос е постигнато още по време на българо-германските преговори в Синая и подписано в София на 15 февруари 1941 г. като „спогодба" между армията на Лист и българския генерален щаб. В този документ са определени подробно задачите на българската армия.
[149] Вж. в. Зора, 9 април 1941 г., бр. 6544, 20 април 1941 г., бр. 6558.
[150] ЦДИА, ф. 456, оп. 2, а. е. 5, л. 7.

във външното министерство. Рибентроп също изпраща инструкция до пълномощния министър в София.[151]

Това искане фигурира и в директивата на Хитлер от 13 април. За продължаването на операциите на Балканите се предвижда и част от Тракия да бъде окупирана от български войски на дата, която той лично ще определи.[152]

Съобщението на П. Драганов е обсъдено още на 9 април. Цар Борис е съгласен да приеме предложението, но „не за окупация", а за да се запази „редът и спокойствието" в завзетите от германските войски области.[153] Формулировката на монарха не е случайна. С нея се цели да се предотвратят неблагоприятните тълкувания за поведението на България сред световната общественост. Освен това и от устното обяснение на българския пълномощен министър в Берлин, дадено на 12 април пред царя, се изяснява, че в разговора с Рибентроп не е ставало дума българи да поемат администрацията на Сръбска Македония.[154]

Цар Борис отклонява предложението на Б. Филов за „евентуална военна конвенция" с райха.[155] Веднага след обсъждането, продължило дълго поради несъгласието особено на Попов, Б. Филов известява Рихтхофен, че „правителството с готовност приема направеното предложение"[156].

Веднага след това в София настъпва безпокойство поради забавянето на съобщението кога българските дивизии да влязат в Македония. Правителството, изявило един път своето съгласие, се страхува да не пропусне благоприятния момент.[157] Мълчанието на Берлин е още по-неприятно и поради обстоятелството, че заемането на Македония, съвпадащо по време с хитлеристката агресия, се оценява от правителствените кръгове като убедителен аргумент, който би укрепил позициите на монархофашисткото правителство и би оправдал съюза с хитлеристка

---

151 ADAP, D, Bd. XII/2, Dok. № 312, S. 428.

152 В директивата на Хитлер от 13 април се предвижда охраната на северния егейски бряг включително и Солун „да се поеме от българите" (ADAP, D, Bd. XII/2, Dok. № 335, S. 449—451).

153 ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 5, л. 8. В разискванията участвуват Ив Попов и Т. Даскалов. Външният министър е изцяло против германското предложение, а ген. Т. Даскалов поставя условие — правителството да поиска непременно една бронирана дивизия срещу Турция.

154 ADAP, D. Bd. XI/2, Dok. № 649, S. 900—903.

155 Ibidem. *E. Schramm von Thadden.* Op. cit., S. 157.

156 ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 5, л. 8.

157 Пак там, л. 13; PA.AA., Bd. 2. S. 177860, Berlin, 10. IV. 1941, № 495.

Германия пред една значителна част от българската общественост. Затова Филов нервничи — „започнах да се безпокоя, че още не се урежда въпросът за нашето влизане в Македония, боя се немците да не са се разколебали ...“ — отбелязва той в дневника си.[158]

Тревогата, обзела монархо-фашистките среди, не остава незабелязана от германския пълномощен министър. Той правилно схваща настроенията в България и донася в Берлин на 16 април за утвърждаващото се впечатление сред ръководните кръгове и сред част от населението на България, че Германия „отлага“ използуването на дивизиите, искани от Берлин за окупирането на Южна Сърбия, които били готови за поход.[159] В грижата си за разширяване и задълбочаване на германското политическо влияние в България хитлеристкият дипломат изтъква сериозността на положението в страната във връзка със съобщението, че „италиански войски са окупирали Охрид“. Той вижда неприятните последици от това за политиката и интересите на Германия. „Обществеността отново започна да обвинява царя и правителството, че не отстояват българските искания с достатъчна енергия, докладва Рихтхофен. — Българската окупация на Сръбска Македония ще увенчае едно чувство на благодарност към Германия и фюрера, което е сега на върха си ... Това ще заздрави положението на царя и правителството, в чието поддържане в крайна сметка, както се виждат нещата оттук, ние имаме интерес.“[160] Изглежда, че за германския пълномощен министър е по-целесъобразно да бъдат противопоставени интересите на България на хегемонистичните домогвания на Италия. По този начин според него Германия ще може да ограничи италианското влияние и освен това — да въвлече и България по-дълбоко и трайно в сферите на германската политика на Балканите.[161]

Телеграмата на Рибентроп от 18 април, в която се определят

---

[158] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 5, л. 16. *Schramm v. Thadden.* Op. cit., S. 158. Според Западногерманския автор Шрам фон Таден въпросът за българското съдействие в балканската операция се е решил, защото България се е чувствувала особено лошо третирана от договорите след Първата световна война и не е могла да се примири със загубата на излаз на Егейско море, който някога е притежавала. Той изтъква като решаваща причина за „голямото ангажиране“ на България „страха от Русия“, т. е. най-резултатната хитлеристка заплаха, отправяна към балканските фашистки режими.
[159] ADAP, D, Bd. XII/2, Dok. № 357, S. 472.
[160] Пак там.
[161] PA.AA., Bd. 2, S. 177873; *J. Schröder* Op. cit., p. 56.

областите, оставени да бъдат заети от български войскови части, разсейва безпокойството на българските управляващи кръгове.[162] По същото време и цар Борис решава да посети Хитлер.[163] Целта на визитата е окончателното уреждане на въпроса за Македония. Германската легация съобщава в двореца, че посещението на монарха е определено за 19 същия месец.[164]

Резултатите от разговора се посрещат с удовлетворение от българските управляващи кръгове. Борис съобщава, че германското правителство полагало усилия да привлече Турция чрез отстъпки на територии около Одрин. Той се противопоставил, заявявайки, че не трябва да ѝ се отстъпва по-далече от линията Свиленград — Димотика. Хитлер препоръчал на Рибентроп да има пред вид при разговорите си с Чано и въпроса за Охрид.[165] България освен това щяла да получи Пирот и Враня; германците били склонни да отстъпят две минни области — едната към Враня, а другата югоизточно от Шар

---

[162] Според телеграмата на Рибентроп българските части могат да заемат: 1) Гръцка Тракия, ограничена на изток от демаркационната линия Мустафа паша, Кюпрюлю-Дедеагач, Свиленград-Александруполис, а на запад — от р. Струма; 2) Македония, но засега не по-далеч от Пирот — Враня — Скопие; оттам по течението на Вардар до гръцката граница. Българското правителство е информирано, че „окупационната линия в Македония е само временна". Берлин обещава да бъдат започнати в най-скоро време преговори относно временното разрешаване на териториалните въпроси, възникнали след разпадането на югославската държава (ADAP, D, Bd. XII/2, Dok. № 367, S. 481—482). Със заповед № 6160 от 20 април генерал Жилков получава схемата за овладяването на Македония и Тракия. Настъплението на 5-а армия започва на 19 април в 8,00 часа; 2-а армия, предназначена за овладяването на Източна Македония и Тракия, започва настъплението си на 20 април. — ВИА, 2003, л. 122; вж. също: Отечествената война на България 1944—1945. Том I С., 1961, с. 241—278.

[163] PA. AA., Bd. 2, S. 177884, Sofia, 16. IV. 1941, № 423.

[164] Ibidem, S. 177898. Sonderzug, 18. IV. 1941, № 251; *Fr. von Papen.* Op. cit., S. 536. В обяснителните бележки към меморандума на държавния секретар Вайцзекер е отбелязано, че в архива на германското външно министерство липсва запис за разговора на цар Борис с Хитлер. Сведение за неговото съдържание дава Папен, който е присъствувал на срещата. Германският дипломат съобщава, че Борис е предявил претенции за Македония и за Солун. Папен обаче се намесил, заявявайки, че е невъзможно да се разкъсва Гърция, защото това ще предизвика „безкрайна поредица от нови затруднения".

[165] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 5, л. 37. Срещата на Чано с Хитлер се провежда на 21/22 април, след завръщането на цар Борис. Този факт е отбелязан като „особено благоприятно обстоятелство" в дневника на Филов. Чано съобщава, че Италия претендира за част от областта, която ще се предаде на България, включваща района на „Дебър, Гостивар, Тетово и други, които са населени с албанци". — Вж. *Л. Б. Валев,* Цит. съч., с. 287.

планина. По време на срещата цар Борис оставя предварително подготвените карти, върху които са отбелязани българските искания.[166]

Допълнително указание за разширяване на заетите от българските войски области е изпратено с телефонограма от 27 април 1941 г. до военния аташе при германската легация в София.[167]

С приближаване на времето за осъществяване на операция „Барбароса" германското командуване става все „по-отстъпчиво". То бърза да предостави на България областите, в които досега германските части са обезпечавали „реда и спокойствието". На 8 май щабът на 12-а армия иска разрешение от главното командуване български войски „в най-скоро време и най-бързо да заемат отстъпената ... област, западно от линията Брод — Битоля ..."[168]

Пристигналият на 23 април в София германски дипломат К. Клодиус окончателно потвърждава съгласието на германското правителство да „удовлетвори" българските териториални претенции. На 24 април е подписана и тайната спогодба „Клодиус — Попов", определяща задълженията спрямо Германия, които България поема в завзетите земи.[169]

Нито един от шестте пункта на спогодбата не предвижда някакви права на България. Включени са само задължения, които правителството трябва да изпълнява даже и след окончателното предаване тези области на българската държава. Тъй като до подобно уреждане на териториалните въпроси в полза на България въобще не се стига, задълженията по спогодбата „Клодиус — Попов" се оказват откуп, който българската дър-

---

[166] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 5, л. 35—37.
[167] ВИА, V—2003, л. 155, 163.
[168] Пак там.
[169] Действието на спогодбата „Клодиус — Попов" от 24 април е разпространено с решение, подписано от Клодиус на 27 април и върху гръцките области, заети от България, а „също и върху онези гръцки области, които при окончателното уреждане ще се паднат на България". — ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 967, л. 4. Пълният текст на спогодбата е публикуван от *Д. Коен* в Известия на държавните архиви, кн. 3, С., 1959 г., с. 107—108; също от *Л. Б. Валев.* Цит. съч., с. 290—292; преписи от нея се съхраняват в АМВР, II-НС-25, л. 279—280 и ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 967, л. 5; PA.AA., Bd. 2, S. 17792—22, София, 24 .IV. 1941, № 463. Клодиус информира външния министър за отзивчивостта, с която българското правителство приема всички клаузи на предложената спогодба.

жава заплаща на хитлеристка Германия за фиктивно получените области.[170]

Интересът, проявен от германското външно министерство, към уреждането на въпроса за собствеността върху „всички находища от хромова руда северозападно и североизточно от Скопие" е изключително голям. Ето защо Клодиус веднага след пристигането си в София посещава цар Борис. Монархът дава съгласието си „по приятелски начин". Както изтъква представителят на райха в телеграмата от 24 април, българският цар не останал с впечатление, че германското правителство се опитва по някакъв начин да се възползува от положението и да окаже натиск.[171] Той обаче изразил желание Тетово, Гостивар и други селища, върху които претендирала Италия, да бъдат предадени на България.[172]

Съобщението на Клодиус предизвиква светкавичен отговор на Рибентроп (25 април).[173] Препоръчано е исканията на Борис внимателно да се отклонят. В старанието си да държи здраво в Оста както България, така и Италия, германското правителство умело лавира при задоволяването на техните претенции. Естествено е италианските аспирации да намерят по-благоприятно разрешение от страна на Германия, тъй като Италия, като по-силен съюзник, се цени повече в Берлин. Тактически неправилно за хитлеристката политика на Балканите се смята обаче да се пренебрегват и българските интереси. Затова Рибентроп предлага да се дадат известни обещания за отстъпки и на цар Борис.[174]

Очевиден е обаче стремежът на германското външно министерство да поддържа постоянно безпокойство у българските държавници, че териториалният въпрос все още не е разрешен.

---

[170] *Л. Б. Валев.* Цит. съч., с. 293.

[171] ADAP, D, Bd. XII/2, Dok. № 383, S. 519.

[172] ADAP, D, Bd. XII/2, Dok. № 393, S. 519. В телеграмата си Клодиус настоява вероятно с оглед по-сигурното използуване на България, но без да се плаши правителството и царят, „засега да се избегне сключването на официално споразумение... и ... само да се разменят предварителни меморандуми между министерствата на външните работи".

[173] ADAP, D, Bd. XII/2, Dok. №405, S. 531 — 532; в. Зора, 27 април 1941 г., бр. 6559. Цар Борис прекъсва посещението си в Македония и спешно се завръща в София, за да получи известието на Рибентроп, че „Охрид отново ще бъде български". В прощалната аудиенция на Клодиус по този повод се поставят всички гранични претенции на двореца. — PA.AA., Bd. 2, S. 177932 — 34, Budapest, 28. IV. 1941, № 453.

[174] Ibidem.

За целта в началото на 1942 г. в Берлин е издадена политическа карта на Дунавската област, на която границите между България и Сърбия и между България и Гърция са показани не като държавни, а като демаркационни.[175] По този повод генерал Станчев пише от Белград (20 януари 1943 г.), че в германската политическа карта от 1 февруари 1942 г. „даже малката поправка на нашата граница при р. Тимок не е означена като окончателна, а е показана като разделителна линия".[176]

* * *

На 8 май в София е съобщено, че германското правителство разрешава да се заеме административно и Тракия, включително островите Тасос и Самотраки.[177] Настаняването на български войски в Македония, Поморавско и Западна Тракия приключва в края на м. май 1941 г. Присъединените територии са разпределени в три области: Беломорска, с главен град Ксанти, Скопска — с център гр. Скопие и Битолска — с гр. Битоля. Районите на Пирот, Цариброд и Босилеград са включени в Софийска област.[178]

За българското монархо-фашистко правителство е изключително важен политическият ефект от „безкръвното" присъединяване на Македония и Тракия. Това на първо време подпомага политиката на правителството, увеличава политическия капитал на царя и служи за оправдание на избраната външнополитическа ориентация. Българските управляващи кръгове се надяват, че са „обединили" народа около „държавния глава". Шовинистичната пропаганда получава широко поле за действие и влияе особено ефикасно върху съзнанието на дребнобуржоазните среди. В Народното събрание при обсъждане проектоотговора на тронното слово изказалите се народни представители величаят съюза с хитлеристка Германия, благодарение на кой-

[175] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 41, л. 120.
[176] Пак там, а. е. 48, л. 14.
[177] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 5, л. 65. Заемането на островите Тасос и Самотраки се забавя по вина на германското правителство. Ето защо на 19 май от щаба на войската нареждат на офицера за свръзка в щаба на Лист генерал Жилков да припомни въпроса, който по преценка на българското командуване ставал още по-важен, тъй като на българската армия е възложено „да поеме охраната на брега и въздушните наблюдения". — ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 850, л. 5.
[178] АМВР, ф. 5, оп. 1, а. е. 49, л. 147; в. Зора, 9 май 1941 г., бр. 6568.

то България била осъществила „жизнените си интереси“[179]. За цената обаче, с която все пак трябваше да се заплати този „безкръвен дар“, българското правителство премълчава, но не храни големи илюзии.

Предпоставките, които се създават в периода до 1 март 1941 г., са достатъчни, за да осигурят едно широко военно и политическо сътрудничество между монархо-фашисткото и нацисткото правителство. Въпреки уговорката, че военното сътрудничество ще бъде пасивно, то добива постепенно активни форми: пропускането на германските войски през България, назначаването на български офицер за свръзка при германските войскови части и съответно германски офицери при българската войска.[180]

С приключване на военните операции в Югославия и Гърция и настаняването на български войскови части в Македония, Западна Тракия и Моравско се пристъпва към административното уреждане на новозаетите области. В района на Струма — югославската граница — Лерин — Кочани — Велес

---

[179] Стенографски дневници на XXV ОНС, 3 РС, с. 180.

[180] АМВР, НС-II-12, л. 193. В щаба на 12-а армия, който след навлизането на германските войски в България и до провеждането на операцията срещу Югославия и Гърция се намира в Чамкория, за офицер за свръзка е назначен генерал Жилков. От страна на двореца с такава задача е натоварен началникът на канцеларията Св. Поменов. От Министерството на външните работи се иска разрешение и за причисляването на цивилен български представител към германския комендант в Солун, за да се облекчи дейността на българските окупационни части. PP.AA., Bd. 2, S. 177937. Sofia, 29. IV. 1941, № 483. Министърът на войната дава своето съгласие и за размяната на свързочни щабове между българското командуване и командуването на 12-а германска армия. — ВИА, V-2003, л. 235. Регулирането на отношенията между армиите по този начин цели поддържането на външния ефект от българо-германското „приятелство“. С тази тактика германското командуване осигурява по-бързото разрешаване на възникналите въпроси. Но не винаги това е толкова резултатно. Част от патриотично настроените български служители към различните ведомства се противопоставят на онези германски желания, които нарушават установените договорни взаимоотношения. Получават се чести оплаквания от страна на германското командуване за това например, че българските власти отказали да пуснат „две германски композиции“ от Бургас, не разрешавали на български вагони да пътуват до Солун, намиращите се в Солун български параходи приемали да товарят германски военни материали за Пирея, но отказвали да транспортират германски войници и пр. Обезпокоен от станалите инциденти, генерал Жилков предупреждава щаба на войската, че всяко затруднение на германския превоз „се отразява болезнено и може да създаде неприятни настроения, които не би трябвало тъкмо сега да се създават“. — ВИА, V—2003, л. 196, 203.

и Катерини германското правителство проектира да установи собствено военно управление.[181]

Със започване на германското изтегляне от Балканите във връзка с предстоящото нападение срещу СССР брегова та охрана на егейския бряг е предоставена на българската войска, но с указанието на Хитлер (№ 29 от 18 май 1941 г.) „по северния бряг на Егейско море ... да се осигури германското влияние върху българската брегова охрана, както в миналото“[182]. През юни се извършва и частичното преминаване на брегова та охрана по Беломорието под българско разпореждане.[183]

Във връзка с новите задачи, които предстои да изпълнява българската войска, в щаба започва разработването на новата организация на армията. По този въпрос е проведена и съответна консултация с фелдмаршал Лист и с неговия щаб в Атина, на която присъствуват генерал Даскалов и полковник Попов — началник на оперативното отделение при щаба на войската. Плановете за реорганизация на българската войска се обсъждат повторно в Берхесгаден (16 — 19 май) в щаба на Кайтел.[184]

С цел да се заздрави отбраната на егейското крайбрежие в Тракия в края на юли 1941 г. е формиран беломорският отряд. Той сменява частите на 2-а армия. Задачата на беломорския отряд е да отбранява и „прочиства“[185] присъединените области и да „отбива всеки опит на противника за стоварване десант на беломорския бряг“.[186] В Македония, заета от 5-а армия, се създават 14-а и 15-а дивизионна област с щабове в Скопие и Битоля.[187]

* * *

Със завземането на остров Крит на 31 май приключва балканската кампания на вермахта. Германското главно командуване започва изтеглянето на войските си, за да ги изпрати на Изток — срещу съветската страна. Въпреки очакванията

---

[181] ВИА, ф. 787, оп. 1, а. е. 1, л. 29.
[182] ADAP, D, Bd. XII/2, Dok. № 536, S. 703—705.
[183] ВИА, 1249, л. 15, 32, 34.
[184] ЦДИА, ф. 284, оп. 1, а. е. 7665, л. 2; PA. AA., Bd. 2, S. 177968. Sofia, 16. V. 1941, № 531.
[185] ЦВА, ф. 24, оп. 1, а. е. 103, л. 14. Части от Беломорския отряд потушават въстанието в Драмско, избухнало на 28/29 октомври 1941 г.
[186] Отечествената война на България... Том I, с. 256.
[187] Пак там, л. 113.

рекламираният хитлеристки „нов ред“ на Балканите не урежда окончателно въпроса за българските държавни граници на юг и запад. Това е постоянен повод за недоразумения, недоволства, дрязги и противоречия между съюзниците, сателитите и марионетните правителства.

Сключените договори и споразумения създават до известна степен представа за нормални съюзни военнополитически отношения и подхранват илюзиите на българските управляващи кръгове, че е възможно действително установяване на „нов европейски ред“. При прилагането на спогодбите обаче се разкрива цялата несъстоятелност на прогнозите, обещанията и надеждите, че ще бъде спазено договорното регламентиране на българо-германските взаимоотношения, засягащи външната и вътрешната политика на управляващите кабинети.

Сателитното положение, в което монархо-фашисткото правителство и цар Борис поставят страната, фашистката пропаганда оправдава с постигнатото „обединение“ на България и „осъществяването“ на българските „национални идеали“. В същност това е „параванът“, зад който управляващата монархо-фашистка върхушка подготвя и извършва своята сделка с германския империализъм.[188]

Германската агресия предоставя благоприятен случай да бъде задоволена българската фашизирана буржоазия. Но именно съдействието, оказано на Германия и Италия при унищожаването на държавната независимост на Гърция и Югославия, подкопава окончателно възможността България да постигне действително справедливо разрешение на националните си проблеми. Спекулирайки с териториалното „разширение“, обаче хитлеристкото правителство си осигурява военното и политическото сътрудничество на българските управляващи кръгове.

[188] *В. Коларов,* За Октомврийската революция, Съветския съюз и българо-съветската дружба. (Студии, статии, речи 1919—1948.) София, 1949, с. 273.

ГЛАВА ВТОРА

ОПРЕДЕЛЯНЕ ЗАДЪЛЖЕНИЯТА И „ПРАВАТА“ НА БЪЛГАРИЯ ВЪВ ФАШИСТКИЯ БЛОК (ЮНИ 1941 — ФЕВРУАРИ 1943)

След приключването на операция „Марита“ настъпва триседмична пауза, през която световната общественост с тревога очаква следващия агресивен ход на вермахта. За хитлеристкото военнополитическо ръководство неговото направление и цел са определени твърде отдавна. Конкретната разработка на плана за нападението срещу Съветския съюз започва през лятото на 1940 г. След петмесечна подготовка, на 18 декември 1940 г., Хитлер утвърждава директива № 21 под кодираното наименование „Барбароса“.[1] Шест месеца по-късно, на 22 юни 1941 г., без предупреждение фашистка Германия разбойнически нахлу на територията на Съветската страна.[2]

За по-безболезненото осъществяване на прокламирания от Берлин „нов европейски ред“ особено в сателитните страни от Югоизточна Европа германското външно министерство препоръчва да се подмени дипломатическият персонал. Акцията завършва в средата на 1941 г. По инициатива на Хитлер в Словакия, Унгария, Румъния и Хърватско за пълномощни министри са назначени висши началници от СА.[3]

Ръководството на германската легация в София също претърпява промяна. На мястото на Рихтхофен е назначен Адолф-Хайнц Бекерле, обергрупенфюрер от СА и бивш полицейски президент във Франкфурт на Майн. Той пристига в столицата на 28 юни 1941 г. На 4 юли Бекерле връчва на цар Борис акредитивните си писма.[4]

---

[1] *П. А. Жилин,* Как фашистская Германия готовила нападение на Советский союз, Москва, 1965, с. 9—195.

[2] Пак там, с. 135.

[3] *Ф. Гальдер,* Военный дневник. Том I, Москва, 1968, с. 495.

[4] АМВР, ф. 5, оп. 1, а. е. 49, л. 1—10; в. Зора, 1 юли 1941 г., бр. 6610. За българското правителство и особено за цар Борис отзоваването на Рихт-

Сателитите на Оста разчитат на „блицкрига“. Ръководните кръгове в тези страни вярват, че успехите на райха ще улеснят осъществяването на техните външно- и вътрешнополитически цели и ще затвърдят властта на управляващите режими.

Българските държавници също желаят да видят победоносния край на светкавичната война в най-скоро време и изграждат своите планове „с оглед на една бърза и лека победа на Хитлер“[5].

Фашистката агресия срещу Съветския съюз не изненадва българските управляващи кръгове. В София се получават сведения за предстоящия военен конфликт по дипломатически и военни канали. Още на 7 май генерал Жилков съобщава на началник-щаба на войската и на флигел-адютанта на царя, че началник-щаба на 12-а армия генерал Грайфенберг е назначен за началник-щаб на група армии в Познан.[6] Това разместване според него е важен признак, че „на източната граница се подготвя нещо сериозно“[7]. Същите впечатления има и министърът на войната генерал Даскалов.[8]

С много по-сигурни сведения за подготовката на германска-

хофен е твърде обезпокояващо. То се тълкува като потвърждение на желанието на определени среди в Берлин и София да се състави ново българско правителство от представители на фашистката опозиция, които биха приели националсоциализма за своя идеология. — ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 5, л. 81. Царят обаче не желае да загуби държавното ръководство, като допусне в правителството политици, които чрез личните си връзки с германските ръководни кръгове могат да го злепоставят в Берлин. Б. Филов с не по-малка ревност пази креслото на министър-председателя за себе си и смята, че всяко предложение за нов кабинет е насочено срещу него и цели свалянето му. Именно затова, за да разсее подозренията по време на тържествената аудиенция за връчване на акредитивните писма германският пълномощен министър показва „разбиране“ по провежданата от българското правителство политика. Но от проучванията на секретаря на дворцовата канцелария Ст. Балан Борис узнава, че дейността на Бекерле ще се ориентира към задълбочаване взаимодействието между България и Германия, че „при Бекерле ще се види какво значи сътрудничество между две страни“. Според сведенията това нямало да се изрази в намеса във вътрешните работи, а „в лек коректив с оглед на по-лесно нагаждане към новия ред“. — АМВР, НС-II-13, л. 194.

[5] *Г. Димитров.* Съчинения, т. 11, л. 119.

[6] ВИА, V-2003, л. 232.

[7] Пак там.

[8] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 5, л. 65.

та акция на Изток разполагат самият монарх и неговият антураж. Меродавни информации съдържат шифрованите доклади от българската легация в Берлин. Особено красноречиви са рапортите на аташето по печата Ст. Попов.[9]

През първата половина на юни става правило в дипломатическите разговори да се лансира идеята за „превантивната" война със СССР: „Никой от германците не крие, донася Ст. Попов на 5 юни, че на руската „шаукел политик" (люшкаща се политика) трябва да се постави край."[10]

Сигурно потвърждение за предстоящия конфликт цар Борис получава по време на необичайно продължителното си пътешествие из Европа от 28 май до 20 юни. Замислено по повод имения ден на Фердинанд, пътуването в същност е организирано не само за да се изкажат гласно българските претенции, но и да се получи точен отговор на въпроса, който почти месец и половина не слиза от страниците на шифрованите донесения. И естествено царското любопитство е задоволено. Диалозите във Виена, Берлин и Рим са достатъчни, за да се увери монархът, че войната със Съветския съюз непосредствено предстои.[11] Последно „да" на вълнуващото го подозрение Борис III получава в Братислава от президента на Словакия Тисо.[12]

Хитлеристката агресия срещу Съветския съюз първоначално не внася затруднения в българо-германските отношения и не разколебава външнополитическата ориентация на България. Правителството на Филов не изпитва видими смущения от от-

---

[9] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 957, л. 39. На 26 май Ст. Попов запитва главния редактор на „Зюдостехо" д-р Фишер какво става с „последното облаче на хоризонта — Русия". „С Русия ще воюваме" — е краткият отговор. На изказаното опасение дали войната със СССР не ще доведе до компликация, д-р Фишер отвръща, че със Съветския съюз „щели да се справят в продължение на шест седмици".

[10] Пак там, л. 49. С „предизвикателство" от страна на съветското правителство обяснява решението си да нападне Съветския съюз и Хитлер. „Третият райх, защитник и покровител на Европа", не можел да жертвува Финландия, Румъния, България и Турция „пред олтара на комунизма". — Срв. The Testament of Adolf Hitler. The Hitler-Bormann Dokuments, February-April, 1945, London, 1961, p. 50. Вж. по-подробно: *А. Н. Мерцалов*, Легенда о „превентивной войне" в западногерманской историографии. Из истории нового и новейшего времени, Воронеж, 1965.

[11] PA AA, Bd. 2, S. 177976—77. Berlin, 27 май 1941; PA AA., Bd. 2, 177979. Berlin, 29. V. 1941; ibidem, S. 177985. Берлин, 8. VII. 1941, № 388; ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 5, л. 11—115.

[12] PP.AA, Bd. 2, S. 177988. Берлин, 18. VI. 1941. Срещата с Тисо се е състояла на 19 юни, т. е. само един ден преди завръщането на царя в България. — АМВР, НС — II — 12, л. 126.

кривaнето на този нов фронт. То вярва в германската светкавична победа и очаква сравнително спокойно международните събития. Това поведение е предизвикано от самочувствието, че България е член на Тристранния пакт и още през 1940 г. задоволително е уреден въпросът за Южна Добруджа. Поведението на Турция по това време се определя от подписаната на 17 февруари 1941 г. българо-турска декларация и особено от сключения на 18 юни 1941 г. пакт „за дружба и ненападение" между Турция и фашистка Германия.[13] Югославия и Гърция са окупирани и със съгласието на райха български войски и администрация са настанени в Македония, Тракия и Моравско.

И все пак София е поставена в твърде деликатно положение. В качеството си на германски съюзник би следвало и България да се включи в гръмко пропагандирания „антиболшевишки поход" и да се изравни с Италия и Румъния на първо време. Но тази възможност отпада веднага след аудиенцията на Драганов при Рибентроп, който съобщава за германското нападение, без да поставя въпрос за каквато и да било подкрепа или участие в конфликта от страна на България.[14] Външният министър подчертава превантивния характер на войната и намеква за „симпатиите към Русия", които съществуват в България. Драганов оправдава благосклонното отношение с признателността към руския народ-освободител[15], проличава обаче нежеланието на българското правителство да участвува в новия военен конфликт. Именно затова предложението на Рибентроп България да поеме защитата на германските интереси в СССР се приема със задоволство.[16] Искането е съобщено веднага на българската ле-

---

[13] Новейшая история Турции, Отв. ред. А. М Шамсутдинов, Москва, 1968, с. 183.
[14] *W. Hubatsch*, Op. cit, S. 91 — 92. В Директива № 21в от 1 май 1941 г. България не се посочва като евентуален участник в операцията „Барбароса".
[15] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 12, л. 43; PA.AA., Bd. 2, S. 177990. Berlin, 22.VI. 1941. № 872.
[16] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 985, л. 19. Рибентроп настоява да се съобщи на българската легация в Москва: 1) да нотифицира на съветското правителство за защитата на германските интереси; 2) да влезе във връзка с германското посолство в Москва относно приемане сградата на германската мисия и на всички други германски интереси; 3) да държи българското правителство сега и по-късно телеграфически в течение на това, как русите третират германските дипломатически и консулски персонал, както и другите германски поданници. Предавайки на българския външен министър извлечение от нотата на Рибентроп до съветския посланик в Берлин, съветникът при германската легация Морман пита: „Какво е отношението на България към новоизбухналия конфликт?" На този въпрос Попов отговаря лаконично: „България се е присъединила към Тристранния пакт, на който

гация в Москва.[17] На 24 юни с подобна молба се обръщат и правителствата на Унгария и Румъния.[18] Българската легация се задължава да защищава интересите на три държави, скъсали дипломатическите си отношения и обявили война на СССР. Съветското правителство, спазвайки международните правни норми, одобрява предложението, след което започват преговорите с Комисариата на външните работи за размяна на дипломатическия персонал и поданиците на воюващите страни.[19]

България не е включена в стратегическите планове на главното командуване на вермахта за операция „Барбароса"[20] и официално получава твърде скромна задача във войната със СССР. До известна степен това се дължи на очакването, че войната със Съветския съюз ще свърши бързо и затова правителството на райха смята за излишно да търси по-широко съдействие. Но с това едва ли може да се обясни въздържаността на цар Борис по този въпрос. Един от факторите, оправдаващи резервираността на монарха, са действително симпатиите на българския народ към Съветския съюз, многократно и открито манифестирани.[21] Но нежеланието на българския монарх да се скъсат дипломатическите отношения със СССР и да се обяви война подобно на Италия, Унгария, Румъния, Словакия и Финландия[22] се дължи и на други причини.[23] Те се

остава вярна. Тя гледа със симпатия на акцията на Германия." — Пак там, л. 11.

[17] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 5, л. 125; пак там, ф. 176, оп. 1, а. е. 985, л. 15; в. Зора, 24 юни 1941 г., бр. 6604.

[18] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 985, л. 12, 13.

[19] Пак там, а. е. 977, л. 60—61; в. Зора, 27 юни 1941, бр. 6607.

[20] *W. Hubatsch.* Op. cit., S. 91 — 92, 144. В директива на ОКВ № 21в от 1 май 1941 г. се предвижда да се проведат сондажи само с ръководителите на Финландия, Унгария и Румъния за участие в операция „Барбароса".

[21] Редица западни автори посочват русофилството на българския народ като една от главните причини за неучастието на българската войска във войната срещу Съветския съюз) вж. *B. Newmann.* Op. cit., p. 102; *N. P. Nikolaev.* Op. cit., S. 537; *H. Picker.* Op. cit., S. 59; *A. Hillgruber.* Op. cit., S. 498). Според Хилгрубер при посещението си в Бергхоф на 7 юни 1941 г. цар Борис също изтъкнал „проруските чувства" на българското население като пречка, която изключва участието на България във войната.

[22] Италия и Румъния обявяват война на Съветския съюз на 22 юни 1941 г. и след това последователно на 23, 26 и 27 юни — Словакия, Финландия и Унгария. Вж. *А. И. Пушкаш,* Венгрия в годы второй мировой войны. Москва, 1966, с. 197, 200—201, 208; *Э. Саломаа.* Вовлеченне Финляндии по вторую мировую войну в качестве союзницы фашистской Германии. — Сб. Вторая мировая война. Общие проблемы. Книга первая, с. 392—403.

[23] *И. Димитров.* Смъртта на цар Борис III. — ИПр., 1968, кн. 2, с. 49—50; *Ст. Петров.* Цит. съч., с. 60—61; *В. Д. Вознесенски.* Цит. съч., с. 42—43.

съдържат в тактическата линия на цар Борис. В действителност и сега се проявява неговата предпазливост, произхождаща от максимата да се изчаква по-продължително време развоят на събитията. Борис е твърде последователен в реализирането на една съобразявана с тези изисквания външна политика. Още след установяването на личния режим на царя външнополитическите прояви на България се отличават със значителна резервираност, с търсене на начини да се поемат по-малко обвързващи ангажименти дори и към Германия, към която предпочитанията са сравнително най-ярко изразени. След 22 юни 1941 г. стремежът да се правят отстъпки, по-малко компрометиращи царската власт, е фактически продължение на предишната политика с нови варианти. Остава и същият девиз — да се избягват рискове, заплашващи короната.[24] Царят счита, че това поведение е още по-наложително именно след нахлуването на германските войски в СССР, тъй като не е възможно да се пренебрегва и обстоятелството, че новоизбухналият конфликт е с „Русия", към чийто народ в България е съхранено чувство на признателност и благодарност.[25]

Монархът и управляващите среди в България се страхуват и от БКП[26], която, макар и нелегална, е силна, организирана и се ползува с популярност сред народните маси — фактор, който не само не трябваше, но и не можеше да се пренебрегва. Въпреки неблагоприятната вътрешнополитическа обстановка БРП не изчаква в пасивност събитията. Тя се включва в борбата на международния антифашистки фронт още през лятото на 1941 г.[27] Със своята стратегическа цел, тактическа програма

---

[24] PA.AA., Bd. 6, S. 181252—254. Athen, 26. X. 1943, № 1584. В преценката си за същността на осъществяваната от цар Борис политика германският дипломат Алтенбург между другото изтъква: „Цар Борис, разбира се, искаше да пожъне всички изгоди, които му даваше съюзът с нас, но едновременно с това да се запази от твърде незначителния риск."

[25] PA.AA. Bd. 2, S. 177993, Sofia, 22. VI. 1941, № 645.

[26] В годините 1941 — 1944 БКП се именува Българска работническа партия (БРП).

[27] В това отношение правителството и дворецът решават да се застраховат предварително. На 3 срещу 4 юли е организирана полицейска хайка в цялата страна и са арестувани повече от 1000 души антифашисти, много от които са изпратени в концлагери и работни групи. Тази акция е предварително съгласувана с царя, който още на 1 юли се съгласява да бъдат касирани и комунистическите депутати. На 10 юли те са арестувани и изпратени в концлагера „Гонда вода" (Асеновградско). — Вж. История на Българската комунистическа партия. С., 1969, с. 453; ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 5, л. 134; *Н. Горненски,* Форми и методи на фашисткия терор в България по време на нацистката окупация (1941—1944). — Списание на БАН, 1963, кн. 3, с. 75.

и нейната практическа реализация партията се превръща в основен противник и главен разобличител на правителствената политика.[28]

Съществено значение за поведението на двореца оказва и полученото, макар и нерегламентирано с международни договори, териториално разширение.

Въпреки факта обаче, че от България не се иска военна намеса, оказаната резервираност се възприема с известно раздразнение в германската столица. Два дни след започването на войната със СССР аташето по печата при българската легация в Берлин трябва да приеме упрека на главния редактор на „Зюдостехо" д-р Фишер, че българското правителство пропуснало да направи „един акламативен жест", който да произведе много голямо впечатление на Хитлер. Според него то трябвало да изпрати поне една телеграма, в която да изкаже „своето съчувствие" в борбата срещу „световния неприятел" или да организира „някаква друга демонстрация".

Главният редактор по всяка вероятност с разрешение на Рибентроп се интересува и от „официалното становище на българското правителство по конфликта с Русия и дали би могло да се очакват вътрешни реакции на комунистическа почва". Д-р Фишер, който може би в отговора очаква нещо повече, е принуден да се задоволи с изказаното от аташето уверение, че България няма да взема някакво особено становище, докато „не е пряко засегната", и че вътрешнополитически прояви не се очакват поне в размер, който да даде повод за разговори в чужбина.[29]

Все пак цар Борис изпраща своите „най-искрени поздрави и пожелания и израза на безграничното си възхищение" от „величието" и „далновидността" на Хитлер във връзка с развитието на военните действия в Съветския съюз.[30] Първоначалните успехи на вермахта тласкат българското правителство към още по-рискувани постъпки. Във връзка с инсценираните бомбардировки над някои български градове на 24 и 25 юни от самолети, обявени от фашистката пропаганда за съветски, българският външен министър заявява, че това може да доведе и до скъсване „отношенията с Русия"[31].

---

[28] *Ст. Петров.* Цит. съч., с. 47 и сл.
[29] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 957, л. 67.
[30] PA.AA., Bd. 3, S. 178878, Sofia, 27. VII. 1941, № 806.
[31] Ibidem, S. 178880, Sofia, 28. VII. 1941, № 810.

От следващите разговори по този въпрос обаче става ясно, че намекът е направен с ориентировъчна цел и с надеждата предложението да бъде отхвърлено като нецелесъобразно, понеже България е поела защитата на германските интереси в Съветския съюз. И действително от Вилхелмщрасе препоръчват скъсването на българо-съветските дипломатически отношения да последва едва след нов инцидент или след „падането на Ленинград и Москва“[32].

Нелегалното завръщане от Съветския съюз през август 1941 г. на български политически емигранти е преценено като повод от такова значение, който трябва да ревизира позицията на София. Разглеждайки го като опит да се подсили антифашисткото съпротивително движение в България, Рибентроп настоява да бъде уведомен за точното българско становище: настъпил ли е моментът за скъсване на дипломатическите отношения между България и Съветския съюз.[33]

Бекерле информира, че отношението на България към СССР не ще се измени без съответно съгласуване с германското правителство. Монархо-фашистките управляващи кръгове се въздържали от подобна стъпка пред вид поетия спрямо райха ангажимент. Българското външно министерство очаквало обаче окончателното германско решение по този въпрос при евентуални бъдещи сериозни инциденти.[34]

С този отговор Филовото правителство започва отстъпление. То се опитва да се измъкне от направеното само два месеца по-рано предложение за прекъсване на българо-съветските отношения. Причините за тази промяна трябва да се търсят не само в постоянния и основателен от страна на райха упрек за „проруските симпатии“ на българския народ. Сега вече проявилите се симптоми, пораждащи известна неувереност в успешното провеждане на „блицкрига“ срещу Съветската страна, се очертават по-релефно. В София се промъкват по дипломатически път сведения от германски първоизточници, че „русите продължават да се бият ожесточено, като хвърлят постоянно нови части на бойната линия“[35]. Неблагоприятно впечатление правят и признанията, че „досега руската армия е най-тежкият и мъчен противник от всички през настоящата война“ и че

---

[32] PA.AA., Bd. 3, S. 178882, Berlin, 29. VII. 1941, № 1018.
[33] PA.AA., Bd. 3, S. 178934, Sonderzug, 20. IX. 1941, № 1018.
[34] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 957, л. 69.
[35] Пак там.

„жертвите, които германците са дали на съветския фронт, са многобройни и в сравнение с другите походи — извънредно тежки“.[36] За обезпокояващи тенденции дори в отношението на някои германски среди към развоя на военните действия срещу Съветския съюз докладва на 20 август 1941 г. и първият легационен секретар в Берлин д-р Смедовски. „Затягането на военните действия след заемането на Смоленск, пише той, съпротивителната сила, която болшевиките неочаквано за някои показаха, всичко това внесе безпокойство, уплаха и пълна неизвестност за бъдещето.“[37]

Предупредително звучи и докладът на пълномощния министър в Стокхолм Н. Антонов. Още на 18 октомври 1941 г. като наблюдател в неутрална страна той изрично внушава, че е просто неразумно да се залага на едно несъгласие между Англия, САЩ и СССР.[38]

И като се има пред вид, че тези констатации и предупреждения се правят само няколко месеца след германското нахлуване в СССР, може да се обясни като напълно естествена отрицателната реакция на цар Борис. Той отхвърля предложението на Рибентроп да се скъсат дипломатическите отношения със Съветския съюз, направено на 25 март 1942 г., вече след поражението на вермахта при Москва. Разбира се, монархът не се аргументира с бавното германско напредване на съветска територия. Той изтежда по-благовидни предлози: че съветската легация не била толкова опасна, тъй като, наблюдавана строго, нямала възможност да извършва шпионаж; че скъсването на отношенията щяло да предизвика съветска военна акция срещу черноморското крайбрежие; че би се увеличило безпокойството в Анкара, което по отношение на България било не само постоянно, но и в бъдеще щяло да се засилва. Молбата на царя засега да не се повдига този въпрос Рибентроп посреща с подчертано неудоволствие и с предупреждението, че ще го постави отново за обсъждане след неопределено време.[39] На 22 май 1942 г. германският външен министър осъществява отчасти своя замисъл. Чрез държавния подсекретар Вьорман той „препоръчва“ в София да се закрие съветското консулство във

---

[36] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 957, л. 69.
[37] Пак там, л. 95—96.
[38] Пак там, а. е. 960, л. 424. Вж. и История международных отношений и внешней политики СССР. Том II, 1939—1945. Под ред. В. Г. Трухановского. Москва, 1962, с. 164, 168.
[39] PA.AA, Bd. 4, S. 181903, Sonderzug, 26. III. 1942.

Варна.[40] Предложението е прието и осъществено с надеждата, че това ще задоволи донякъде амбициите на Рибентроп и ще смекчи неблагоприятното впечатление от неучастието на българската армия в „източния поход". Организираната в София „антиболшевишка изложба" е допълнителен оправдателен акт, с който цар Борис се опитва да прикрие истинските цели на провежданата политика. Такова поведение е още по-наложително поради значителното изостряне на вътрешнополитическите противоречия. Тъкмо след германското поражение при Москва дворецът и правителството за първи път се сблъскват със сериозната заплаха от изолация въпреки демагогските лозунги за постигнатото „обединение". От една страна, първата съществена загуба на германската армия е повод да се засили въоръжената антифашистка борба и да се критикува външнополитическата ориентация на българското правителство.

От друга страна, в България е оформен отдавна и един ярко изразен прохитлеристки опозиционен център от членове и съмишленици на Цанковото движение, на Съюза на българските национални легиони и Ратничеството за напредъка на българщината, — който за момента с поведението си е по-опасен за правителството, защото срещу него то не може да действува брутално. Неговата главна задача е създаването на правителство по хитлеристки образец, но с подкрепата на Берлин. Фашистката опозиция подлага на остра критика и външнополитическата програма на правителството и особено онзи пункт от нея, който предвижда България да не участвува във войната срещу Съветския съюз.

В изпълнение на своите планове да вземат властта и най-вече, за да демонстрират различието между правителствената концепция за съюзническите задължения и тази на фашистката опозиция, още след 22 юни 1941 г. някои легионери и ратници изразяват пред германската легация желанието си да заминат като доброволци на Източния фронт.[41]

Рибентроп отправя специално запитване до легацията в София дали не е възможно да се състави български доброволчески легион в размер на полк, който да се постави под командуването на СС-войски и да бъде въведен в действие. Той изрично подчертава, че се отнася със симпатия към предложената идея, но не би желал да взема становище, докато не бъде

[40] PA.AA., Bd. 4, S. 181985—986, Berlin, 22. V. 1942.
[41] PA. AA., Bd. 3, S. 178873, Sofia, 24. VII. 1941, № 789.

известен как Бекерле оценява тази възможност и как тя ще бъде посрещната от българското правителство.[42] Очевидно Рибентроп проучва как най-удачно могат да се компрометират и пресекат всички пътища за лавиране на българския монарх. С лансираната идея за изпращането на доброволчески полк на Източния фронт започва поредната дипломатическа офанзива, преследваща пълното впримчване на успяващия да се изплъзне от поемането на сериозни рискове за короната си български монарх.

Още на следващия ден обаче, на 15 декември 1942 г., Бекерле изпраща телеграма-отговор, чието съдържание може да се схване ако не като пряк отказ от провеждането на замисляната операция, то поне като повод за сериозни размишления относно необходимостта и целесъобразността тя да бъде въобще осъществена.

Бекерле потвърждава, че действително в легацията и в други германски служби в София членове на Съюза на българските национални легиони и на Ратничеството за напредъка на българщината се предлагат като „доброволци за борбата на Изток". Но в тези прояви според него трябва да се вижда поскоро стремежът на „националната опозиция" (има пред вид дясната фашистка опозиция — В. Т.) да упрекне по-сериозно правителството заради неговата пасивност във войната срещу СССР. Пълномощният министър подчертава, че царят и правителството съзнават ясно тази тенденция и вероятно ще се опитат да попречат на образуването на доброволчески части от опозиционните среди. Той напомня, че в Берлин вече е известно отношението на българските управляващи кръгове към тези действия на легионерската и ратническата опозиция. В нея те виждат една опасност за управлението и са „подозрително" и „ревниво" настроени, когато „националистическите кръгове, които се намират под ръководството на генерал Жеков и генерал Луков, поддържат връзка с германските служби". Имайки пред вид, че подобни опити огорчават правителството и го правят „мнително", Бекерле препоръчва на външното министерство да се откаже от това начинание. Според него би било по-удачно, тъй като действително е желателно и български сили да се включат в борбата, да се обърне внимание на българското правителство, че „пред вид натрупващите се съобще-

[42] PA.AA., Dienststelle Ribentrop, Akten befr. Bulg. Legion, Berlin, 14. XII. 1942, № 2181.

ния за доброволци ще бъде правилно да се направи възможно и българско участие със сили в нашата европейска борба". Бекерле вижда в този начин на процедиране възможност да отстрани колебливостта на българските управляващи, които, успокоени, че тази идея не произлиза от опозиционните среди, ще подтикнат и разрешат образуването на доброволчески полк.[43]

Външното министерство на райха предлага нов вариант, в който идеята за формирането на български легион за Източния фронт фактически се отхвърля.[44]

Изоставянето на вербовъчния план, предназначен за България, е резултат от интервенирането на Хитлер, който по внушение на цар Борис смята, че действително най-подходящото предназначение на българската армия е да респектира Турция.[45] Той убеждава Рибентроп, че за тази цел Германия е заинтересувана твърде много от запазването на една силна и неразпокъсана българска армия. На 22 януари 1943 г. Лутер запознава Бекерле с новото становище на Хитлер.[46]

Идеята за изпращането на български доброволци на Източния фронт временно е изоставена. Този факт улеснява зна-

---

[43] PA.AA., Dienststelle Ribentrop, S. 130224—26, Sofia, 15. XII. 1942, № 2055. Пълномощният министър моли да му се предостави правото да осъществи запитването без строго определен срок, тъй като според него тъкмо сега моментът бил крайно неподходящ: София е преустановила изплащането на паричните кредити в левове за германските войски и е отказала да разреши транспортирането през българска територия на доставки на оръжие за Турция, която „българите винаги разглеждат като техен и наш бъдещ неприятел".

[44] PA.AA., Dienststelle Ribentrop, S. 130222-23, Berlin, 21. XII. 1942. Според бележката на натоварения за мнение висш чиновник от министерството на външните работи Гуден (?) от 21 декември 1942 г. изпълнението на проекта за изпращането на български доброволци на Източния фронт ще се сблъска със значителни затруднения вследствие на „проруските, панславянски теденции" и на отсъствието на непосредствени интереси на България в Съветския съюз. Ето защо той счита за по-целесъобразно образуването на български африкански легион. Успехът при осъществяването на тази вербовъчна акция според Гуден би бил далеч по-сигурен, тъй като борбата на Африканския фронт се следяла в България „с най-големи симпатии", а и Ромел тук бил „извънредно много популярен". Друг, много по-силен аргумент за него е фактът, че българските интереси към егейското крайбрежие могат да послужат като повод за резултатна агитация. Българското правителство се чувствувало постоянно застрашено от Югоизток и именно затова щяло да даде много по-охотно съгласието си за изпращането на български африкански легион срещу англо-американците.

[45] ЦДИА, ф. 456., оп. 1, а. е. 6, л. 19с.

[46] PA.,AA., Dienststelle Ribentrop, S. 130215—216. Westfalen, 17. I. 1943; Ibidem, S. 130211, Berlin, 22. I. 1943; ADAP, E, Bd. I, Dok. № 229, S. 404.

чително демагогската политика на цар Борис, с която поне до този момент сравнително успешно се е пречило за разгръщането на масова антифашистка съпротива и се е противодействувало на широката политико-пропагандистка дейност на БРП. С това е отнета донякъде и възможността да се атакува в най-невралгичните пунктове вътрешната и външната политика на монархо-фашисткото управление.

Имайки пред вид развитието на въоръжената борба в България и особено факта за „комунистическото заразяване" на българската армия, хитлеристката дипломация е принудена да жертвува дори демонстрациите за „единодействие" в хитлеристката коалиция в името на един сравнително по-спокоен тил.

Организираната от БРП въоръжена антифашистка борба е факторът, с който Берлин и София са задължени да се съобразяват, за да се елиминира безболезнено основната опасност за съществуването на капиталистическия строй. Паралелно с това германското правителство се стреми брутално да се намесва и да внася усложнения в българо-съветските отношения. Главният хитлеристки мотив, доказващ необходимостта от отстраняването на съветската дипломатическа мисия, се свързва с дейността на БРП след 22 юни.

Първите саботажни действия в България германските държавници обясняват със сведенията за предстоящото оживление в работата на балканските комунистически партии. На 18 юли германската легация в София е уведомена за секретното указание на Балканската секция към Трети интернационал за разгръщане на антифашистка агитация.[47] В отчетния доклад на Дирекцията на полицията за състоянието на България в „политико-полицейско отношение" през 1941 г. също се отбелязва, че „комунистическата опасност не само че не е преминала, но се увеличава и става застрашителна"[48].

Доказателства, че съветската легация е лишена от възможността да въздействува пряко върху антифашисткото движение в България и в Сърбия, са дадени и от външния министър Ив. Попов по време на посещението му в Берлин в края на ноември 1941 г.[49] Пътуването му е свързано с една ярка антикомунистическа демонстрация на силите на Оста — подписване на протокол за продължаване валидността на спогодбата

---

[47] PA.,AA., Bd. 3, S. 178860, Berlin, 18. VI. 1941, № 318.
[48] АМВР, об. д. 6553-Б, л. 29.
[49] PA.,AA, Bd. 3, S. 178998, Berlin, 27. XI. 1941.

срещу Комунистическия интернационал.[50] Въпреки целта на посещението Попов определено се стреми да внуши, а по този начин и да парира натиска за прекъсване на българо-съветските отношения, че съветската легация няма нищо общо с комунистическото движение нито в България, нито в Югославия.

В шестмесечния период след започването на военните действия срещу СССР правителството на райха проучва мащабите на антифашисткото съпротивително движение в България и неговите перспективи. Успокояващо действува готовността на българските управляващи да се борят за отстраняването на „комунистическата заплаха" вътре в страната и в съседните гранични райони. За София унищожаването на антифашистките прояви е необходимо, за да се ликвидира заплахата за монархо-фашисткия режим. Но комунистическата активност съзнателно не се приписва на съветското дипломатическо представителство. За управляващите кръгове евентуален разрив със Съветския съюз в този етап от войната се оценява като излишно изостряне на вътрешнополитическите противоречия и нарушаване възприетия принцип за избягване на активно участие във войната.

* * *

Усилията на монархо-фашистката власт да ликвидира антифашистката въоръжена борба независимо от временните успехи остават безрезултатни. Огромната организаторска дейност на БРП обезпечава участието на българския народ в единния фронт на народите, борещи се заедно със Съветския съюз за разгромяването на хитлерофашизма. Съществен стимул за разширяването на антифашистката съпротива в България оказва и сериозното поражение на вермахта при Москва през зимата на 1941 — 1942 г.

Това обстоятелство, както и отсъствието на български войски на Източния фронт, предизвиква недоволство у останалите сателити и създава отново подходящ повод да се атакува външнополитическата линия на двореца. В началото на 1942 г. румънското правителство предава специален меморандум на германската легация в Букурещ. Отправено е предупреждение, че през пролетта се очаква съветски десант на черноморското крайбрежие между Варна и Бургас. Целта на операцията щяла

[50] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 961, л. 47.

да бъде не толкова да създаде нов балкански фронт, колкото да предизвика „избухването на комунистическа революция в България". Условията за реализирането на тази задача били благоприятни, тъй като „чувствата на българския народ са проруски и неговото средно съсловие и пролетариатът му са заразени от болшевишки възгледи". Нещо повече, десантът бил възможен и поради факта, че българската армия, „при все че е настроена антикомунистически, все пак остава благосклонна към русите"[51].

Бекерле е запознат спешно с пълния текст на румънския меморандум и в отговора си отхвърля съображенията на румънското правителство.[52] Но той е принуден да признае, че с настъпването на пролетта се очаква увеличаване на саботажните действия не само в България, но и в съседните страни. При това комунистическата пропаганда поради недоволството, което цари сред широките кръгове, вследствие ограничителните мерки в областта на снабдяването и силното покачване на цените пада според него на по-благодатна почва в сравнение с предвоенните години. В желанието да представи вътрешнополитическата обстановка като сравнително спокойна Бекерле изтъква, че българската полиция следи и противодействува постоянно на планираните акции от българските комунисти.[53] От своя страна правителството на райха се опасява, че разрастващата се антифашистка борба на българския народ ще въздействува отрицателно върху прогерманската политика на софийското правителство.

Същевременно дейността на бойните и саботажни групи засяга в не по-малка степен сигурността и престижа на монархофашистката власт. Правителството на Филов и цар Борис са особено чувствителни към подобни прояви. Невъзможността да се ликвидира решително с тях се превръща в още един значителен повод за критика от страна на фашистката опозиция. От тези среди се изпращат и съответните информации до службите на гестапо и абвера. Последиците са твърде неприятни за българското правителство. Легацията уведомява външното министерство на райха за наличието на комунистическа нелегална дейност в българската войска. „От 4 април т. г. са били арестувани около 50 войници в българските гарнизони... за кому-

[51] PA.,AA., Bd. 4, S. 181887—89, Bukarest, 6. III. 1942. № 834.
[52] Ibidem, S. 181899-901, Sofia, 23. III. 1942, № 555.
[53] PA.,AA., Bd. 4, S. 181900, Sofia, 23. III. 1942, № 555.

нистическа подмолна дейност. Сред задържаните няма офицери, а само малко подофицери. Комунистическата нелегална дейност най-напред е била разкрита в София и тогава разследванията са се разпростреле върху всички гарнизони. Следствието и съденето е възложено на извънредни военни съдилища, които с цялата строгост ще действуват безпощадно"[54].

Докладваните произшествия са крайно неблагоприятна характеристика за стабилността на монархо-фашистката власт. Бекерле не пропуска да отбележи, че на разкритието на тази нелегална дейност в българската армия, изглежда, се отдава твърде голямо значение. Въпросът за борбата с комунистическите прояви във войската според германския пълномощен министър вероятно е довел до мъчителни спорове между военния министър и министъра на вътрешните работи, които са предизвикали министър-председателя да предложи на царя оставката на кабинета.[55]

Съобщенията за неблагонадеждността на българската армия се предхождат от изложение за дейността и причините за арестуването на о. з. генерал Вл. Заимов. По мнение на Бекерле арестуването на Заимов, което е предизвикало сензация в София, свидетелствува за това, че българската полиция е действувала в последно време с по-голяма енергия срещу комунистическите прояви в страната и е изцяло в течение на заплануваните акции, дори ако те са организирани от съветската легация. Според него българските власти са в състояние да ограничат контактите на съветската мисия и да направят последната безопасна.[56]

Въпреки обективните резултати на антифашистката борба и българските управляващи кръгове се стремят да представят дейността на БКП като неефективна. Това търсене на „смекчаващи вината обстоятелства" се прави с единствената цел да се укрепят позициите на властвуващата политическа концентрация. Но твърденията на София за въдворено вътрешнополитическо спокойствие стават все по-неубедителни. Показателна в това отношение е телеграмата на Бекерле от 2 юни 1942 г., в която той съобщава, че „разстрелът на генерал Заимов" е направил в България „много голямо впечатление" и че дори

---

[54] PA.,AA., Bd. 4, S. 181956, Sofia, 15.IV.1942, № 688.
[55] Ibidem.
[56] PA.,AA., Bd. 4. S. 181954-55, Sofia, 14.IV.1942, № 671.

в деня на екзекуцията българската полиция е очаквала комунистически демонстрации.[57]

Доказателства за нарастващата антифашистка дейност в страната се трупат ежедневно. И пълномощният министър на райха в София отново се вижда принуден да дава обяснения. От разяснение се нуждае и съдържанието на речта на министър-председателя, произнесена на 10 септември 1942 г. пред парламентарното мнозинство. В Берлин се опасяват от специалното внимание, което българското правителство отделя на комунистическата дейност в България, и подозират, че положението е сериозно. Пълномощният министър на райха уверява, че експозето на Б. Филов, посветено на външната и вътрешната политика, „само накратко" докосва въпроса за комунистическото движение. Според Бекерле Б. Филов бил засегнал този въпрос с намерението да убеди народните представители, че „за борбата срещу комунизма в България" се предприемат „потресаващи мерки"[58].

Цар Борис също амбициозно защищава пропагандната теза за постигнатото вътрешнополитическо успокоение. В разговор с шефа на културно-политическия отдел при германското външно министерство д-р Твардовски той заявява, че „симпатиите към Русия в действителност сега не са толкова силни, както понякога изглежда отвън". А „влечение към болшевизма съществува само в незначителни кръгове". Според Борис „в страната има няколкостотин безработни политици, които естествено извършват известна дейност, но това не е нищо сериозно; София не е България". Представяйки вътрешнополитическата обстановка като напълно нормална, българският монарх насочва вниманието на Твардовски към партизанското движение в Сърбия, Хърватско, Албания и Черна гора. Царят изказва задоволството си от решението на Хитлер да се държи българската армия „напълно непокътната, за да има готова за всеки случай една полицейска сила"[59].

Съображенията на цар Борис да доказва така упорито най-целесъобразното предназначение на българската армия могат да се обяснят с нежеланието му да се изпратят български войски на Източния фронт. Съзнавайки ясно катастрофалните последици от осъществяването на подобна идея, Борис прави

---

[57] Ibidem, S. 181992, Sofia, 2. VI. 1942, № 999.
[58] Ibidem, 182099—100, Sofia, 18. IX. 1942. № 1588.
[59] PA. AA., Bl. 4, S. 182104—06, Berlin, 21. IX. 1942.

твърде сложни комбинации, за да увери германските си приятели в резултатността на провежданата от него политика.

В Берлин следят с неотслабващ интерес състоянието и перспективите в развитието на българо-съветските отношения. Тяхното запазване се оценява като благоприятна възможност за България да лавира между воюващите коалиции. Но точно това е неблагоприятната алтернатива за райха. За да заличи съмненията, цар Борис предвидливо подчертава важността на българската задача — да се държат „в шах" турците.[60]

Българските управляващи кръгове се стремят почти през цялата 1942 г. да засилят в Берлин убеждението, че България е верен съюзник на Оста, че вътрешнополитическото положение чрез провеждането на редица мероприятия е овладяно от правителството и повод за безпокойство от комунистически вълнения не съществува поне в размер, който да застрашава изпълнението на съюзническите задължения.

Но колкото и минимална да представя „заплахата" от комунизма в България, правителството на Б. Филов отказва под различни предлози участие във войната срещу Съветския съюз и с всички средства се стреми да омаловажи критиката на дясната фашистка опозиция за недостатъчна активност в борбата срещу вътрешния и външния основен противник. Българските управляващи кръгове проявяват усърдие при ликвидирането на антифашистката съпротива. Паралелно с това обаче те са твърде предпазливи и въздържани в сравнение с хитлеристките претенции при провеждането на антисъветски мероприятия по своя инициатива. С това се характеризира първият период на българо-съветските отношения в годините на войната, през който се поставя началото на нови тенденции в поведението на българските управляващи кръгове към Съветския съюз — резултат от проваляне то на „светкавичната война" на Източния фронт.

ВОЕННОПОЛИТИЧЕСКИ КОМПЕНСАЦИИ ЗА НЕУЧАСТИЕТО НА БЪЛГАРИЯ В „ИЗТОЧНИЯ ПОХОД"

Българо-съветските отношения след 22 юни не изчерпват сложния комплекс от външнополитически проблеми, пред който

[60] PA.AA, Bd. 4, S. 182133-39, Sofia, 5. X. 1942. Борис III демонстративно твърди, че 90% от българския народ подкрепя правителствената политика. А българското неучастие във военните действия не се дължало на някакви

са изправени монархо-фашистките управляващи кръгове. Според официалните правителствени изявления българската външна политика се определяла изключително от „националните интереси", а те съвпадали с „политическите стремежи" на Германия, „единствената пазителка" на мира и спокойствието на Балканския полуостров. Разбира се, съвпадението на интересите доста често се дирижира преднамерено, за да се демонстрира единодействието във фашисткия блок. С такава цел е организирана и първата колективна проява след хитлеристкото нахлуване в СССР. На 25 ноември 1941 г. се продължава валидността на Антикоминтерновския пакт и едновременно с това се увеличава броят на участниците му.

Преди около 3 години, през февруари 1939 г., този въпрос бе поставен за първи път пред българското правителство. Неофициално бе проучено становището на София. Срещу отпускането на 45-милионен заем за военни доставки от Германия бе направен сондаж дали България е готова да се присъедини към Антикоминтерновския пакт.[61] Тогава пълномощният министър в Берлин П. Драганов бе отклонил това предложение, доказвайки, че „България била слаба и не можела да си позволи една активна външна политика"[62].

Но в края на 1941 г. външнополитическите условия са коренно променени. Управляващите кръгове преодоляват постепенно първоначалните си колебания и задръжки и се надяват чрез влизането в пакта да компенсират неучастието във войната срещу Съветския съюз. Сондажите за изясняване българските позиции се извършват по частен път само десет дни преди датата на подписването.[63]

В едно кратко заседание на Министерския съвет на 13 ноември е решено без разисквания включването на страната в пакта.[64] На 25 ноември 1941 г. в Берлин освен България към Антикоминтерновския пакт се присъединяват още 6 зависими и сателитни държави — Дания, Финландия, Хърватско, Румъния, Словакия и Нанкинското правителство на Китай.[65] Под-

---

„психологически основания" или на „панславянски чувства". Изразени в проценти според него, пророски и просъветски симпатии изпитват само 5 на сто от българското население.

[61] *Хр. Михова, Л. Живкова.* Цит. съч., с. 642—643.

[62] Вж. *Н. Генчев.* Външнополитическата ориентация..., с. 160—161.

[63] ЦДИА, ф. 456, оп. 2, а. е. 6, л. 174.

[64] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 6, л. 181; също *В. Исраэлян, Л. Кутаков.* Цит. съч., с. 277.

[65] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 961, л. 47.

писан е „Протокол за продължение валидността на спогодбата срещу Комунистическия интернационал". Необходимостта от продължаване на пакта се обяснява с постигнатите резултати в борбата срещу дейността на Коминтерна и с желанието да се продължи сътрудничеството срещу „общия враг", т. е. срещу Съветския съюз.[66]

По време на срещата между представителите на сателитните държави се разменят мнения по въпроси, отнасящи се не само до международното положение, но и до възникналите или изострилите се противоречия между отделните участници във фашисткия блок.[67]

В срещите с висши служители на хитлеристкото министерство на външните работи и членовете на хитлеристкото правителство Иван Попов, който е в Берлин за подписването на пакта, се опитва да издейства благоприятно разрешение на някои особено важни за българското правителство въпроси. Освен злободневния проблем за българо-съветските отношения и неучастието на България във войната срещу СССР[68] в беседата с Рибентроп Попов поставя въпроса за принадлежността на пуснатата в експлоатация жп. линия Питион — Дедеагач. Предявено е искане тя да бъде оставена на България или поне, в случай че от нея се нуждае райхът, да бъде обслужвана от български персонал. Рибентроп от своя страна настоява да се изпълнят доставките за зърнени храни. Засегнат е и въпросът за затрудненията при прилагането на антиеврейското законодателство от българското правителство. Попов разяснява, че част от живеещите в България евреи имат унгарско, румънско, испанско и пр. поданство и съответните страни не са съгласни да се прилагат към тях особени мерки. На последно място е поставено желанието за построяването на мост на р. Дунав между България и Румъния. Изложените претенции се посрещат от външния министър на райха с еднообразния отговор, че ще бъдат проучени. Не е посочен обаче конкретен срок и не проличава сигурност, че исканията ще бъдат разрешени.[69]

---

[66] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 961, л. 48.

[67] Пак там, а. е. 979, л. 20—26.

[68] Пак там, л. 20—26. Този въпрос е обсъждан неколкократно с държавния секретар Вайцзекер, държавния подсекретар Вьорман, посланика Ритер, Гьобелс и Химлер. — PA.AA, Bd. 3, S. 78897, Berlin, 27. XI. 1941, № 1004.

[69] PA.AA. Bd. 3, S. 179036-41. Записка за аудиенцията на българския външен министър Попов при външния министър на райха в Берлин на 26. XI. 1941 г.

На 27 ноември Попов е приет от Хитлер. Последният изказва задоволство от българската политика и особено от респектиращото поведение на България спрямо Турция; тази задача е определена за България и за в бъдеще.[70]

В Берлин държат обаче българското правителство да компенсира неучастието на страната във военните действия на Източния фронт с отстъпки и доказателства за лоялност по други въпроси: отпускане на зърнени храни за Гърция, участие на българска войска срещу партизанското движение в Югославия, несъгласие с искането на Италия да владее мините в Македония, вярност към Германия, респектиране на Турция, борба срещу комунизма вътре в страната.[71]

От водените разговори външният министър остава с впечатление, че борбата срещу комунизма в България занимава сериозно германското правителство. Изхождайки от наличието на комунистически настроения в страната, Химлер предлага да се осигури едно международно сътрудничество в „антикомунистическия поход" и предлага да се командироват в Германия за продължителен срок български полицаи.[72]

Задължителното съгласуване на българската външна и вътрешна политика с хитлеристките изисквания през разглеждания период се извършва с оправданието за „съюзническия дълг" към Германия, за благодарността заради постигнатото „обединение", за вярността към „общите интереси" и накрая с признанието, с което се самоуспокояват българските държавници, че друга възможност, друг път за България вече няма. Обединяващо звено в случая е антикомунизмът.[73] Затова и в изложението си пред Народното събрание на 13 декември 1941 г. Ив. Попов със задоволство отбелязва, че „политиката на българското правителство намира пълно разбирателство и одобрение" в Берлин.[74]

* * *

Непосредствено след антикомунистическата демонстрация сателитите на Оста са „поканени" да вземат участие в още един

---

[70] ADAP, D, Bd. XIII/2, Dok. № 509, S. 701—703.
[71] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 979, л. 20—26.
[72] Пак там, л. 24.
[73] Пак там, а. е. 961, л. 70.
[74] Пак там, ф. 456 ,оп. 1, а. е. 6, л. 202.

твърде опасен и неприятен демарш — да скъсат дипломатическите си отношения и да обявят война на САЩ и Англия.

На 11 декември 1941 г. е оповестено влизането на Германия и Италия във война със САЩ. Речта на Хитлер, произнесена по радиото по този повод, звучи според Филов като оправдание както за войната против СССР, така и за тази против Америка.[75]

Военните действия на Япония срещу САЩ ускоряват създаването на антифашистка коалиция, основите на която се поставят с публикуваната на 14 август с. г. Атлантическа харта, със съветската декларация от 24 септември за присъединяването на СССР към нея и с проведената Московска конференция (28 септември — 1 октомври).[76] За САЩ борбата на Съветската армия придобива вече жизнено важно значение. На 8 декември германското правителство заявява, че отлага настъплението към Москва до края на зимата. Това предизвиква смущение в самата Германия.[77]

Промените в германското главно командуване и уволнението на фелдмаршал фон Браухич обезпокояват цар Борис. Първоначално той отдава тази постъпка на Хитлер на завистта му към „голямата популярност" на фелдмаршала.[78] Разстройството в ОКВ според него е довело до неуспехите на Източния фронт. Впоследствие, разговаряйки с Б. Филов, той обвинява Хитлер, че е постъпил нетактично, като е хвърлил всичката отговорност за трудностите в Съветския съюз през зимата върху висшето военно командуване.[79]

Опасенията на царя, че Хитлер е настроил военните срещу себе си, се подсилват и от донесенията на П. Драганов, който докладва с шифрована телеграма от 22 декември 1941 г., че в Берлин се страхували дали „преминаването към позиционна война" не било отново „едно пречупване в германския устрем, както в 1914 г. след Марна"[80].

Предупреждения за провалянето на германския „блицкриг" съдържа и поверителният доклад от 31 декември на пълномощния министър в Стокхолм Н. Антонов. Изтъква се, че смяната

---

[75] ЦДИА, ф. 176, оп. 16, а. е. 23, л. 108.
[76] *С. Боратынский,* Дипломатия периода Второй мировой войны. Москва, 1959, с. 77.
[77] Пак там, с. 135.
[78] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 7, л. 15.
[79] Пак там.
[80] Пак там, ф. 176, оп. 16, а. е. 23, л. 108.

на Браухич е доказателство за дълбоката криза, пред която е изправена Германия. И нещо много по-важно: „русите нямат наивността да твърдят, че са сломили германската армия, но разбивайки отделни нейни групи и изместваики я от досегашните ѝ позиции, те са напълно уверени, че ще я сломят и че не други, а те ще бъдат главният фактор на общата съюзническа победа над Германия“[81].

Точно в момента на големия германски неуспех на Източния фронт България е задължена да изпълни „съюзническия“ си дълг, като се противопостави дипломатически и военно на САЩ и Англия. Неприятното съобщение е изпратено от П. Драганов като лаконична телеграма: „Предложено е на държавите, подписали Тристранния пакт, да обявят война на Америка.“[82] Това искане е поставено пред българския външен министър на 12 декември 1941 г. и от пълномощните министри на Германия и Италия в София.[83]

Ултимативната „покана“ е телеграфирана веднага на царя, който по това време се намира в Кричим. В 15.30 часа Министерският съвет приема почти единодушно хитлеристкото искане. Колебание проявяват само министрите Д. Кушев и Ив. Горанов. В 19.00 часа при цар Борис на аудиенция идват Б. Филов и Ив. Попов. „Той одобри решението, пише Б. Филов, но очевидно неохотно и беше доста нервен и загрижен.“[84]

Българската монархо-фашистка върхушка официално манифестира единомислие със силите на Оста, изоставяйки в този момент напълно, без да държи сметка за последствията, предпазливостта си с мисълта, че войната е само „символична“. Филов дори заявява в речта си пред народните представители на 13 декември 1941 г., че този акт на българското правителство не бил само едно „договорно задължение“, но така също и „една проява на оная солидарност“, която трябвало да бъде поставена „в основата на отношенията между държавите в нова Европа“.[85] В това отношение унгарското правителство дей-

[81] АМВР, НС-II, 25, л. 228. За сериозни противоречия между ръководните нацистки кръгове и генералитета споменава в доклада си от 15 януари 1942 г. първият легационен секретар в Берлин Ас. Смедовски. От разговори със сътрудници на СА той разбира, че смяната на Браухич е предизвикана поради разногласия с Хитлер относно оперативните задачи на вермахта в Източния поход. — ЦДИА, ф. 176, оп. 26, л. 9—10.
[82] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 23, л .16.
[83] АМВР, НС-II-25, л. 259.
[84] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 6, л. 204—203.
[85] Стенографски дневници на XXV НС, ЗРС, с. 353.

ствува по-предпазливо — то съумява да създаде впечатление в Лондон и Вашингтон за принудително действие.

Въпреки публично показаната готовност българските държавници изпитват и известни опасения от предприетия ход и забавят съобщението за българската легация във Вашингтон. Българският пълномощен министър в САЩ Д. Наумов научава сензационното съобщение от американската преса и остава крайно изненадан. На 13 декември той изпраща телеграма до външното министерство, искайки пояснение, и с надеждата, че България само прекъсва дипломатическите си отношения със САЩ, без да стига до обявяване на война. „Слухът за обявяване на война ми се вижда повече от невероятно смешен, подчертава Наумов, защото по никой начин не допущам, когато досега сме останали като невоюваща държава, да предприемем стъпка, отиваща по-далеч от тази на Унгария. Моля, явете ми евентуално с открита телеграма с единствената дума — скъсване, — за да мога да изтъкна при запитване какво е положението точно, защото имаме всичкия интерес да се премахне невероятното впечатление, което ще се остави, че България обявила война на Америка.“[86]

С обявяването война на САЩ и Англия България безвъзвратно е включена в световния двубой. По този начин фашистка Германия лишава българската управляваща върхушка от възможността да лавира. Затова се очаква действително пълно българско съдействие при осъществяването на балканската военнополитическа програма на райха. Същевременно международната изолация на България многократно нараства. Прекратени са дипломатическите отношения с повечето държави от антихитлеристката коалиция. Швейцарските легации в чужбина поемат защитата на българските интереси в САЩ, Англия, Нова Зеландия, Канада и Египет.[87]

От гледище на националните интереси присъединяването на България към Антикоминтерновския пакт и войната с Англия и САЩ справедливо се квалифицира като „нова измяна, ново предателство“ и „безумно лекомислие на българското прави-

---

[86] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а .е. 23, л. 26. На Наумов е съобщено, че „България не е отишла по-далеч от Унгария, която също смята, че се намира в положение на война, съгласно нотата на Бардоши“. — ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 23, л. 26. На 6 юни 1942 г. САЩ обявяват война на Румъния, България и Унгария.

[87] Пак там, оп. 8, а. е. 975, л. 77.

телство“[88]. Оценката на БРП фактически съдържа становището на целия български народ и най-точно определя същността на политиката, провеждана от българския монархо-фашизъм. Съучастието в Хитлеровия авантюризъм спрямо САЩ дискредитира за момента най-чувствително българо-германския съюз. Покъсно този акт срещу силите от антихитлеристката коалиция се характеризира и от управляващите кръгове като досадна и скъпо заплатена външнополитическа грешка.

* * *

Нацисткото правителство е убедено, че България се отклонява от предишната предпазливост. То смята, че българските управляващи кръгове са достатъчно компрометирани и няма да отказват по-нататъшно съдействие на райха. Създадена е благоприятна обстановка Берлин да приложи на практика решението си за използуването на българската армия на Балканите.

Въпреки очакванията получилото привидна самостоятелност сръбско правителство не е в състояние да обезпечи вътрешнополитическото спокойствие. Частично тази задача се възлага на българската армия. На 24 декември 1941 г. външният министър съобщава на Филов, че германското правителство е поискало да се изпратят и три дивизии в Сърбия, за да се окупира Моравско.[89] Освободените части на вермахта ще бъдат прехвърлени в Хърватско, където в момента действуват четите на Дража Михайлович.

Предложението на хитлеристкото главно командуване е прието по принцип, но са поставени съответно и условия. За да се избегне първоначалното раздразнение, правителството предлага германското командуване да издаде заповед, с която да съобщи, че българските войски отиват само да сътрудничат на германските, че тяхната задача е да запазят „мира и спокойствието“ на населението и че последното трябва да им се подчинява така, както и на германските войски. На войниците трябвало да се обясни, че тези части „поемат само запазването на реда, че те имат временна задача, че администрацията, полицията и пр. остават непроменени, че ще пазят интересите на населението“[90].

[88] Сб. Въоръжената борба на българския народ против фашизма ..., с. 58, 65.
[89] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а .е. 6, л. 209; Отечествената война на България..., т. 1, с. 16.
[90] Пак там, ф. 176, оп. 15, а. е. 5, л. 48, 77.

Подготвено е и писмено изложение с редица изисквания на българското правителство.[91] На 30 декември командуващият окупационните войски в Сърбия генерал Бадер издава заповед, която поставя 1. български окупационен корпус под негово подчинение.[92] Предварително е определена и демаркационната линия на окупационната територия.[93]

Във връзка с недоразуменията по издръжката на окупационния корпус снабдителният отдел при Министерството на войната направи изложение. Въпросът е поставен и от П. Драганов в Берлин.[94] Преговорите по този въпрос приключват с подписването на тайно споразумение между главното командуване на вермахта и Министерството на войната, според което издръжката на корпуса частично се поема от българското военно министерство, а свръхразходите — от войсковия интендант при германското командуване за Югоизтока.[95] Част от сумите се изпращат направо на корпусното командуване, а другата се превежда в райхсмарки в България по германо-българския клиринг.

Германското правителство не разчита единствено на българския окупационен корпус. То подкрепя правителството на генерал Недич и с помощта на неговата жандармерия и войска осигурява охраната на част от сръбската територия. Така се държат непрекъснато в напрежение съседите на Сърбия.

По този начин сателитите на райха се поставят в положение на постоянен страх да не изгубят благоразположението на Берлин. Но и сред хитлеристките дипломати съществуват сфери на влияние и застъпничество. Специалният пратеник на Югоизтока Х. Нойбахер например съчувствува на сръбските колаборацио-

---

[91] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 5, л. 58—49. Българските искания се свеждат до: отстраняване от сръбското правителство на някои нежелателни за двореца лица и оттегляне на сръбската жандармерия; местните власти да бъдат подчинени на българските военни коменданти; отговорността на населението към българските военни власти да бъде същата, както към германските; престъпленията и нарушенията на наредбите във връзка със сигурността на българските войски да бъдат подсъдни на българските съдилища; продоволствието да се извършва главно от България, а при транспортни затруднения — чрез германските служби; германското командуване да снабди корпуса с платежните средства на германските части (Kassenscheine); продоволствието и разходите на българските войски да останат за сметка на Сърбия.

[92] ЦВА, ф. 24, оп. 1, а. е. 103, л. 16; Ив. Попов, Българското правителство. . ., л. 126.

[93] PA. AA., Bd. 3. S. 179071—72, Sonderzug, 28. XII. 1951, № 1479.

[94] PA. AA., Bd. 3, S. 179079—80, Berlin, 9. I. 1942.

[95] Л. Коен. Цит. съч., с. 134; ВИА, V-2108, л. 1—3.

нисти, докато германският пълномощен министър в София защищава интересите на българските шовинистични кръгове. И единият, и другият застъпват поотделно пред германското правителство интересите на поверените им страни, но, разбира се, без да забравят интересите на Германия.[96]

С окупацията на част от Сърбия българската управляваща върхушка се компрометира окончателно, а българските национални интереси — предадени безвъзвратно.[97] Сътрудничество от този вид не може вече да се оправдае. Правителството трудно можеше да намери и обяснение за него. В заседанието на бюджетната комисия от 16 януари военният министър Т. Даскалов представя окупацията на сръбска територия като заместване на германските войски, при което „сръбските власти остават по местата си". Същевременно настояването на Н. Мушанов да се даде съобщение в пресата по настъпилите промени в разположението на българските войски е негласно отхвърлено по нареждане на германските власти.[98]

ХИТЛЕРИСТКАТА ДИПЛОМАЦИЯ И БЪЛГАРСКИТЕ ТЕРИТОРИАЛНИ И ПОЛИТИЧЕСКИ АСПИРАЦИИ

Основен елемент във външнополитическата дейност на правителството и двореца след 22 юни 1941 г. е стремежът окончателно да бъдат уредени въпросите около териториалните „придобивки" за България.[99] Опитите за разрешаване на граничните спорове съвпадат почти напълно с развиващите се под германска диктовка взаимоотношения с Италия, Турция, Румъния и марионетното правителство на Гърция и убедително илюстрират истинската същност на съюза с Германия.

От средата на 1941 до началото на 1943 г. българо-италианските отношения се свеждат главно до въпроса за уточняване демаркационната линия между България и Албания в Западна Македония.

Истинските мотиви за желанието да се уреди по-бързо териториалният въпрос не следва да се търсят само в безпокой-

---

[96] *H. Neubacher*, Op. cit., S. 67.
[97] Сб. Въоръжената борба. . ., с. 48.
[98] PA.AA, Bd. 3, S. 179073, Sonderzug, 31. XII. 1941. № 1345; ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 7, л. 67.
[99] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 858, л. 50.

ството за действително нерадостната съдба на българското малцинство в тези области. В основата на правителствените действия изпъкват преди всичко съображения от политически характер. Очаква се, че присъединяването към България на част от намиращите се под италианска окупация области, предвидени от италианското правителство за образуването на „велика" Албания, ще провали плановете на италианските фашисти за хегемония на Италия на Балканския полуостров. Това обстоятелство не ще позволи на Албания с италианска подкрепа да се противопостави на България. Така ще се запази желаното от Германия статукво на Балканите, като се изолира до известна степен италианското влияние в тази област. В това се заключава една от най-важните политически цели, осъществяването на която германското правителство смята да постигне със съдействието на българските управляващи кръгове. От друга страна, по този начин ще бъдат задоволени българските териториални претенции, което впоследствие може да се използува успешно от германската дипломация за изтръгването на политически отстъпки от българското правителство. С това се обяснява и благосклонното отношение, което германските политически, дипломатически и военни представители проявяват към българските искания в спора с италианците.

В София одобряват стремежа на хитлеристкото правителство за политическо и стопанско надмощие в страните от Югоизточна Европа в ущърб на Италия. Противоречията между германския и италианския империализъм подпомагат българските управляващи кръгове при осъществяването на собствените им планове за териториално разширение.[100] Симпатиите на германското правителство в итало-българския граничен спор естествено са на страната на България. Берлин наблюдава внимателно развитието на преговорите и съответно дава указания.

Въпросът за уреждането на спора за границите е поставен от Борис III по време на посещението му при Мусолини на 12 юни 1941 г. Българският цар предупреждава преди това държавния секретар Вайцзекер в разговора си с него в Берлин на 8 юни 1941 г., че ще се помъчи „да убеди Дучето да бъде изоставена тази политика на нерви и дрязги"[101].

---

[100] Вж. по-подробно: *Н. Горненски.* Хитлеристката политика на разединяване и противопоставяне на държавите в Югоизточна Европа през Втората световна война. — Известия на военноисторическото научно дружество, т. VI, С., 1968, с. 108—147; *В. Л. Исраэлян, Л. Н. Кутаков,* Цит. съч., с. 105.

[101] PA. AA., Bd. 2, S. 177985, Berlin, 8. VI. 1941, № 388.

В срещата на царя с Мусолини е разгледан въпросът за принадлежността на Солун, отстъпване на манастира Св. Наум, размяната на население и толерирането на албанците. В писмо до Филов Борис споделя, че е възможно да се постигне известно удовлетворение на териториалните въпроси.[102]

Кулминационната точка при уреждането на българо-албанския граничен въпрос настъпва по време на посещението на Филов и Попов в Рим (21—23 юли).[103] Подготовката за тази среща е изцяло съгласувана с Берлин. Спешно е телеграфирано предложението на италианския пълномощен министър в София Маджистрати България да се откаже от „голяма част на областта западно и северозападно от Скопие". Но това засяга точно пространството, в което са разположени най-важните за райха мини.[104] В приложения от италианците проектодоговор се твърди още, че определената гранична линия съответствувала на съвместно изработената българо-албанска разграничителна линия във Виена на 21/22 април 1941 г. от Германия и Италия. Българските пратеници изпитват известно съмнение и уведомяват Вилхелмщрасе. Оттам съобщават, че ще изпратят за сведение на българското външно министерство дискретно картата на виенската линия и препоръчват в никакъв случай да не се отстъпва от нея в предстоящите преговори.[105]

Заинтересувани от едно благоприятно за България разрешение на въпроса за българо-албанската граница, германските дипломати съветват да се отстоява твърдо несъгласието за изместване границите около Люботрън.[106] Българското правителство още на 17 юли известява Рим, че не може да се съгласи с намерението на италианското правителство да установи „едностранно" българо-албанската граница.[107]

Продължителните разисквания на срещата в Рим приключ-

---

[102] ЦДИА, ф. 456. оп. 1, а. е. 5, л. 110—114; PA. AA., Bd. 2, S. 177985.
[103] Пак там, а. е. 6, л. 9—45;
[104] PA.AA, Bd. 3, S. 178841—42, Berlin, 8. VII. 1941.
[105] Ibidem, S. 178843, Berlin, 8. VII. 1941, № 703; S. 148844—46, Berlin, 9. VII. 1942, № 631; *В. Л. Исраэлян, Л. Н. Кутаков*, Цит. съч., с. 228. На 11 юли Вьорман предава картата на Драганов.—PA.AA., Bd. 3, S. 178852, Berlin, 11. VII. 1941, № 693; ADAP, D Bd. XII/2, Dok. 378, S. 406—409, Dok. № 385, S. 505—508; Dok. № 398, S. 524—526.
[106] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 6, л. 215.
[107] Пак там, ф. 176, оп. 8, а. е. 850, л. 104; а. е. 957, л. 72. За неотстъпчивост при „колизиите" с италианците апелира и началникът на протокола при германското външно министерство д-р Щарк. Само в този случай българското правителство можело да разчита на германска поддръжка.

ват със споразумение за основа на границите между България и Италия да се вземе линията, определена във Виена. Известно противодействие при преговорите оказва италианският външен министър.[108]

Постигнатото при преговорите в Рим германският посланик в Италия Макензен счита за задоволително, но неокончателно. Той докладва, че крайният резултат ще бъде действително приемлив за българите, ако последната дума принадлежи на Мусолини.[109] Попов веднага нарежда да се съобщят на Рибентроп впечатленията му от посещението, тъй като предвижданата визита в главната квартира се отлага.[110]

Манифестираната германска толерантност към териториалните аспирации на българската монархо-фашистка върхушка се определя изключително от желанието да се запазят интересите на германския империализъм на Балканите. В частност това се свързва с установяване правото на собственост за България върху мините в Македония, които ще се използуват според спогодбата „Клодиус—Попов" за нуждите на германската индустрия.[111]

Въпреки заинтересуваността на Берлин спорните въпроси между Рим и София не получават задоволително разрешение и през цялата 1942 г.[112] Едва на 29 март 1943 г. в Тирана е подписана спогодба за демаркационната линия между България и Албания.[113] С поверително писмо № 114 от 3 април 1943 г. командирът на 5-а армия представя в щаба на войската окон-

---

[108] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 6, л. 28; *Г. Чано.* Цит. съч., с. 336; *Г. Тодоровски,* цит. съч., с. 416.

[109] PA.AA, Bd. 3, S. 178867—69, Rom, 22. VII. 1941, № 1632.

[110] Попов и Филов първоначално възнамеряват да посетят Рибентроп след срещата с Мусолини. Впоследствие обаче се отказват от тази идея, опасявайки се, че с това ще засегнат „италианската чувствителност". — PA.AA, Bd. 3, S. 178864—65. Berlin, 19. VII. 1941, № 674. Германската дипломация също е удовлетворена от проявената „предвидливост"; „тук биха желали, пише по този повод П. Драганов, посещението в Берлин да бъде специално за Берлин, а не да бъде прикачено към опашката на едно италианско посещение". Освен това в този момент според пълномощния министър берлинските лидери не могат да окажат ефикасно съдействие на България, защото „германците са така изненадващо заети с руските мъчнотии, с американските маневри, с японската колебливост и с турската несигурност, че нямаше да имат ухо за нашите болки и желания". — ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 963, л. 1.

[111] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 23, л. 51.

[112] ЦВА, ф. 24, оп. 1, а. е. 103, л. 27; PA.AA., Bd. 4, S. 182144, Sofia, 31. X. 1942, № 1830.

[113] *Г. Тодоровски.* Цит. съч., с. 425.

чателния протокол за постигнатото споразумение. Решено е заемането на новата разграничителна линия да се извърши до 15 април с. г.[114]

* * *

Отношенията с Турция по своята относителна самостоятелност съдържат един от основните елементи, върху които е изградена българската външнополитическа програма през време на участието на България в Тристранния пакт. Българо-турските контакти за времето от юни 1941 до февруари 1943 г., разбира се, са съобразени с германските балкански интереси и стратегически замисли. Независимо от това в процеса на тяхното осъществяване се забелязват отначало само плахо известни тенденции за взаимно разбирателство и стремеж към освобождаване от опекунството на Берлин. За Турция това се дължи до голяма степен на опасността от германско нападение. За София не без значение е намиращият се в тила на България английски съюзник. Основното съдържание на българо-турските отношения през този етап обаче подпомага успешното провеждане на акцията срещу Съветския съюз. Умелата политика на лавиране между воюващите коалиции се превръща в ръководен принцип на турската външна политика. Предпочитанията на Анкара през периода на войната се определят от хода на военните действия.

От лятото на 1941 г. политическите, икономическите и военните отношения между Турция и Германия отбелязват чувствителен напредък. За тяхното благоприятно протичане допринася и поведението на България. А то се определя с указания от Берлин, почти е лишено от самостоятелни прояви и преследва запазване неутралитета на Турция.

До голяма степен доброжелателството в българо-турските отношения се базира на обстоятелството, че още в края на февруари 1941 г. по инициатива на българското правителство и със съгласието на Рибентроп турското правителство е уведомено за предстоящото преминаване на германски войски през българска територия. Впоследствие от външното министерство неколкократно се дават уверения на турския представител в Со-

[114] ЦВА, ф. 24, оп. 1, а. е. 103, л. 28—29. България получава някои гранични отстъпки южно от Охрид. След капитулацията на Италия българските войски запазват местата си според подписаната българо-италианска спогодба.

фия, че намиращите се в България войски не са предназначени за нападение на турската граница.[115]

Пълното успокоение на Турция идва с изпратената на 6 април 1941 г. телеграма до българската легация в Анкара, в която се съобщава, че в започнатите от Германия военни действия срещу Югославия и Гърция „не участвуват никакви български войски"[116].

За да не предизвиква Турция, българското правителство е задължено да приеме решението на Берлин зоната на изток от линията Свиленград—Дедеагач да остане демилитаризирана. Предполага се, че това становище е наложено от фон Папен, който, за да увенчае с успех своята дипломатическа мисия, е обещал на турците териториални отстъпки.[117]

Приключването на военните действия в Гърция и започналото прехвърляне на германски части на север благоприятствува евентуалното изтегляне и на българските дивизии от турската граница.[118] В Берлин обаче смятаха, че оттеглянето на българските войски от турската граница „е ненавременно".[119]

Отлагането на окончателното решение беше крайно неблагоприятно за страната. Но то беше изгодно за хитлеристкия щаб. Заповядано бе да се почака, за да се види дали със своето поведение Турция ще заслужи подобен приятелски жест.[120] Въпросът обаче остава висящ.[121] За да спечели Турция с оглед предстоящата война със Съветския съюз, германското ръководство направи известни концесии на турското правителство, които засегнаха сериозно българските териториални аспирации. От фон Папен С. Киров разбира, че на Турция е почти обещана територията около Одрин с железопътната линия Свиленград—Узункюпрю.[122] Българското правителство е принудено да

---

[115] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 1016а, л. 65.

[116] Пак там, л. 72. Със същата успокоителна мисия е натоварен и фон Папен. На 6 април по инструкция от Рибентроп той съобщава на Сараджоглу, че германската акция срещу Югославия и Гърция е насочена срещу евентуално установяване на Англия в тази област; Германия няма никакви политически или териториални интереси тук и след приключване на действията частите на вермахта ще бъдат изтеглени, а турската граница няма да бъде засегната. ADAP, D, Bd. XII/2, Dok. № 285, S. 399—400.

[117] Пак там, л. 81.

[118] ВИА, V—2803, л. 178.

[119] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 1016а, л. 91.

[120] Пак там.

[121] Пак там.

[122] Пак там.

се примири. С шифрована телеграма от 27 май Попов предупреждава пълномощния министър в Анкара, че правителството не може да заеме „едно абсолютно отрицателно становище, ако германските интереси наложат непременно известна поправка на границата“[123].

За да осигури германската благосклонност, българското правителство не се осмелява да постави твърдо въпроса за демобилизирането.[124] Поради недоволството на Турция[125] обаче българското правителство прави нови постъпки в Берлин — Драганов също пледира да се удовлетвори българското искане.[126] Рибентроп е категоричен: пълно оголване на българо-турската граница е недопустимо; възможно е само временно освобождаване на мобилизираните.[127] В действителност намаляването броя на дивизиите от югоизточната граница започва постепенно и незабелязано от края на същия месец.[128]

С отстъпчивостта си по въпроса за демобилизацията българското правителство цели да подсигури и някои придобивки за България. От октомври 1941 г. започва продължителна дискусия за принадлежността на административното управление на жп. линия Питион—Дедеагач. Желанието на София е български персонал да обслужва тази част и да бъде подчинен на германската администрация, след като е невъзможно линията да бъде изцяло предадена на България. За такова разрешение настояват съответно в разговори с германски дипломатически представители цар Борис, П. Драганов и Ив. Попов.[129] Но подозренията спрямо Турция, вълнували германското военнополитическо ръководство преди два месеца, не са разсеяни. Новите военнополитически съображения трансформират и отношението на Берлин към турското правителство.[130] Южната бъл-

[123] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 1016 а, л. 94, 104.
[124] ВИА, V—2003, л. 306; ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 5, л. 100—101.
[125] ЦДИА, ф. 176, оп. 8. а. е. 1016а. л. 102; PA.AA., Bd. 3, S. 178870—71, Sofia, 22. VII. 1941, № 784.
[126] PA. AA., Bd. 3, S. 178877, Berlin, 23. VII. 1941, № 702.
[127] Ibidem, S. 178885, Sonderzug, 30. VII. 1941, № 753; Ibidem, S. 178902—03, Sofia, 16. VIII. 1941, № 908.
[128] ЦВА, ф. 24, оп. 1, а. е. 105, л. 12.
[129] PA.AA., Bd. 3, S. 178969—72, Sofia, 30. X. 1941, № 1344; Ibidem, S. 178983, Berlin, 31. X. 1941, № 716.
[130] През октомври 1941 г. е сключен турско-германски търговски договор, а при планирането на лятната кампания за 1942 г. от Турция се иска да пропусне германски войски и да предостави военни бази за настъпление срещу Кавказ и Иран. — Новейшая история Турции, с. 189.

гарска съседка се ухажва открито. Това дразни двореца и правителствените среди. Драганов направо предупреждава, че вниманието към турската чувствителност отива твърде далеч и крие опасности за германо-българското приятелство и за позициите на българското правителство.[131] Постига се компромисно разрешение — линията Питион — Дедеагач остава германско притежание с български персонал за експлоатация. Свиленград остава разменна станция.[132] В София разбират, че Германия е направила първите единични отстъпки, за да спечели доверието на Турция. Германското правителство е убедено, че въпреки недоволството българите ще приемат компромиса, за да се запази спечеленият с тежки усилия политически кредит в Турция.[133] По същото време от турска страна се правят и известни внушения за българско участие във войната срещу СССР. Германският държавен секретар Вайцзекер обяснява турската неудовлетвореност като желание да види България „100% определена"[134]. За германските управляващи кръгове е ясно, че поведението на Турция е в зависимост от хода на военните действия на Изток. Знае се и това, че турците „не носят в сърцето си Германия, но поддържат добри отношения с нея и вероятно може да се стигне по-далеч"[135]. Същевременно за райха не е целесъобразно да пренебрегва и България. Нуждата от поддържането на съюзник в балканския стратегически район изисква да се зачитат и неговите интереси Именно за това Берлин оказва умерена подкрепа и на политиката на цар Борис, преследваща териториално разширение. Това е важно условие за укрепване влиянието на монархическия институт.

На тази цел е отчасти подчинено посещението на цар Борис при Хитлер през март 1942 г. В един от разговорите си с Вайцзекер царят иска да се признаят българските позиции на българо-турската демаркационна линия за валидни. „Той раз-

---

[131] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а .е. 21, л. 106.

[132] Пак там, а. е. 28, л. 55; PA.AA., Bd. 3, S. 179055—56, Sofia, 2. XII. 1941, № 1559.

[133] Германското правителство не се ръководи толкова от турската чувствителност, колкото от необходимостта да се получи от турците разрешение, дори да се сключи таен договор за транзитен превоз на военен материал и съпровождащ ги военен персонал през турска територия, за да се окажела военна помощ на правителството на Рашид Гайлани в Ирак. — Вж. *Дж. Хаков,* Основни насоки на външната политика на Турция през Втората световна война. — ИПр. 1967, кн. 6, с. 22.

[134] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а .е. 23, л. 100; ф. 456, оп. 1, а. е. 7, л. 81.

[135] Пак там, а. е. 20, л. 108.

бра, че ще е добре да остане и вълкът сит, и агнето здраво", съобщава монархът в шифрована телеграма от 29 март 1942 г.[136]

Почти през цялата 1942 г. българското правителство въпреки следваната политика на добросъседство спрямо Турция се стреми да уреди благоприятно въпроса за демаркационната линия. Настоява се тя да не се променя — условие, от което ще зависи споразумението с Турция.[137] Берлинското ръководство от своя страна се отнася благосклонно към турските аспирации с определени военнополитически цели,[138] на които се стреми да подчини и България. Но българската „отзивчивост" не винаги може да се подсигури. София не желае да се вживее в отредената й роля и открито заявява, че германските симпатии клонят повече към Турция, отколкото към България, особено по въпроса за териториалните отстъпки. Открито се отправя и предупреждението, че неблагоприятното разрешение на спора за жп. линия и за зоната на изток от демаркационната линия ще има лоши последствия върху доверието на българския народ към Германия.[139] Недружелюбно е посрещнато и решението на Германия да отпусне кредит на Турция от 100 милиона германски марки, предназначени изключително за военни доставки. Информирайки на 1 юни 1942 г. българския пълномощен министър за германската постъпка, фон Папен обяснява, че „турският неутралитет бил крайно полезен в тази борба, понеже пазел фланга на германците"[140].

Въпреки внушенията на германското външно министерство правителството отказва да допусне транспортирането през България на 20 противовъздушни оръдия за Турция. Вайцзекер препоръчва на Бекерле да изложи пред Филов съображенията на Берлин: в София трябва да разберат, че турската неутрална политика е в интерес преди всичко за България. Освен това снабдяването на турската армия не бива да се свързва с въоръжаването, предназначено за българската войска.[141] Резултатът от срещата на Бекерле с министър-председателя е положителен. Обещано е въпросът да се преразгледа и възражението да се оттегли. Тази отстъпка се съпровожда с пре-

---

[136] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 784, л. 7.
[137] PA.AA., Bd. 4, S. 181974—75, Berlin, 8. V. 1942, № 310.
[138] Вж. Документы Министерства иностранных дел Германии. Выпуск II, Германская политика в Турции (1941—1943 гг). М., 1946, с. 57—58;
[139] ЦДИА, ф. 176, оп .15, а. е. 28, л. 55; а. е. 33, л. 6.
[140] Пак там, а. е. 35, л. 65.
[141] PA.AA., Bd. 4, S. 182193—94, Berlin, 19. XII. 1942.

дупреждението, че все пак на Турция трябва да се гледа като на бъдещ противник на Оста.[142] Направляваната от Берлин българска политика към Турция благоприятствува изпълнението на хитлеристките военнополитически планове. Двустранните българо-турски контакти са съвсем скромни, но не без значение за бъдещите отношения, които все по-определено се поставят в зависимост от военните успехи на воюващите коалиции.

* * *

Отношенията между България и Румъния през този период се характеризират с взаимна подозрителност и непрекъснат стремеж всяка една от тях да получи повече от „съюза" си с Германия. Особено в Букурещ правителствените кръгове са недоволни от обстоятелството, че български войски не участвуват на Източния фронт и въпреки това България е териториално облагодетелствувана. Този факт румънското правителство използува като постоянен аргумент пред Берлин. С него то обяснява желанието си отново да бъде преразгледан въпросът за Южна Добруджа.

На срещата с българския външен министър в Берлин през ноември 1941 г. румънският вицепремиер предава желанието на маршал Антонеску да се уредят окончателно отношенията между Румъния и България. В проведения разговор М. Антонеску[143] загатва за отстъпки в Добруджа в полза на Румъния. Ив. Попов категорично отхвърля тези опити за ревизия на установената през 1940 г. граница.[144]

Румънските териториални искания, изказвани пред българските държавници, са сравнително скромни. Много по-смели са претенциите, които румънското правителство поставя направо пред Берлин.[145] В същото време желанието да се разшири румънската граница за сметка на Унгария заставя правителството на Антонеску да търси подходящи средства, за да осигури по-тясно сближение с България и да я противопостави на Унгария.

По начало опитите за обособяване на групировки вътре в

---

[142] PA.AA., Bd. 4, S. 182193 — 94, Berlin, 19. XII. 1942. S. 182196 — 97, Sofia, 21. XII. 1942, № 2087.

[143] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 6, л. 191.

[144] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 6, л. 191.

[145] Пак там, ф. 176, оп. 8, а. е. 976, л. 5, 16. Вж. съставената от политическата секция на румънския генерален щаб карта, предадена на германското главно командуване в началото на 1942 г.

пакта са постоянен повод за взаимни подозрения. Затова и обобщавайки външнополитическите връзки на България с останалите балкански страни, Ив. Попов заявява пред парламентарната комисия по външните работи на 7 септември 1941 г., че българо-румънските отношения „са напълно нормални и приятелски, без да бъдат сърдечни“[146].

Напрежението в отношенията между Румъния и България и между Унгария и Румъния се подхранва непрекъснато от германското правителство. Представители на Вилхелмщрасе правят многозначителни намеци ту пред български легационни служители, ту пред унгарски или румънски представители за предстоящи споразумения между България и Унгария или между Румъния, Словакия и Хърватско срещу Унгария.[147]

В българо-унгарските отношения действително съществува желание за по-тясно сътрудничество, и то главно, за да се отстояват взаимно интересите срещу Румъния. На това обстоятелство се дължат и взаимните посещения, които смущават румънското правителство. С особено недоволство то посреща посещението на Б. Филов в Будапеща през октомври 1941 г.[148]

По време на разговорите с унгарските политически ръководители се поставя въпросът за споразумение между Италия, Унгария и България, което единствено можело да гарантира спокойствието на Югоизтока.[149]

Отново борбата за надмощие между Германия и Италия и произлизащото от нея противопоставяне на сателитните държави с техните териториални аспирации изпъква като фактор, който упражнява влияние върху външнополитическите отношения на тези страни. Но проектираното политическо сближение между България и Унгария под егидата на Италия не среща одобрението на Германия. На България е определена ролята да неутрализира италианските комбинации срещу райха. Тък-

---

[146] Пак там, а. е. 819, л. 54. Предложенията за ревизия на териториалното статукво спрямо България румънското правителство подновява и през 1942 г. През август то дори се обръща с молба за подкрепа в преговорите със София към правителството на райха. — PP.AA., Bd. 4, S. 182032, Bukarest, 13. VIII. 1942, № 3705.

[147] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 15, л. 125; PA.AA., Bd. 3, S. 178979, Berlin, 8. XI. 1941, № 1237.

[148] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 20, л. 25. Румънският пълномощен министър в София веднага изразява пред Бекерле неодобрението си от отиването на Филов в Будапеща. Германският дипломат отхвърля предположението за евентуално българо-унгарско споразумение, насочено срещу Румъния. — PA.AA., Bd. 3, S. 178967, Sofia, 25. X. 1941, № 1297.

[149] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 6, л. 131—132.

мо затова посещението на началника на унгарския генерален щаб в София в края на февруари 1942 г. е подозрително не само за Букурещ, но и за Берлин въпреки уверенията, че няма да се водят политически разговори.[150]

В съперничеството между сателитните държави за създаване на отделни групировки през разглеждания период българските ръководни кръгове се стремят да останат по възможност неутрални или да подпомагат хитлеристката политика по отношение на онази страна, от която могат да получат известна поддръжка за собствените си политически аспирации.

* * *

Политиката на противопоставяне, практикувана от Берлин, продължава да се прилага и в отношенията на София с новосформираното гръцко правителство начело с Цолакоглу.[151] Целта на германското правителство въпреки наложения окупационен режим в Гърция е да създаде и тук известна атмосфера на сътрудничество с новообразуваното гръцко правителство. Ето защо концесиите в полза на България са половинчати и не задоволяват правителствените среди.

Благосклонното становище на германското правителство към Гърция безпокои българските държавници. Принадлежността на Гръцка Македония и Солун остава въпреки настояванията на царя неуредена. Това положение тревожи управляващите кръгове,които доказват ползата от сътрудничеството си с хитлеристка Германия само с териториалните придобивки.

За Берлин обаче е важно да се стабилизира положението в Гърция. За целта германското правителство иска България да отдели от житните си запаси в помощ на гладуващото гръцко население. Клодиус разговаря по този въпрос с българския пълномощен министър в Атина К. Вачов още през октомври 1941 г. Той изказва огорчението си от отказа на българския външен министър да се отпуснат 10 000 тона пшеница.[152] Вачов оправдава несъгласието на правителството с лошата реколта. Изтъква се обстоятелството, че българското земеделие е преустроено през последните няколко години, като е разширена културата по индустриалните растения за сметка на житното про-

[150] PA.AA, Bd. 3, S. 179122, София, 27. II. 1942, № 378.
[151] *Г. Кирьякидис,* Греция, во Второй мировой войне, Москва, 1967, с. 105.
[152] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 1064, л. 46—47.

изводство с оглед главно на германските нужди.[153] Освен лекия упрек към германската стопанска политика спрямо България е поставен и въпросът за търговските взаимоотношения с Гърция на основата на взаимната изгода. „Ако трябва да дадем нещо на Гърция, заявява пълномощният министър, това трябва да стане самостоятелно и стока срещу стока чрез компенсационни сделки, за които впрочем и самите гърци ни заявиха, че са съгласни, та да можем и ние да оправдаем това пред нашия народ в тези тежки времена.“[154]

Отношенията на България с другите сателити на райха определено доказват желанието на българските управляващи кръгове на всяка цена да запазят приоритет при уреждането на балканските въпроси, да елиминират претенциите на Сърбия и Гърция и да получат окончателно съгласието на хитлеристкото правителство за териториални и административни отстъпки в полза на България. Германското политическо ръководство обаче в изпълнение на собствената си стратегическа програма за устройството на Балканите решително отклонява българските домогвания. В издадената политическа карта на „Дунавското пространство,“ валидна за април 1942 г., областите от Македония и Тракия, присъединени към България, са означени „под българско административно управление“, а границите са показани като временни.[155]

Усилията на Филовото правителство и двореца да бъдат удовлетворени българските териториални искания и да се извоюва по-благоприятно положение в хитлеристкия блок постоянно се сблъскват с германските изисквания и планове за прилагането на „новия ред“ в страните от Балканския полуостров. В регулирането на отношенията със съюзниците и сателитите си берлинското ръководство изхожда преди всичко от задачите във войната със СССР. Независимо от тази неблагоприятна изходна позиция българските политици проявяват не според „заслугите“ си самочувствие и аспирации, домогвайки се до едно сравнително най-благоприятно положение сред балканските страни.

---

[153] ЦДИА, оп. 15, а. е. 20, л. 9.
[154] Пак там, л. 10.
[155] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 48, л. 14. Освен това Берлин се въздържа да даде съгласие за корекция на демаркационната линия в областта на Дойранското езеро. — PA.AA., Bd. 4, S. 182140—41, Berlin, 22. X. 1942, № 681.

* * *

Реконструкцията на правителството от 11 април 1942 г. се подготвя в продължение на десет месеца. „Освежаването" на Филовото правителство е тактически ход на двореца в отговор на станалата твърде опасна с критиката си дясна правителствена опозиция.[156] Замяната е извършена след мартенското посещение на царя в главната квартира.[157] Сред освободените от длъжност министри са Иван Попов (министър на външните работи) и Теодоси Даскалов (военен министър), проявявали твърде често резервираност и несъгласие със задълбочаващото се военнополитическо сътрудничество с Германия.[158]

Новият състав на правителството задоволява Берлин. Бекерле докладва, че назначените министри с изключение на генерал Михов са личности без значение; освен това промяната не означавала „нито външно-, нито вътрешнополитическо изменение на курса"[159].

---

[156] В беседата си с Хитлер по време на посещението в края на март 1942 г. цар Борис преднамерено подчертава, че монархо-фашисткият режим не е създаден с „революция отдолу" и затова „трябва да се запази поне до края на войната" като заедно с това се пази авторитетът му от нападките на „честолюбиви политици", ратници и легионери. — ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 7, л. 102. Според Гьобелс монархът обръщал внимание на легионерските интриги, понеже му било трудно да осигурн „пълно политическо равновесие" поради наличието на „множество славянофили и франкмасони". — Le Journal du Dr. Goebbels. Texte intégral, Paris, 1948, p. 138. По повод оплакването на царя за връзките на германската легация с легионерските водачи Бекерле докладва, че дейността на Луков е неприятна на Борис поради популярността му в армията. — PA.AA., Bd. 4, S. 181933—34, Sofia, 5. IV. 1942. Рибентроп опровергава твърдението на пълномощния министър и посочва, че връзките на генерал Луков с военновъздушния аташе Шьонебек се смятали в двореца като намеса в българските вътрешнополитически работи. — Ibidem, S. 181940—41, Sonderzug, 8. IV. 1942, № 391.

[157] PA. AA., Bd. 4, S. 182252, Sofia, 20. III. 1942, № 542; Ibidem, 182237—38. Berlin, 20. II. 1942. От изложението на Хитлер царят разбира, че отношението на германското правителство към българската външна политика ще зависи от поведението на Турция, към която България трябвало да бъде внимателна; засега с оказаната помощ в Сърбия и по егейското крайбрежие задълженията на българската армия се изчерпвали.

[158] PA.AA., Bd. 4, S. 181952—53, Sofia, 24. IV. 1942, № 662. Освен Попов и Даскалов от правителството са отстранени Д. Кушев — министър на земеделието, Ив. Горанов — министър на железниците, Сл. Загоров — министър на търговията, и В. Митаков — министър на правосъдието. За министри съответно са назначени: Н. Михов, Б. Йоцов, Хр. Петров, Н. Захариев, К. Партов, Хр. Василев и В. Радославов.

[159] Ibidem, Bd. 4, S. 181952, Sofia, 12. IV. 1942, № 662.

Правителствената декларация[160] произвежда „много добро впечатление“ преди всичко сред турските политически среди. В Анкара с успокоение посрещат състава на новото българско правителство и особено факта, че то се оглавява от Б. Филов.[161]

В Рим обаче кабинетът се възприема с известно съмнение. Проблематично изглежда дали при това положение България ще запази равновесие между Германия и Италия. Свързвайки реконструкцията с посещението на царя при Хитлер, в италианското външно министерство не са сигурни дали София ще продължи да води „политика на синтез между Берлин и Рим“[162]. В коментарите за състава на правителството недоволство изказва и италианският пълномощен министър. За него новият кабинет е „много повече германофилски“[163].

За българските управляващи кръгове обаче е меродавно становището на Берлин. А там промяната се приема добре. Дори в немската преса се посочва като сигурен показател за лоялност към райха преминаването на външното министерство под ръководството на Б. Филов.[164]

Без да се съмняват в благонадеждността на леко коригираното правителство, в Берлин изпитват безпокойство от вътрешнополитическото положение в България и особено от антифашистката борба, която продължава да се засилва. За да даде на германското правителство изчерпателна информация за положението в България, българският пълномощен министър в Берлин иска конкретно разяснение за размерите на комунистическото движение. На 21 май главният секретар на външното министерство Д. Шишманов съобщава на пълномощния министър, че според данните на полицията в страната има комунистическа дейност, „както е имало и по-рано“, но слуховете, че „комунизмът се щири“, били „преувеличени“. Полицията вземала мерки, като въдворявала в концлагери по-дейните и опасни комунисти, макар и да не били уличени в определена конспиративна дейност. В сведението се подчертава, че всички ръководни лица на младежката комунистическа организация били разкрити и заловени. Споменати са и нелегалните кому-

[160] В. Зора, 15 април 1942 г., бр. 6841. В декларацията се подчертава, че външната политика на правителството „ще се вдъхновява, както и досега, от едно искрено и тясно сътрудничество със силите на Оста“.
[161] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 31, л. 59.
[162] Пак там, а. е. 32, л. 28.
[163] Пак там, ф. 456, оп. 1, а. е. 7, л. 129.
[164] Der Neue Tag, 18. IV. 1942, № 107.

нистически групи във войската, като успокоително се твърди, че числото на провинилите се е малко. Отговор е намерен и на по-рано зададения въпрос за арестуването на запасния генерал Вл. Заимов. Неговата дейност се окачествява като „шпионаж в полза на Съветите", за което е „получавал парични суми и си е служил с няколко лица без всякакво обществено положение".[165]

Но разместванията продължават. Проявената самостоятелност, излишната активност и най-вече бъдещите планове карат царя, използувайки благоприятния момент, да направи рокада и с пълномощния министър в Берлин П. Драганов.[166] Отзоваването му се подготвя с участието на тайния царски съветник Й. Севов, който през май 1942 г. посещава Берлин, за да добие лични впечатления за отношението на германското ръководство към набелязаните от царя и Филов промени. По негово внушение дипломатическите разместванията се ограничават за момента само за легацията в Берлин и Стокхолм.[167] Севов даже съобщава на Борис, че в Германия Драганов е „добре гледан", но той подготвил смяната му под предлог, „че не бил достатъчно активен"[168]. Драганов иска лично обяснение от царя за своето отзоваване. Отговаря му се, че в Германия трябвало да се изпрати представител „добре запознат със стопанските въпроси"[169].

---

[165] *Н. Недев,* Генерал Владимир Заимов, С., 1973 с. 199—206.

[166] ЦДИА, ф. 3, оп. 1, а. е. 1121, л. 161; ф. 176, оп. 15, а. е. 33, л. 100. През август 1942 г. П. Драганов е отзован от Берлин и назначен за пълномощен министър в Мадрид. Хитлер изпраща специално писмо до цар Борис, в което изказва своето съжаление по този повод.

[167] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 35, л. 1, 108. Отзоваването на Н. Антонов (29 юни 1942 г.) по всичко, изглежда, е свързано със сравнително обективните информации, които той изпраща за развитието на военните действия на Източния фронт, за положението в Германия и нейния военен потенциал, за поведението на Япония и Швеция. Б. Филов смята, че докладите му са преднамерени. — ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 8, л. 21. С шифровано писмо от 24 юни 1942 г. Антонов възразява срещу обвинението на Рибентроп, че е „враг на Германия". Опровергавайки това, Антонов пише: „Враг на Германия аз никога не съм бил и не мога да бъда по простата причина, че нейните интереси са понастоящем тясно свързани с нашите. Готов съм да се изповядвам обаче, че в службата си съм се държал като представител на България, не на Германия. Нека това да ми бъде грехът, за който ме наказвате." — ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 35, л. 108; пак там, оп. 18, а. е. 1647, л. 129.

[168] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 8, л. 15.

[169] Пак там, л. 20—21. За пълномощен министър в Берлин е назначен Сл. Загоров, който остава на този пост до скъсването на дипломатическите отношения с райха.

По всичко изглежда, че истинските мотиви за преместването на Драганов в Мадрид се основават на по-далечни перспективи и засягат несподеленото все още намерение на царя за контакти със западните съюзници.[170]

* * *

Въпреки обещанията на Берлин опозиционните фашистки, легионерски и ратнически организации продължават да действуват активно. СБНЛ започва сериозно да безпокои правителството със своята дейност особено от средата на 1942 г., когато „главното водачество" на съюза се подготвя да участвува в проектираните за септември не без знанието на германската легация „големи политически промени"[171].

Цар Борис съзнава, че е възможно да се осъществят политически промени под натиска на фашистките организации. На 1 септември 1942 г. той споделя с Б. Филов, че искането на полковник Пантев да замине за Германия е свързано с желанието да се подготви там „промяна на правителството с германска помощ". „Счита, пише Филов, че партийните кръгове биха могли да наложат такава промяна, даже против волята на Хитлер." Ето защо, за да предотврати надвисналата опасност, той решава по никой начин да не се разрешава на Пантев и Луков да отидат в Германия.[172]

Активна дейност развиват и студентите легионери в Германия, Италия и Словакия. Организирани в групи от около 1500 души, те си поставят за цел „да прочистят всички задгранични студентски дружества от комунистическия елемент"[173]. Техните прояви се следят внимателно от гестапо. Ръководителят на тази студентска група дори се срещал в Берлин с Химлер, за разговорите с когото той прави след това устен доклад пред „главното водачество" в София.[174]

Външната и вътрешната политика на Филовото правителство е критикувана и от фашистката организация „Ратници за на-

---

[170] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 38, л. 107—109; Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler, Zweiter Teil, S. 97.
[171] ЦДИА, ф. 370, оп. I, а. е. 1075, л. 40.
[172] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 8, л. 93—94. Сведения за подготвяна смяна на българското правителство чрез германски натиск цар Борис получава и от баща си, който според Филов сам започнал да се бои от една решителна намеса на германците и предупредил царя чрез Евдокия.
[173] ЦДИА, ф. 370, оп. 1, а. е. 1075, л. 41.
[174] Пак там, л. 73.

предъка на българщината". През юни 1942 г. нейното ръководство препоръчва „енергично" да се вербуват нови членове, да се поддържат контакти „с германските среди" и да се борят срещу „Бранник".[175]

Вътрешното напрежение и нестабилност на режима през 1942 г. се проявява и в увеличилите се саботажни акции и нападения на български патриоти срещу германски военни.[176]

В отговор на „противодържавните" и „антиправителствените" акции министърът на вътрешните работи и народното здраве издава нареждане за мерките „с оглед на момента" от 17 декември 1942 г. Особено внимание се обръща на необходимостта от предотвратяване дейността на фашистките организации на „легионери, ратници и други подобни", тъй като тя става все повече „партийна и вредна за държавата".[177]

Правителството се стреми радикално да противодейства и обезличи дейността на легионерите, ратниците, цанковистите и другите фашистки организации, чрез които Берлин влияе косвено върху вътрешната му политика. Цар Борис се страхува, че контактите на ръководителите на СБНЛ и „Ратник" с германската легация и колония ще представят правителството в неблагоприятна светлина и най-вече като неспособно да се справи с проблемите на снабдяването, „комунистическата опасност", организирането на младежта, разрешаването на еврейския въпрос и пр.

Липсата на масова социална база на фашисткото движение в България обаче е причината, поради която монархо-фашисткото правителство и дворецът се противопоставят решително на дейността на фашистките организации от рода на „Ратници за напредъка на българщината" и СБНЛ.[178]

* * *

Резкият обрат в хода на войната, настъпил в началото на 1943 г., не е формално поставена граница, определяща края на втория период в българо-германските военнополитически отношения. И през двата етапа (април — май 1941 г. и юни

---

[175] ЦДИА, ф. 370, оп. 1, а. е. 1075, л. 48.

[176] По въпроса за акциите на бойните групи в България вж. подробно: *Б. Стойнов,* Цит. съч.

[177] ЦДИА, ф. 370, оп. 1, а. е. 1076, л. 7, 8.

[178] *Хр. Несторов,* Дискусия върху характера и същността на българския фашизъм .— Известия на Българското историческо дружество, книга XXV, 1969, с. 375—387.

1941 г. — януари — февруари 1943 г.) в политическото взаимодействие на София с правителството на райха осъществява задоволително изпълнение на предначертаната програма: постигнато е приобщаване на България към Антикоминтерновския пакт; Филовото правителство е задължено да обяви война на САЩ и Англия, а с това, от една страна, то е компрометирано сериозно, а, от друга, е завършена консолидацията на фашисткия блок; с българските претенции спрямо Италия са защитени германските интереси на Балканите; въпреки настойчивите искания българо-турските отношения са регулирани с оглед хитлеристките намерения за неутрализирането на Турция; осигурено е и военното ангажиране на част от българската армия в балканските военностратегически и политически планове на Третия райх, злепоставящи в още по-голяма степен българския монархо-фашизъм чрез съзнателно отредената му роля на балкански жандарм.

София на свой ред се стреми да постави военнополитическите си отношения с Германия на една взаимоизгодна база. Правителството и дворецът се опитват да балансират и да дават съдействие дотолкова, доколкото не ще пострадат основните интереси на династията в условията на войната. Независимо че положителните резултати при отстояването на правителствената концепция за мястото на България във войната за този период се свеждат само до два, макар и изключително важни проблема — отказ да се сътрудничи в нападателната операция срещу Гърция и Югославия и запазване на българо-съветските дипломатически отношения — управляващите кръгове действуват от позициите на равностоен партньор.

Именно заради това предизвикателно самочувствие Берлин съзнателно стимулира вътрешнополитическите противоречия, толерирайки дясната фашистка опозиция. Непрекъснато се напомня и за недостатъчната активност в борбата с антифашистката съпротива вътре в страната.

Общо взето, този период се отличава със сравнително най-ярко изразено равновесие в българо-германските отношения, без конфликтни ситуации и дори с напомняния за правата на българския съюзник.[179] Относителното спокойствие се дължи преди всичко на все още съществуващата увереност в крайната победа на хитлеристка Германия.

---

[179] На 24 септември 1942 г. е разпоредено да не се канят в поделенията без съгласието на генералния щаб намиращите се в България германски офицери. — ВИА, V—2155, л. 19.

ГЛАВА ТРЕТА

БИТКАТА НА ВОЛГА, КРИЗАТА ВЪВ ФАШИСТКАТА КОАЛИЦИЯ И ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВОЕННИ АНГАЖИМЕНТИ НА БЪЛГАРИЯ КЪМ РАЙХА (ФЕВРУАРИ — СЕПТЕМВРИ 1943)

Пораженията, които силите на Оста търпят едно след друго, нанасят съкрушителен удар върху военната стратегия на Германия и подронват окончателно престижа на хитлеристкото военнополитическо ръководство.[1] Фашисткият блок се изправя пред тежка криза.[2] Сериозни сътресения изживява германо-италианският съюз. Победата на Съветската армия при Сталинград подкопава напълно увереността на италианските управляващи в победоносния изход от войната. Мусолини предлага да се сключи мир със СССР. Хитлер е решително против. „Ветото" на германския фюрер обаче е безсилно да ограничи разложителния процес. В средите на хитлеристките съюзници кристализира желанието за прекратяване на войната и за сключването на сепаративен мир, но в името на нов антисъветски сговор със западните държави.[3]

И докато в райха се провежда подготовка за „тотална война" след извършената още през 1942 г. реорганизация на германската икономика в „тотална икономика",[4] сателитите правят опити да установят контакти със САЩ и Англия.[5] При-

---

[1] *К. Типпельскирх.* История Второй мировой войны. Москва, 1956, с. 238. Авторът отбелязва, че Сталинградската битка става „действително символ на борбата между двата враждебни свята".

[2] Вж. *В. Исраэлян.* Цит. съч., с. 97—116. Вж. от същия автор „Кризис фашистской коалиции в результате побед Советской Армии в 1943 году". — Военно-исторический журнал, 1959, № 9, с. 28—41.

[3] История международных отношений и внешней политики СССР. Том II. 1939—1945 гг., с. 225.

[4] *W. Bleyer.* Totaler Krieg und totale Monopolmacht. Der Staatsmonopolitische Verschmelzungsprozeß zwischen Monopolorganen und faschistischem Staat im zweiten Weltkrieg. — Zeitschrift für Geschichtwissenschaft (ZfG), 1966, 6, S. 896—913.

[5] *В. Исраэлян, Л. Кутаков,* Цит. съч., с. 268—298.

мамливи перспективи за тях съдържа особено „балканският вариант“ за втори фронт на Чърчил. Но управляващите кръгове в тези страни все още не са в състояние да се освободят от задълженията си към хитлеристка Германия.

БЕРЛИН И ОПИТИТЕ НА БЪЛГАРСКИТЕ УПРАВЛЯВАЩИ КРЪГОВЕ ЗА ПРЕЗАСТРАХОВКА НА ЗАПАД

София също не остава безразлична към новите тенденции в международните отношения, породени от изключителното по своя военен и политически ефект поражение на силите от Оста при Сталинград. Въпросът на деня за българските управляващи кръгове е англо-турската конференция в Адана (30—31 януари), на която английското правителство иска да се изяснят позициите на Турция при евентуално откриване на втори фронт на Балканите. Поведението на турското правителство е от съществено значение за бъдещата съдба на Европейския югоизток. Не случайно в столиците на балканските сателити по-малко се интересуват от смисъла на формулата „безусловна капитулация“, провъзгласена по предложение на Рузвелт в Казабланка, отколкото от възможните последици на официалното посещение на Чърчил в Турция. Реализирането на един „балкански вариант“ би било гаранция за запазването на съществуващия режим. То обаче не гарантира запазването на „обединена“ България. Ето защо голямо значение придобиват ориентировъчните сондажи.

На 4 февруари 1943 г., непосредствено след срещата в Адана, българският пълномощен министър в Анкара С. Киров посещава Н. Менеменджиоглу, за да се осведоми за същността на англо-турските преговори. Той съобщава в София, че обясненията, които му е дал турският външен министър, „вдъхват доверие“ и е твърдо убеден, че „Турция остава решително привързана към политиката на мир и неутралитет“; според него обаче военните успехи на съюзниците са засилили съмнението у турските държавници, че Германия е в състояние да спечели войната.[6]

В обзора на таен български наблюдател отношението на турското правителство към Германия е характеризирано като под-

[6] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 48, л. 28; АМВР, НС-II-25, л. 241.

държане на „официални, хладни, приятелски връзки“[7]. Към България според сведението съюзниците искали да създадат в турските управляващи среди настроения на недоверие и страх, разпространявайки тревожни новини като „предстояща военна диктатура, германски дивизии в България, идването на голяма германска авиация ...“[8]

Опитите да се влошат българо-турските отношения точно в този момент са твърде неприятни за българските ръководни кръгове. Успокояващо донякъде е убеждението, че дипломатическата борба за спечелване на Турция не променя антисъветската насоченост в нейната политика. Потвърждение на желанието да се отстрани Съветският съюз от влияние на Балканите е турската инициатива (по английско внушение) от февруари 1943 г. да се създаде югоизточен блок, който да притъпява, ако не може да премахне, недоразуменията между държавите от Югоизточна Европа. Този съюз трябвало да предотврати „настъпването във време на опасност на хаотични състояния, които биха улеснили проникването на болшевизма“[9].

Опитът за обединяването на югоизточните държави е оценен от управляващите кръгове на страните сателити като важна крачка към осъществяването на „балканския вариант“ на Чърчил.[10] Предположенията, че такава възможност съществува, се подсилват от сондажите на турското правителство по този въпрос в Будапеща. Анкара предлага най-напред да се изгладят унгаро-румънските спорове — важно условие за осъществяване обединението в тази европейска област срещу „болшевишката опасност“[11]

Турските намерения не остават скрити за фон Папен. Според данни на българската легация от май 1943 г. германският посланик искал разяснение от Менеменджиоглу, заявявайки му, че Германия няма да има нищо против една балканска групировка, която би сътрудничела с Оста в борбата срещу СССР. Но ако, напротив, такава групировка се замисля под егидата на Англия, Германия според думите на фон Папен ще реагира най-решително. Обясненията на турския външен министър, че

---

[7] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 1202, л. 13. „За турците идеалът е Германия да бие Русия — се казва в донесението на българския наблюдател — и след това съюзниците — Германия.“

[8] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 55, л. 152.

[9] Пак там, л. 47, а. е. 48, л. 173; *L. Krecker*. Op. cit., S. 233.

[10] *В. Исраэлян, Л. Кутаков*. Цит. съч., с. 280.

[11] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 55, л. 152.

се има пред вид една самостоятелна групировка, която да бъде напълно независима както от съюзниците, така и от Оста, засилват подозренията в Берлин; за правителството на райха това е в същност стремеж Балканите да бъдат независими предимно от всяко германско и италианско влияние и че едно турско надмощие на Балканите ще означава надмощие на Англия.[12]

Осъществяването на подобна турска инициатива е в разрез с хитлеристките планове за консолидиране усилията на фашистката коалиция при провеждане на военните операции на Източния фронт. В противоречие с фашистката концепция за воденето на войната влизат и постъпките на румънския вицепремиер М. Антонеску и на унгарския министър-председател М. Калай да се подготви едновременното излизане от войната на Италия, Румъния, Унгария, Финландия и България или да се създаде итало-унгаро-финландски блок, чрез който да се окаже натиск върху Хитлер за постигане на споразумение със западните държави.[13]

В тези опити София остава до голяма степен изолирана поради своите териториални претенции и сравнително по-изгодната международна позиция вследствие запазените дипломатически отношения със СССР. Ето защо българските управници по собствена инициатива решават да подобрят и активизират двустранните отношения с Анкара, за да предотвратят опасността от турска или английска инвазия. С такава цел правителството възнамерява да направи предложение за подновяване на българо-турската декларация от 17 февруари 1941 г. Дипломатическото неутрализиране на Турция е важен момент и в хитлеристката военнополитическа стратегия за Балканите. За да се избягнат недоразуменията, Загоров уведомява заместник-държавния секретар Вьорман.[14] В отговор е препоръчан предпазлив сондаж.[15] До конкретен резултат обаче не се стига въпреки предприетите демонстративни стъпки от българска страна с цел да се създадат предпоставки за подписването на нова декларация.[16] Независимо че е информирано,

---

[12] Пак там.
[13] История международных отношений и внешней политики СССР. Том. II, с. 224.
[14] PA.AA., Bd. 5, S. 173801—02, Berlin, 5. II. 1943, № 92.
[15] Ibidem, S. 173809, Berlin, 9. II. 1943, № 92.
[16] Ibidem, S. 173831—32, Sofia, 24. II. 1943, № 305.

правителството на райха все пак се съмнява какви са истинските цели на българското ръководство и се опасява да не би то без негово знание да води преговори с Анкара за подписването на пакт за ненападение.[17] Турските управляващи кръгове от друга страна също виждат в посещението на цар Борис при Хитлер (31 март — 2 април 1943 г.) указание за предстоящи военни събития на Балканите, тъй като „Германия се нуждаела сега повече от всякога от българската военна сила"[18]. Тези предположения дават повод за силна антибългарска кампания в турския печат.[19]

Твърде вероятно е антибългарските настроения в Турция да са били внушени от Берлин, за да се избягнат каквито и да било възможни опити за българо-турски преговори извън контрола на германското правителство относно сключването на пакт за ненападение, за какъвто по това време се разпространяват слухове, произхождащи от английски източници.[20] Антибългарските настроения, забелязани в турската столица, принуждават правителството да предприеме мерки за отпор. То отказва да разреши транспортирането през българска територия на германски военни материали за Турция. Българските управляващи среди продължават обаче да се опасяват от турско нападение.[21]

Общото развитие на военните действия също безпокои българските управляващи кръгове. Цар Борис оценява германското поражение при Сталинград като пропадане на германската кауза и обяснява неуспехите на вермахта „с намесата на партийците във военните работи" и с факта, че Хитлер не бил „голям пълководец"[22].

Съзнавайки неблагоприятното политическо отражение върху общественото мнение в страната, българските държавници предприемат широка пропагандна кампания, за да се укрепи

---

[17] Ibidem, S. 173900—91, Sofia, 20. IV. 1943, № 619.

[18] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 55, л. 93.

[19] Вестник „Йени Сабах" отбелязва, че България като вечен елемент на раздори трябва да бъде елиминирана, а българският въпрос можел да се реши „само по пътя на един десант на Балканите". — Пак там, л. 96. Главният секретар на външното министерство заявява пред Бекерле, че предизвикателствата на турския печат ще бъдат отминати без внимание и няма да променят българо-турските отношения. — PA.AA., Bd. 5, S. 173800—901, Sofia, 20. IV. 1943, № 619.

[20] *В. Исраэлян, Л. Кутаков.* Цит. съч., с. 290.

[21] PA.AA., Bd. 5, S. 173952—53, Berlin, 23. VI. 1943, № 1947.

[22] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 9, л. 5, 60.

вярата в победата на Германия.[23] В същност необходимо е преди всичко да се предпази режимът от по-сериозни вътрешнополитически вълнения, които започват да се проявяват дори и сред народните представители. За да избегне една дискусия върху правилността на външнополитическата ориентация, още на 3 февруари Б. Филов бърза да изкаже гласно своята увереност в благоприятния за Германия изход от войната пред представителите на парламентарните комисии и в бюрото на Народното събрание.[24] Но положението на Източния фронт се разглежда и в комисията по външните работи на 5 февруари. Народните представители от опозицията изразяват безпокойство за съдбата на България. Н. Мушанов предлага българската външна политика да се съобразява с „националните интереси". „Искаше да каже евентуално да се отметнем от германците, ако продължават да губят" — доуточнява Б. Филов.[25] При връчване отговора на тронното слово Мушанов прави същото предложение и на царя. Монархът го отхвърля като „най-пакостна политика" за момента.[26]

Тази квалификация на предложението на Мушанов е само външен израз и прикритие на действителното настроение; тягостното чувство се подсилва от донесенията, че сред останалите германски съюзници продължаването на войната се свежда до въпроса, „има ли смисъл от нейното водене, когато тя ще остави след себе си една Европа — пепелище"[27].

Международната обстановка изисква внимателна преценка

---

[23] АМВР, ф. 2, оп. 3, а. е. 15, л. 125. Дирекцията на националната пропаганда изработва специална инструкция, в която се разглежда външното и вътрешното положение на страната и „резултатността" на германските военни действия по всички фронтове. Препоръчва се провеждането на събрания, чрез които да се поддържа духът на населението, като в сказките се изтъква, че „привързаността на България към силите на Оста е ненарушима, разбирателството и взаимната преданост — пълни". Обяснението на докладчиците във връзка с германското поражение на Източния фронт трябва да съдържа успокоението, че съветските успехи не представлявали нищо обезпокоително или решаващо, защото борбата се водела все още далеч във вътрешността на Русия и следователно Германия не била загубила нищо от своята територия и защото целта на тази зимна болшевишка офанзива била да ангажира германските резерви, а Германия, следвайки своите стратегически планове, предпочитала да „изгуби известни чужди територии ..., отколкото да ангажира своите резерви".

[24] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 9, л. 13.

[25] Пак там, л. 16.

[26] Пак там.

[27] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 51, л. 73.

на българското поведение спрямо Германия. Тенденцията за намаляване на ангажиментите към райха и установяването на тайни контакти със западните съюзници представлява подходяща алтернатива преди всичко за цар Борис. Сведенията, с които разполагаме, макар и оскъдни, потвърждават желанието на българския монарх да използува опитите на опозиционно настроените немски военни и политически кръгове да се подпише таен сепаративен мир със САЩ и Англия, за което вероятно Борис е бил осведомен чрез Канарис или от бившия американски пълномощен министър в София Дж. Ърл. Преломът в развитието на войната на съветско-германския фронт заставя американските правителствени кръгове да ускорят изпълнението на тази задача, за да може в момента на приближаването на настъпващите съветски войски към границите на Румъния, Унгария и България тези страни да бъдат изключени от числото на вражеските държави, да се възпрепятствува влизането на Червената армия и да бъдат спасени управляващите в тях реакционни режими.[28]

Издирените досега извори не позволяват категорично да се твърди, че монархът е постигнал своята цел — сключване на тайно споразумение със САЩ.[29] Но преговорите с Дж. Ърл едва ли са толкова невинни. Според сведения на абвера още през февруари 1943 г. в Цариград пристигнал Любен Пулев, снабден с дипломатически паспорт. Той влязъл във връзка с Ърл.[30] А самото назначаване в Турция на бившия американски пълномощен министър в София като военноморски аташе предизвиква продължителни коментари и специални проучвания. В Берлин този факт се тълкува като крачка към „доизграждане" на „съществуващите вече отношения с българския цар".[31]

Отражението на германските военни неуспехи не се ограничава само в мислите за спасение пред евентуална катастрофа. По мащаби то е много по-широко и се проявява най-на-

---

[28] *В. Коваль,* Правда о заговоре против Гитлера 22 июля 1944 г. Киев, 1960, с. 91—95.

[29] *Ст. Петров.* Цит. съч., с. 132—136; *Г. Гочев.* Цит. съч., с. 186—198.

[30] PA.AA., Bd. 5, S. 173902—173903, Sofia, 21. IV. 1943, № 630.

[31] PA.AA., Bd. 5, S. 173826, Berlin, 22. II. 1943, № 316. Според фон Папен Дж. Ърл е пристигнал в Цариград, за да преговаря с българите, но очакваното лице не се било явило. Едва на 2 април абверът установява, че Пулев е бил през втората половина на февруари още един път в Турция. — PA.AA., Bd. 5, S. 173887, Ankara, 2. IV. 1943, № 467. С разследването на случая е натоварен и Бекерле, който разговаря по този повод с цар Борис. — Ibidem, S. 173902—03, Sofia, 21. IV. 1943, № 630.

пред в опитите да се състави една приблизително точна представа за военните възможности на Третия райх, Съветския съюз и намеренията на западните съюзници спрямо хитлеристките сателити с оглед бъдещото поведение на България като германски съюзник. За първи път след подписването на Тристранния пакт българските правителствени кръгове поставят на сериозно обсъждане перспективите на избраната вече външнополитическа ориентация и естествено въпроса, дали е необходима корекция.

По поръчение на Б. Филов легационният съветник в Берн М. Милев разговаря с българските пълномощни министри, акредитирани в Швейцария, Испания, Франция и Португалия, след което изготвя подробен доклад (края на март 1943 г.), излагайки дословно техните становища.[32] Общото мнение на българските дипломати въпреки различията в оценката за издръжливостта на воюващите коалиции и преобладаващия възглед, че Германия не може да спечели войната, а вероятно и едва ли ще бъде „възможно да седне на зелената маса и да се чуе нейният глас", съдържа препоръката: „да се изчака, защото моментът за някакви промени на курса все още не е настъпил"[33]. Следователно според тях съюзът с Германия трябвало да се запази. Те препоръчват обаче като крайно необходимо да се установят дискретни контакти преди всичко със САЩ, с надеждата, че нито във Вашингтон, нито в Лондон ще се съгласят да оставят Източна Европа „да бъде уреждана от болшевиките"[34].

В прогнозите и напътствията на официалната българска дипломация се съдържа един от немаловажните показатели за дълбочината, с която германският неуспех въздействува върху управляващите кръгове в страните сателити. Същевременно и в България неговото отражение се чувствува осезателно. Буржоазната нефашистка опозиция се раздвижва. Нейните лидери предлагат услугите си в търсенето на средства, чрез които страната да се запази извън театъра на военните действия, да се предотврати евентуална германска окупация и да се съхрани постигнатото „национално обединение", като се елиминира комунистическата партия от участие в управлението.[35]

---

[32] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 1188, л. 1—52.
[33] Пак там, оп. 8, а. е. 1188, л. 9, 30, 31.
[34] Пак там, л. 24.
[35] *И. Димитров,* Буржоазната опозиция в България..., с. 92—93.

Съветската победа паралелно с това дава тласък за разгръщането на антифашистката въоръжена борба. За Берлин е твърде красноречиво убийството на генерал Хр. Луков. То е оценено като посегателство върху старателно подготвения от службите на абвера и гестапо правителствен резерв в България. Германското ръководство се надява обаче, че в отговор българската полиция ще предприеме репресивни мерки срещу комунистическото движение в страната.

Както правителството на райха, така и правителството на Б. Филов целят окончателното унищожаване на антифашистката съпротива в България. Но докато в столицата на райха смятат, че с тази задача може да се справи само едно ново правителство, съставено от привърженици на националсоциализма, София изключва напълно такава правителствена промяна. Последователното отрицателно отношение на българските управляващи кръгове към фашистката опозиция дава поводи за съмнение относно авторите на убийството, като се подозира в съучастничество и дворецът.[36]

* * *

Поражението на хитлеристката коалиция при Сталинград предизвиква размисли върху външнополитическата съдба на България. Политическия резонанс в страната от Сталинградската победа обаче Бекерле или схваща неправилно, или съвсем съзнателно го изопачава, позовавайки се само на словесните декларации на българските държавници. След като проучва впечатлението сред българските управляващи среди от разгрома, той докладва, че независимо от общия неприятен отзвук положението в България изглеждало „оптимистично"; а провежданите така настойчиво антикомунистически и антиеврейски мероприятия доказвали, че българското правителство щяло да бъде „особено резервирано", ако не мислело „позитивно за изхода от войната".[37]

Бекерле отхвърля подозренията на Берлин с твърде несъстоятелни аргументи; от разговорите, водени през последните дни с царя, министър-председателя и военния министър, той заключава, че правителствените кръгове твърдо вярвали в германската победа и не разглеждали като „неблагополучно" по-

[36] PA.AA., Bd. 5, S. 173818—19, Sofia, 14. II. 1943, № 231.
[37] PA.AA., Bd. 5, S. 173837—38, Sofia, 26. II. 1943, № 311.

ложението на Изток и в Северна Африка.[38] Очевидно е, че доводите на пълномощния министър са тенденциозни (търси оправдание за направения пропуск с американо-българските преговори) и не отговарят на действителния психологически ефект, който сталинградският погром на вермахта произвежда в България.

Военните загуби на райха пораждат необходимостта от засилване на българо-германското сътрудничество. Но гаранциите за един благоприятен край на войната са доста съмнителни.[39] В българо-германските политически отношения започва нов етап, който съвпада по време с последните месеци от живота на цар Борис. Това е период на уговорки, убеждения и заплахи — твърде несигурни средства за преодоляване кризата във фашисткия блок.

Информациите на легацията за положението в България не задоволяват военнополитическото ръководство на Германия. То иска да си създаде непосредствена представа за настроенията в българската столица и за обстановката в страната лично от цар Борис.[40]

Във връзка с проектираната среща на Хитлер с българския монарх външното министерство на райха извършва предварителна подготовка. За целта държавният подсекретар Вьорман изработва подробен анализ (29 март 1943 г.) на основните проблеми, характеризиращи състоянието на българската въ-

---

[38] PA.AA., Bd. 5, S. 173830, Sofia, 24. II. 1943, № 302.

[39] *M. Mourin.* Histoire des Nations Européennes. II. Pendant la deuxième guerre mondiale (1939—1945), p. 80; *G. Stefanov.* La politique extérieure. — Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale, 1968, № 72, p. 12.

[40] Българо-германските контакти през периода февруари — август 1943 г. не се изчерпват с трите посещения на цар Борис в главната квартира, макар че основните аспекти в отношенията се определят именно при тях. Досега научната интерпретация на тяхното съдържание се основава на източници от български произход: политическия дневник на Б. Филов, показанията пред Народния съд, спомени на бивши политически лидери. — Вж. *С. Петров,* Цит. съч., с. 129—1934; *И. Димитров,* Смъртта на цар Борис III. — ИПр., 1968, кн. 2; *В. Вознесенски,* Цит. съч., с. 57—84. Това не означава, че направените обобщения са неверни. Но те са едностранчиви и затова непълни. Богатата документация, съхранявана в Политическия архив на Министерството на външните работи на ГФР в Бон, позволява да се проследят детайлно политическите планове на Берлин спрямо България и исторически вярно да се отрази хитлеристката реакция на всеки опит за промени на условията на участието на България в Тристранния пакт. Част от тези извори вече са пуснати в научно обръщение. — *В. Исраэлян, Л. Кутаков,* Цит. съч.; *Д. Зографски,* Цит. съч., с. 51—71; *H. Heiber,* Der Tod des Zaren Boris ..., S. 384—416; KTB OKW, Bd. III/1, 2, Fr. a/M., 1963 и др.

трешна и външна политика.[41] Вътрешнополитическото положение според изготвения документ било обезпокояващо, тъй като комунизмът в България имал „благоприятна почва“ и представлявал „сериозна опасност“. Вьорман препоръчва при всеки удобен случай да се обръща внимание на тази заплаха пред българските държавници. От външнополитическите връзки на България като първостепенен проблем в анализа са посочени отношенията със Съветския съюз. Отбелязано е, че според сведенията на Бекерле и през 1943 г. българското правителство продължава да се противопоставя на прекъсването на българо-съветските отношения.[42] На второ място по значение за българската външна политика в записката е поставена Турция. Според Вьорман взаимоотношенията външно били „приятелски“. София обаче изпитвала безпокойство за бъдещото поведение на Анкара. В турските замисли за балкански блок се предвиждало включването и на България, но тази идея още не била конкретизирана. Безрезултатни останали и българските намеци за подновяване на политическата декларация от 1941 г.

Гръцкото правителство недоволствувало срещу мерките на българските власти за уреждане на поданството на населението в окупираните области и изселването на гърците във вътрешността на България. Вьорман смята, че в този случай ще бъде необходима намесата на германо-италианската контролна комисия с оглед бъдещото сътрудничество с новото правителство на Ралис. За отношенията на България с германското военно управление в Сърбия хитлеристкият дипломат не отбелязва нищо съществено; окупирането на част от Сърбия било според него осъществено без особени търкания. Царят обаче трябвало да бъде уведомен за предстоящото посещение на Недич в Берлин и да му се обещае, че при следваща реконструкция на сръбското правителство нежеланият от монарха сръбски вътрешен министър щял да бъде сменен. Сравнително затишие и помирение констатира Вьорман в българо-италианските отношения. Той характеризира като „добри“ връзките на България с Румъния, Унгария, Хърватско и Словакия. В заключение предлага цар Борис да бъде изненадан и с въпроса за дискретните контакти с Ърл, установени чрез Пулев и Бляк.[43]

На 27 март Рибентроп изпраща и официална покана за

---

[41] PA.AA., Bd. 5, S. 173871—78, Berlin, 29. III. 1943, № Pol. IV—1262 g.
[42] Ibidem, S. 173859—61, Sofia, 25. III. 1943, № 452.
[43] Ibidem, S. 173875—76, Sofia, 25. III. 1943, № 452.

посещението на Борис III и началника на българския генерален щаб.[44] Предложението е прието. От 31 март до 2 април, придружен от генерал К .Лукаш и определената за случая свита, царят прекарва в Бергхоф.[45]

По време на разговора с Хитлер царят бива запознат с англо-турското споразумение в Адана; пред него са изложени и част от бъдещите оперативни планове на ОКВ за нова офанзива на Източния фронт; той е уведомен, че срещу вероятен балкански фронт ОКВ възнамерявало да издигне тройна преграда — островите, Гърция, българската линия.[46] С Рибентроп се дискутира и еврейският въпрос. Борис е съгласен с изселването само на евреите от Македония и Тракия. За тези от България (25 000 души), с изключение на малък брой „болшевишко-комунистически елементи", се предвижда настаняване в концентрационни лагери, тъй като били необходими за постройката на пътища. Външният министър на райха, без да навлиза в подробности, заявява, че най-правилно е „радикалното разрешение" на еврейския въпрос. Очевидно той е недоволен от българската предпазливост. С престорено безразличие царят дава обяснение за Пулев — човек без значение, който вероятно е притежавал дипломатически паспорт от по-рано.[47] На тази среща се оказва, че са налице взаимни антипатии. Борис остава с неблагоприятни впечатления от проектите за продължаването на войната и най-вече от „пакостното влияние" на Рибентроп.[48]

* * *

Българският монарх се завръща разочарован и обезпокоен за бъдещето. Неспособен да възприеме решителни действия за избягване на катастрофата, за него остава алтернативата — да спазва възприетия принцип на предпазливост и ограничаване ангажиментите към райха. Той предприема дори и някои демонстративни мерки, сред които твърде показателни са тези за разрешаването на еврейския въпрос в България.[49] Решението

---

[44] PA AA., Bd. 5, S. 173865, Berlin, 27. III. 1943, № 506.
[45] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 9, л. 61.
[46] Пак там, л. 62—67.
[47] PA.AA., Bd. 5, S. 173890—91, Fuschl, 4. IV. 1943, № 422; *Д. Зографски.* Цит. съч., с. 64—65.
[48] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 9, л. 64.
[49] PA.AA., Inland II A/B 62/2, 3 — Akten betr.: Judengesetzgebung in Bulgarien (1941—1944); Juden in Bulgarien (1943—1944); АМВР, ф 5, оп. 1, а. е. 49,

на царя да бъде въздържан към исканията на райха за изселването на евреите не е случайно. За първи път след Соболевата акция българският народ изразява отново така спонтанно своето неодобрение на правителствената политика — един от факторите, изиграл решаваща роля и за отрицателното становище на двореца по изселването на българските евреи. Отказвайки се от крайни антиеврейски мерки, цар Борис смята, че ще стабилизира монархическата власт, като предотврати следващи антиправителствени акции. Важен е и външнополитическият ефект — към западните съюзници е отправен жест, който потвърждава, че внушенията за по-голяма предпазливост и подчертаване на съществуващите различия в отношенията с райха са възприети и се прилагат на практика.[50]

Цар Борис предпочита да постигне своите цели, като в замяна на отказа да се депортират българските евреи в Полша ги въдвори в групови лагери при тежки условия и изсели софийските евреи в провинцията. Целта на този тактически ход на Борис е не толкова да се осигури еврейският труд в полза на „царството", колкото да се умиротвори и отчасти спечели в полза на монархическия институт прогресивната българска общественост. За Берлин обаче българското „разрешаване" на еврейския въпрос е неудовлетворено.[51]

Германският военен аташе изпраща на 24 юни телеграма в Берлин, в която изказва предположението, че върху поведението на Борис е повлияла както речта на Калай от края на

л. 95 и сл.; подробно за разрешаването на еврейския въпрос в България вж. *F. B. Chary*. Op. cit.

[50] Резервираност относно искането да се депортират евреите проявяват и правителствата на Румъния и Унгария. — Вж. подробно: *A. Hillgruber*. Hitler, König Karol und Marschall Antonesku..., S. 236—246; Allianz Hitler—Horthy—Mussolini. — Budapest, 1966, S. 89.

[51] АМВР, ф. 5, оп. 1, а. е. 50, л. 97. Бекерле предприема служебно пътуване до Берлин от 14 до 27 май 1943 г., за да обсъди провеждането на противоеврейските мерки в България. В изготвеното писмо от главната служба за сигурност по повод мероприятията срещу евреите в България, изпратено във външното министерство на райха за сведение при предстоящото обсъждане на този въпрос с Бекерле, е изказано становището, че „предвидените от българското правителство по много прозрачен начин защитни принудителни работи на евреите в България могат да се окачествят само като предлог против желаното от Германия евакуиране на Изток, които го правят засега повече или по-малко невъзможно." — Пак там, л. 18. Същото мнение се поддържа от фон Таден след разговора му с Бекерле на 24 май. Според него сведенията, събрани от гестапо, доказвали, че „от намиращите се в тези лагери почти не се върши работа" и следователно „от българска страна не се гледа сериозно на този въпрос". — Пак там, л. 198.

май, така и посещението на комисия от международния Червен кръст. Германската легация признава, че при това положение не може да се упражни в никакъв случай натиск от немска страна. От общополитически съображения и с оглед на българския манталитет „изселването на евреите трябва да бъде желано лично от правителството и да изглежда като доброволно проведено“[52]. Вероятно по повод на тази резервираност от българска страна Бекерле прави извода, че несъмнено политиката на царя е „едно безспорно бреме“ за Германия.[53]

* * *

След кратък интервал, през който вътрешнополитическата обстановка продължава да се изостря, до Борис III е отправена втора покана за среща с Хитлер. В инструкцията на Рибентроп от 29 май е предложено посещението да се осъществи по възможност в най-кратък срок.[54]

На следващия ден Бекерле е приет от царя. Външно, както винаги, предложението е прието с „радост“. Борис настоява само срещата да бъде строго секретна.[55]

„Задоволството“ обаче отстъпва място на силното безпокойство при разговора с Филов. Двамата правят предположения за целта на срещата. Най-вероятно според Филов е да бъде обсъдена обстановката на Балканите, „особено в Гърция“; възможно е да се постави и въпросът за „някакви преговори за мир“.[56]

На 31 май Рибентроп съобщава датата на заминаването — 3 юни. Същия ден царят пристига в Залцбург със специален самолет, изпратен от Хитлер. Задоволено е и желанието му за дискретност: за резиденция е определен „Bechsteinhaus“ в непосредствена близост до Бергхоф.[57]

Предположенията се оказват отчасти верни — тема на разговорите са положението на Балканите и очакваният съюзнически десант в Пелопонес или на адриатическия бряг. Но изложението е само информативно. Независимо от това поради

---

[52] АМВР, ф. 5, оп. 1, а. е. 50, л. 205; PA.AA., Bd. 5, S. 173955—56, Sofia, 24. VI. 1943, № 927; ibidem, S. 173956.
[53] Пак там, л. 245.
[54] PA.AA., Bd. 5, S. 173923, Sonderzug, 29. V. 1943, № 869.
[55] PA.AA., Bd. 5, S. 173924, Sofia, 30. V. 1943, № 819.
[56] ЦДИА, фл. 456, оп. 1, а. е. 9. л. 96.
[57] PA.AA., Bd. 5, S. 173927, Sonderzug, 31. V. 1943, № 873.

съсредоточаването на германски войски в зоната на предполагаемия англо-американски десант от България се иска да окупира Североизточна Сърбия (Тимошко до Морава) и Гръцка Македония, приблизително до Бистрица"; в този случай се „разрешава" дори и Солун да бъде зает. Царят е съгласен по принцип с военното осигуряване на области от Сърбия и Гърция, но отказва да приема „дар" като Солун, за да не дразни италианците и турците.[58] Ясно е, че илюзиите за териториално разширяване постепенно се изоставят. Временно остава само надеждата, че военната помощ ще улесни германските войски при отблъсването на десант, който може да предизвика война на Балканите.[59] На практика това означава действителна, а не „символична" война с Англия и САЩ.

При недоверието на райха към Италия и Унгария поведението на българския монарх се квалифицира в щаба на Хитлер като положително — „цар Борис и по-нататък ясно изравнява българската политика с политическата линия на Оста". Берлин одобрява и намеренията спрямо Турция — вместо допълнителна декларация министър-председателят ще каже в някоя своя реч „няколко приятелски думи за Турция".[60]

Но десантът в Сицилия (9 юли 1943 г.) и нестабилната италианска позиция бързо премахват успокоението в двореца. Безизходицата и страхът от близката катастрофа отново се превръщат в първостепенен проблем за българския монарх.

Паралелно с нарастващата комунистическа опасност германското военнополитическо ръководство забелязва и появата на нови тенденции във вътрешнополитическата програма на българските управляващи.[61] Скептицизмът на цар Борис относно перспективите на сътрудничеството в рамките на Тристранния пакт буди съмнение във верността и съдействието на България в бъдеще. На 22 юли 1943 г. в разговор с Канарис монархът проявява оправдана и многозначителна загриженост за поведението на Италия, Унгария и Румъния, а така също относно положението на Източния фронт и войната срещу Англия.[62]

---

[58] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 9, л. 99—100.
[59] Пак там, л. 105.
[60] PA.AA., Bd. 5, S. 173937—38, Fuschl, 5. VI. 1943, № 903.
[61] PA.AA., Bd. 5, S. 173945—46, Sofia, 11. VI. 1943, № 872; вж. подробно: Allianz Hitler—Horthy—Mussolini..., S. 346—350, 351—357.
[62] Ibidem, S. 173987—90, Berlin, 22. VII. 1943, № 1401. В официалния си доклад Канарис умишлено заключава в противоречие с действителните констатации, че цар Борис вярва безусловно в победата на Германия.

Свалянето на Мусолини и продължителните военни неуспехи на вермахта окончателно обезверяват монарха. Международната обстановка, от друга страна, блгоприятствува развитието на антифашистката дейност вътре в страната. Това обстоятелство естествено увеличава неговите колебания. Допълнителни поводи за безпокойство създават и постъпките на румънския заместник министър-председател Антонеску за обсъждане на „възможните евентуалности", за да се запазят интересите на Румъния и България. Цар Борис смята за неразумно да отхвърли призива за единодействие, и то в такъв важен момент. Все по-силно въздействие оказва предупреждението на съюзниците от антихитлеристката коалиция, че „додето другите второстепенни сателити на Германия правели опити да отслабят железните окови, които ги свързват с тази страна, България единствена ги затягала"[63].

Бекерле е уведомен за румънския демарш. От начина, по който се поставя въпросът, е ясно, че германското съгласие се търси само формално. В действителност София е готова да проведе преговорите даже и ако Берлин не ги одобри. Пълномощният министър се опитва само да забави за известно време началото им, за да изчака мнението на Рибентроп.[64] В отговора си външният министър на райха определя поведението на М. Антонеску в последно време като вредно за силите на Тристранния пакт. Той обаче не може да препоръча въздържаност и затова желае поне да бъде информиран за съдържанието на разговорите.[65]

Бекерле не е в състояние да опровергае и сведенията за изостряне на вътрешнополитическата обстановка. Опитът му да докаже, че съществува намаляване на напрежението поради почти двойното увеличаване на хлебните дажби от 1 август и повишаването на изкупните цени за селскостопанските продукти, е съвсем неубедителен.[66] Той е принуден за пръв път да признае и съществуването на организирана въоръжена борба в България.[67] Твърде песимистична е неговата прогноза за понататъшното политическо развитие на България и българо-германските отношения при нови неуспехи на вермахта. Според Бекерле, в случай че настъпи пълна неувереност в германската по-

---

[63] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 9, л. 136.
[64] PA.AA., Bd. 5, S. 173998—400, Sofia, 29. VII. 1934, № 1122.
[65] Ibidem, S, 174001—02, Sonderzug, 1. VIII. 1943, № 1145.
[66] Ibibem, S. 174008—09, Sofia, 4. VIII. 1943, № 1150.
[67] Ibidem, S. 174008, Sofia, 4. VIII. 1943, № 1150.

беда, българските управляващи ще станат „колебливи“ и „предпазливи“ и ще „отпуснат повече юздите на комунистическата и англофилската опозиция“. Той обръща внимание и на факта, че меродавните кръгове в България са сериозно загрижени от положението в Италия и на Източния фронт.[68]

Вътрешнополитическата нестабилност на правителството и заплахата от кабинетна криза вследствие неблагоприятното за Германия развитие на войната, капитулацията на Италия[69] и антифашистката въоръжена борба оказват отрицателно въздействие върху българо-германските отношения. В Берлин се отнасят все по-недоверчиво към възможни вътрешнополитически промени в България. Безпокойство предизвиква и завръщането в София в началото на август 1943 г. по покана на правителството на Г. Кьосеиванов, пълномощен министър в Берн. Предполага се, че бившият министър-председател ще бъде един от главните фактори за подготвянето и постепенното осъществяване на една външнополитическа преориентация. Изказването на Кьосеиванов, направено на път за София пред български легационен сътрудник в Будапеща, че българското правителство е без „вътрешнополитическо закотвяне“ и се сблъсква с големи затруднения, срещу които няма да му помогне дори опитът на Богдан Филов да създаде правителствена партия, се отчита от германската служба за сигурност като ново доказателство за предстояща правителствена криза.[70]

В атмосфера на засилваща се несигурност за съдбата на монархията Борис III получава нова покана за посещение в главната квартира на Хитлер, насрочено за 14 август.[71]

Непосредствено преди заминаването царят приема на аудиенция Бекерле. В продължителен разговор българският монарх настойчиво се опитва да научи нещо по-точно за положението на Източния фронт и резултатите от последната съветска офанзива при Курск, за бъдещата съдба на Италия, поведението на Румъния и Япония, партизанското движение в Гърция, общото военностратегическо положение. Не всички отговори удовлетворяват царя. С обяснението за развитието на войната на Изток според Бекерле царят наистина се е съгласил, но с известна резервираност.[72]

---

[68] PA.AA., Bd. 5, S. 174008, Sofia, 4. VIII. 1943. № 1150.
[69] Ibidem, S. 174017—19, Sofia, 11. VIII. 1943, № 1180.
[70] Ibidem, Bd. 5, S. 174024—028, R. S. H. A., Berlin, 16. VIII. 1943, без номер.
[71] Ibidem, S. 174014, Wolfschanze, 10. VIII. 1943, без номер.
[72] Ibidem, S. 174017—19, Sofia, 11. VIII. 1943, № 1180.

Въпреки убеждението за безвъзвратно изгубените позиции Борис е заставен да се обвърже с допълнителни военни ангажименти — две дивизии „за Северна Гърция и евентуално Албания, които да пазят тила на германските войски в Гърция и по албанското крайбрежие“[73]. Разширяването на окупационното пространство е абсолютно нежелано. И това, на което царят се съгласява, се прави с уговорката да бъде последно. Монархът е разочарован от неоправданата самоувереност на Хитлер, показана при срещата.[74] Обладалият го песимизъм вероятно не би го тласнал към незабавно скъсване на съюза. Но вътрешнополитическото раздвижване по всичко изглежда е целело известни трансформации в ръководството, които да ограничат много по-решително увеличаващите се претенции на Берлин.

Очевидно тези намерения има пред вид шефът на германската полицейска служба за сигурност Калтенбрунер в своето секретно писмо от 16 август 1943 г. до райхсфюрера на СС, изпратено за сведение и до легацията на райха в София. Във връзка с положението в България Калтенбрунер посочва ,че след събитията в Италия тук се е заговорило за предстояща правителствена промяна. Имената, които се споменават като най-вероятни да съставят новия кабинет, са това на Н. Мушанов и на Ив. Багрянов. Положението на Филов било твърде разклатено. Във външнополитически аспект според мнението на пълномощния министър Алтънов, „компетентен човек в българското външно министерство“, обстановката се смятала за катастрофална поради несъмненото поражение на Германия. В този случай задачата на българската политика била да се прогонят германците от България, за да се улесни приобщаването към Англия. Според Калтенбрунер външнополитическото положение на България се е очертавало като все още неустановено, без ясна политическа линия, ако и да изглеждала изразена „тенденцията за криза и за една открита маневра към съюзниците“[75].

Само няколко часа след получаването на това писмо Бекерле изпраща отговор, в който опровергава констатацията на Калтенбрунер. Той подчертава, че не може да се говори за изостряне на вътрешнополитическото положение в България. Пълномощният министър отрича и опасността за промяна на външно-

[73] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 9, л. 165.
[74] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 9, л. 167.
[75] PA.AA., Bd. 5, S. 174024—28, Berlin, 16. VIII. 1943.

политическия курс, макар че признава загрижеността на меродавните български кръгове за по-нататъшния ход на войната; за Бекерле е верен само фактът, че „освен комунистите също англофилските и известни леви среди“ особено след събитията в Италия са се активизирали и пропагандират назначаването на Н. Мушанов за министър-председател. Но той смята, че тези среди не разполагат със значително влияние. Според него предадените в Берлин съобщения са дело на англо-американската пропаганда, която цели да разстрои българската общественост.[76]

Ясно изразеното вътрешнополитическо разцепление намира отражение и в доклада на държавния секретар Щенграхт относно положението в България след капитулацията на Италия, представен на Рибентроп на 27 август, един ден преди смъртта на цар Борис.[77] Германският дипломат прави подробен преглед не само на състоянието в страната, но анализира и дейността на различните опозиционни групи. Разглеждайки смъртта на монарха вече като факт, Щенграхт изтъква опасността, която това събитие крие за вътрешнополитическия живот: българският народ, останал без водач, в много по-силна степен можел да попадне под влиянието на комунистическата и англофилската пропаганда. Отбелязва се също, че вярата в победата на Германия започнала да отслабва. Това от своя страна предизвикало „опасение за собствената съдба“ дори сред онези слоеве от селячеството и буржоазията, които по-рано били прогермански настроени. Според Щенграхт най-внушителна сред правителствената опозиция е групата на комунистите, към която гравитирала „една сравнително силна панславянски ориентирана група“. Англофилският опозиционен слой, съставен от „либерали-интелектуалци“, той смята за сравнително малък, а войската и полицията — за „изцяло прогермански“. Въпреки сведенията, с които разполага германската легация относно ограниченото влияние на комунистическата партия и незначителния брой на нейните привърженици — 5—10% от населението, — германският дипломат определя положението в България в този момент като опасно и благоприятно за осъществяването на вътрешно- и външнополитическа промяна на курса. Във връзка с това той препоръчва намесата на Германия и преди всичко установяването на контакт с тези опозиционни

[76] PA.AA., Bd. 5, S. 174029, Sofia, 16. VIII. 1943, № 1209.
[77] Ibidem, S. 174057—62, Berlin, 27. VIII. 1943, № Pol. 483.

групи, които имат значение за провеждането на една политика в полза на райха. Само те според Щенграхт можели да бъдат използувани като „противотежест“ на възможни „англофилски и болшевишки тенденции“.[78]

В това заключение на Щенграхт фактически е обобщена вътрешнополитическата обстановка в България, върху която определено влияе сложният комплекс от леви и прозападни тенденции, откроявящи се вече ярко в обществения живот на България. Трудно е да се докаже доколко цар Борис е бил готов за радикална промяна в този момент. Но едва ли е възможно и да се отрича, че той е имал не само намерение, но е установил контакти със САЩ, а вероятно се е подготвял и за реконструкция на кабинета.

Идеята на монарха за промяна на ориентацията в критичния за Германия момент по всяка вероятност е била известна и на италианския крал Виктор Емануил. В запазените три записки от 15 май 1943 г., писани от последния, е отбелязана наред с безизходното положение на райха и необходимостта „да се поддържат тесни контакти с Унгария, Румъния и България, у които любовта към немците е слаба“[79].

По всичко изглежда, че монархът, след като получава потвърждение за неблагоприятния ход на военните действия и за невъзможността вермахтът да си възвърне инициативата,[80] е искал да използува важното стратегическо положение на България, но този път, за да изтръгне благосклонност от съюзниците.[81] Според М. Мурен той се е опитал да се възползува от италианската измяна и заедно с италианския крал да излезе от войната, за което обаче попречили агенти на абвера.[82] По сведения на Н. Николаев и подготовката за правителствена промяна била отишла доста далече. Няколко дена преди смъртта на царя в околностите на столицата били съсредоточени български войскови части, предназначени за големи военни маневри, които Н. Николаев свързва с предстоящата кабинетна

---

[78] PA.AA., Bd. 5, S. 174062; H. Heiber. Op. cit., S. 314—416.

[79] *И. Димитров.* Заговор против Мусолини. — Вопросы истории, 1965, № 6, с. 138; вж. *F. W. Deakin.* The Brutal Friendship, London, 1962, p. 370.

[80] *W. Warlimont.* Op. cit., S. 332.

[81] В подкрепа на тезата за намеренията на Борис да „коригира“ българската външна политика по посока на САЩ и Англия или поне да се застрахова пред тях се тълкува и идването на Г. Кьосеиванов в София през август 1943 г. (вж. *B. Newmann.* Op. cit., p. 90).

[82] *M. Mourin.* Le Drame des Etats satellites de l'Axe..., p. 191.

реконструкция:[83] Известни предположения пораждат и показанията на Евдокия пред Народния съд, в които тя твърди, че Борис слязъл от Чамкория в София, защото имал важна работа.[84]

В дневника си Гьобелс отхвърля въобще предположението българският цар да е правил опит да излезе от войната. Напротив, райхсминистърът на пропагандата е уверен, че монархът е бил в състояние да постигне „изчерпване на опозицията" (визира изказването на Н. Мушанов в Народното събрание).[85]

Въпреки своя до голяма степен хипотезен характер посочените факти и разсъждения създават впечатление, че гаранциите за бъдещата вярност на България към райха са сравнително намалели. Неблагоприятното за силите на Оста развитие на военните действия през зимата и лятото на 1943 г., общото разколебаване сред сателитите и особено събитията в Италия, а не на последно място и вътрешнополитическата обстановка в страната спомагат да се засили у цар Борис нежеланието да разширява задълженията си спрямо Германия. Опитите да установи контакти със САЩ, които въпреки германската забрана продължават чрез мисията на Г. Киселов през май 1943 г.[86], потвърждават тази промяна, макар че до

---

[83] *N. P. Nikolaev.* Op. cit., p. 81—83. Изнесеното от Н. Николаев би трябвало да се приема критично, тъй като книгата му изцяло цели да оправдае политиката на Борис и едва ли не, както справедливо отбелязва Х. Хайбер, да представи монарха като „борец от съпротивата".—*H. Heiber,* Op. cit., S. 394. Западногерманският историк от своя страна допуска наличието на контакти с Вашингтон и Лондон и „размишления за положението на страната", но не вярва тези мисли да са се превърнали в криза след последната среща с Хитлер.—Ibidem, S. 394—395.

[84] АМВР, НС-II-42, л. 25.

[85] Le Journal du Dr. Geobbels. P. 389. Стенографски дневници на XXV ОНС, 5 ИС, с. 68.

[86] АМВР, НС-II-6, л. 2590. През май 1943 г. Б. Филов упълномощава Г. Киселов, член на изпълнителния комитет на държавната централа „Българска промишленост", да използува пътуването си до Цариград, за да поднови контактите с американците. Целта е да се подготви безболезнено излизане на България от войната и да се предотвратят бомбардировките. В почти петчасовата беседа с К. Бляк са разгледани редица въпроси, засягащи положението на България. Става ясно, че във Вашингтон е направил неблагоприятно впечатление пропагандираният в българската преса лозунг за отстояване на „обединението" на България. Според американските политици решението на българското правителство „да постави на риск съществуването на България, но да не отстъпи нито един метър от заетото досега" е „фатална политика". Наред с това Бляк апелира от името на американското правителство да се направи всичко възможно за спасението на страната от

смъртта на царя новата тенденция не се оформя в една последователна политическа линия на поведение. Реална възможност за това няма поради все още силните позиции на вермахта на Балканите и отсъствието на отзивчивост от страна на западните съюзници.

Промените в настроенията не остават незабелязани в Берлин. Към българското правителство се отправят упреци, че то правело всичко, „за да не воюва България в никой случай", даже ако англо-американски войски десантират на Балканите.[87] Предупреждения от подобен род сковават действията на българските политици и монарха, правят ги пасивни, но с надеждата, че работещите в това направление опозиционни на Хитлер среди ще успеят да постигнат споразумение между Германия, Англия и САЩ.

Освен това както за Берлин, така и за Вашингтон и Лондон цар Борис си остава все още най-сигурната гаранция за запазването на режима в България.[88] Германското военнополитическо ръководство въпреки колебанията също продължава да получава съдействие, затова за него е приемлива само смяна на кабинета и известно ограничаване на действителната монархическа власт. Ето защо след смъртта на Борис до избирането на регентския съвет германското външно министерство и легацията в София проявяват извънредно голяма активност и

комунизма. Но не само това. България трябвало да установи контакт и да се довери на САЩ, а не на Англия, която се намирала под влиянието на сърби и гърци. В това отношение Италия, Румъния и Унгария били отишли напред. Беседата приключва с предупреждението, че българската преса трябва да бъде по-въздържана, а отношението към евреите — коригирано. Бляк моли американските искания да се съобщят на Б. Филов и по възможност на цар Борис. ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 1202, л. 4—10. За разговорите на Киселов с Бляк съобщава в показанията си пред Народния съд и княз Кирил. Той твърди, че цар Борис е бил инициаторът на тези преговори. — АМВР, НС-I-5, л. 1634.

[87] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 51, л. 64.

[88] Хитлер, който е запознат със слуховете около смъртта на цар Борис, изгражда своя версия, според която българският монарх бил жертва на „Secret Service". В разговор с маршал Антонеску през август 1944 г. той заявява, че след смъртта на царя не го е напускало чувството за несигурност за поведението на България. — Вж. Staatsmänner und Diplomaten..., Zweiter Teil, S. 499. Според Хилгрубер както предположението, че Хитлер е умъртвил Борис, така и твърдението, че той е ликвидиран от британската секретна служба са несъстоятелни. Той е на мнение, че недоволството от поведението на цар Борис и констатираните опити за подсигуряване на спасителен изход за династията не могат да се считат като достатъчно основание за физическото му отстраняване.—Ibidem.

оказват съответното въздействие при определяне на неговия състав.[89]

От изпратените инструкции е ясно, че за германското военнополитическо ръководство изходът от кризата с участието на Н. Мушанов е нежелателен и дори се изключва напълно. За райха е подходящ Ал. Цанков като министър-председател пред вид неговите минали заслуги в борбата срещу комунистическото движение в България.[90] Чрез него германските управляващи среди смятат, че ще съумеят да осъществят един изход от кризата в своя полза, който не само ще утвърди континюитета в прогерманската външнополитическа ориентация на България, но ще създаде и условия за решителна разправа с вътрешната лява и комунистическа опозиция. Настоява се компромиси по този въпрос да не се допускат. Със същата цел Бекерле по указание на Рибентроп уведомява Б. Филов, че е наложително да се избягнат и изборите за Велико народно събрание.[91] От германска страна се иска в регентския съвет да участвува Б. Филов, тъй като е „свързан практически с прогерманския курс на царя и се счита както в България, така и изобщо в чужбина като представител на прогерманското направление“[92].

Филов приема внушението и обещава пълно съдействие в борбата за отстраняването на кандидатите от опозицията.[93]

За Берлин продължаването на досегашната българска външнополитическа ориентация е от изключително значение. Но въпреки благоприятния момент (отсъствието на най-влиятелния противник на идеята за недопускане в управлението на десно-фашистките лидери) германското правителство не успява да наложи своя кандидат или поне да бъде задоволено с едно компромисно решение, както става 9 месеца по-късно. Със съжаление най-проявеният германофил и антикомунист — Ал. Цанков — е оставен в резерв.[94] С назначаването на регентския съвет на 9 септември 1943 г. в състав княз Кирил, Б. Филов и Н. Михов държавната криза е временно разрешена, но не в желания от Германия вариант.

---

[89] PA AA., Bd. 5, S. 174131, Westfalen, 1. IX. 1943, без номер.
[90] Ibidem.
[91] Ibidem, S. 174101—03, Sofia, 30. VIII. 1943, № 1296.
Ibidem, S. 174119, Sofia, 31. VIII 1943, № 1311.
[93] Ibidem, S. 174136, Sofia, 1. IX. 1943, № 1326.
[94] Ibidem, S. 174181, Sofia, 5. IX. 1943, № 1356. Кандидатурата на Ал. Цанков се обсъжда специално във външното министерство на райха.

НОВИ ПРЕТЕНЦИИ НА РАЙХА

Англо-турската среща в Адана внася известно оживление в българо-германските военни взаимоотношения. Въпреки въздържането на Турция да се намеси във военните действия сведенията за възможен англо-американски десант през турска територия заставят германското главно командуване още през първата половина на 1943 г. да отдели значително място във военностратегическите си планове на въпроса за укрепването на балканския фронт. Германският генерален щаб включва в Директива № 47 от 28 декември 1942 г. и български съединения в оперативните планове за отблъсване на евентуална неприятелска акция и дори за нападение на Турция, ако тя наруши неутралитета (операция „Гертруда").[95]

Българското правителство и щабът на войската независимо от политическите сондажи за поведението на Анкара се ангажират с изпълнението на задачи, които задълбочават участието на България във войната и увеличават възможностите за превръщането на българската територия във военен театър. Това се дължи не само на първоначалната политическа ориентация на българските управляващи кръгове. Нежеланието на правителството да изпрати войски на Източния фронт, намерението да печели време, като изчаква събитията, които биха улеснили сключването на един сепаративен мир, изискват компенсация. За София едно съдействие на Балканите е за предпочитане.

Ръководен от тези съображения, щабът на войската предоставя на разположение на германското главно командуване значителна част от военния потенциал на страната. В края на 1942 г. оперативното отделение при Министерството на войната започва разработването на оперативни планове, отговарящи на германските искания. В началото на 1943 г. се пристъпва към тяхната координация с ОКВ.

За изпълнението на поставените задачи гернералният щаб иска допълнително въоръжение за българската армия. Цар Борис поставя този въпрос пред Хитлер още през 1942 г.[96] Ми-

[95] *W. Hubatsch.* Op. cit., S. 213.

[96] АМВР, НС-II-24, л. 106. Склонен да дава големи обещания, за да ангажира по-лесно своите съюзници, Хитлер по думите на генерал Михов е предложил оръжието да бъде отпуснато безплатно. Цар Борис не се съгласява и иска само оръжието да бъде дадено в достатъчно количество и при възможни ниски цени, близки до производствените.

нистърът на войната генерал-лейтенант Н. Михов продължава преговорите за отпускане на въоръжение.[97] Предложението е направено на 10 декември 1942 г. пред генерал-майор Фьорч, който по същото време уговаря разширяването на българското окупационно пространство в сръбската област; изказано е и желанието да се обсъди военното и военнополитическото положение на България през следващата пролет.[98]

Срещата се провежда на 5 януари 1943 г. в главната квартира на Хитлер в Източна Прусия.[99] Към основната цел на посещението — искане на въоръжение за българската армия — Хитлер се отнася благосклонно и обещава да се даде оръжие независимо от това, дали откъм Турция съществува, или не съществува опасност. За момента обаче ОКВ не предвижда да изпрати германски части в България; едва при настъпването на опасност съединения на вермахта щели да бъдат съсредоточени в областта около Ниш.[100]

Непосредствено след разговора с Хитлер българската делегация уговаря подробностите по снабдяването с оръжие с генерал-фелдмаршал Кайтел, генерал Буле, началник на въоръжението при главната квартира, и генерал Варлимонт, заместник-началник на оперативния отдел при главното командуване.[101] Обсъждат се и възможностите за неприятелско нападение, общата отбрана, а също и готовността на българската армия за нападение на Турция.[102]

При разглеждане оперативните планове на българския щаб на войската е решено командуването да бъде организирано със сътрудничеството на италианците според Директива № 47 на Хитлер. При нападението обаче ангажираните на егейския бряг български сили трябва да минат под командуването на германския щаб за Югоизтока. Въпросите за евентуално опе-

---

[97] АМВР, НС-II-24, л. 106. Архитект Севов е включен в делегацията като царски наблюдател; официално е представен за адютант на министъра. Мисията му обаче не остава в тайна. На 30 декември Бекерле докладва, че присъствието на Севов е свързано с намерението да се разузнае специално военното положение. — PA.AA., Bd. 4, S. 182215, Sofia, 30. XII. 1943, № 2131.

[98] PA.AA., Bd. 4, S. 182212—13, Sofia, 28. XII. 1942, № 2142.

[99] АМВР, НС-II-133, л. 269; вж. също KTB OKW, Bd. III/1, S. 22—23. Още в предварителните разговори военният министър изявява готовност българската армия да се приготви за нападение на турската граница, щом като бъдат налице признаци за „вражеско нападение".

[100] PA. AA., Bd. 4. S. 182226.

[101] АМВР, НС—II—24, л. 110.

[102] KTB, OKW, Bd. III/1, S. 23; PA. AA., Bd. 4, S. 182225.

ративно ръководство в Тракия са оставени да се решават непосредствено между българското командуване и щаба на ОКВ.[103]

Българският оперативен план включва като основна задача отбраната на Тракийския фронт. Полковник Попов обяснява, че в съгласие с него са предприети обширни строежи на пътища и позиции с център северозападно от Одрин. Предвижда се и укрепяването на егейския бряг, а за отбранителни действия в Тракия са запланувани 10 дивизии, 5 от които в резерв.[104] На 2 февруари са уточнени и количествата на оръжейните доставки, като тяхното експортиране е решено да започне не през март, а „така рано, че българските дивизии на 1 април да са готови за отбрана, а на 1 юли — за нападение".[105] Месец по-късно, на 14 февруари, щабът на германското командуване се произнася по плана на българския генерален щаб.[106] В ОКВ одобряват спечелването на Проливите като оперативна цел.

Развитието на военните действия по фронтовете принуждава германското главно командуване да бърза с изпълнението на част от поетите задължения към българското министерство на войната. Преди всичко в ОКВ следят за конкретното изпълнение на задачите по укрепяването на егейския бряг. На 21 януари 1943 г. в щаба на Главното командуване за Югоизтока в Солун се провежда конференция по този повод. На съвещанието окончателно са обсъдени въпросите, свързани с укрепителните и отбранителните действия на българските и германските войскови части на егейския бряг.[107] Българските представители на срещата в главната квартира на Хитлер на 5. I. 1943 г. настояват да се разреши и въпросът за заемането на Димотишката област, който имал повече „политическо", отколкото „военно" значение. Генерал Фьорч, началник-щаб на командуването Солун — Егея, не се съгласява, като изтъква, че е вече неудобно да се окупира този край от българска войска, щом като това не е станало по-рано. По същите съображения е отбелязано, че и изгонването на гръцката администрация от Димотишко в този момент е неудобно.[108] Той обаче предлага

---

[103] KTB, OKW, Bd. III/1, S. 23; PA.AA., Bd. 4, S. 182225; *W. Hubatsch.* Op. cit., S. 213.
[104] Ibidem, S. 24.
[105] Ibidem, S. 103.
[106] Ibidem, S. 126.
[107] Ibidem, S. 145—146.
[108] ВИА, V—2004, л. 4.

да се предостави на командуването в Солун — Егея грижата по ръководството на всички оперативни въпроси в участъка на 16 пехотна дивизия.[109] С цел да се подчини българското военно ръководство на германското командуване генерал Фьорч уведомява полковник Янчулев, заместник-началник на генералния щаб, че българското командуване е свободно да предприема всички мерки, свързани с воденето на една отбранителна война срещу Турция. Но „всички мерки за нападателна война могат да се предприемат само с разрешението на германското командуване".[110]

На съвещанието е съобщено и решението на ОКВ България да се включи в обсега на действие на XII германски въздушен корпус, разположен в Румъния, като се отделят 1—2 изтребителни и 1 бойна ескадра.[111] Подробностите по този въпрос са уговорени в София от германския офицер, придружаващ генерал Льор при посещението му на 25 януари. Същия ден Льор е приет от цар Борис, с когото се обсъждат някои въпроси по укрепването на беломорското крайбрежие.[112]

На конференцията в Солун се одобрява и дотогавашната координирана дейност между абвера и разузнавателното отделение при щаба на войската, която и в бъдеще според германското командуване трябвало да продължи. Генерал Фьорч предлага при размяната на сведения за противника германският началник на разузнавателния отдел да отива в София.[113]

По-нататък взаимоотношенията между българския генерален щаб и германското командуване за Югоизтока се определят от задачите, свързани с цялостната подготовка на българската войска за отбрана съобразно германските военностратегически планове за Балканите.[114]

Разменените писма между Министерството на войната, гер-

---

[109] ВИА, V—2004, л. 5.

[110] Пак там, л. 4; KTB OKW, Bd. III/1, S. 145—146. В отговор на доклада на главнокомандуващия Югоизтока ОКВ дава указание при сътрудничеството си с българите „да се ограничава принципно с поощрения и указания, за да се избегне впечатлението на опекунство".

[111] ВИА, V—2004, л. 4.

[112] ЦДИА, ф. 456, оп. 1; а. е. 9, л. 5.

[113] ВИА, V—2004, л. 5.

[114] ЦВА, ф. 24, оп. 1, а. е. 103, л. 22, 23. Засилването на мерките за отбрана на черноморския бряг (заповед № I-181/2 от 20 май 1943 г.) е съобразено с „временните успехи на болшевишките войски на Източния фронт и постоянните заплахи от десант на руския фронт по черноморското крайбрежие ...".

манската легация и командуването за Югоизтока показват, че ролята, която нацисткото военнополитическо ръководство отрежда на България, се свежда до военно участие в спирането и отблъскването на съюзническите нападателни акции. Българските управляващи кръгове се съгласяват да се окаже съдействие при реализирането на германските военни замисли на Балканите, и то тъкмо когато армиите на съюзниците от Тристранния пакт търпят едно от най-големите си поражения на Източния фронт. До голяма степен готовността на генералния щаб за активно военно сътрудничество и занапред с Германия се дължи на опасенията, че при отказ в момент, когато военното взаимодействие е в сферата на предположенията, може да настъпи неблагоприятен обрат в българо-германските политически отношения, свързан със смяна на правителството. Ето защо като прикритие на сложната димпломатическа игра на изчакване и лавиране военните взаимоотношения с Германия и през първата половина на 1943 г. продължават да се развиват под знака на „приятелството" и „взаимността".

Българското командуване дава пълно съдействие на ОКВ при изпълнението на военностратегическите разписания за охрана на егейското и черноморското крайбрежие. Не се оспорва и зависимостта в командуването на българските въздушни войски. Напротив, генерал Айрянов, изтъквайки, че изтребителното ято в Балчик „действува предимно за германски нужди", заповядва при евентуални доуточнявания „то... да си запази досегашните задачи и подчиненост".[115] Договорено се постига и относно командуването на българските войски в Беломорието.[116]

Независимо от изтъкнатите съображения, че царят се явява върховен главнокомандуващ и той трябва да запази тази функция, решено е частично по различните фронтове при известни условия българските войскови части да се подчиняват на заповедите на германското командуване.[117]

В интервала между първата за 1943 г. среща на цар Борис с Хитлер и посещението му в началото на юни същата година взаимодействието между българското и германското командуване не отслабва. Продължават акциите за по-пълно ангажиране на българската войска в германските военностратегически планове. Във връзка с тяхното изпълнение се провежда и обу-

[115] ВИА, V—2004, л. 45.
[116] Пак там, л. 47—48.
[117] Пак там, V—2004, л. 163.

чението на онези родове войски, които са снабдени с ново германско въоръжение.[118]

Военнополитическото място на Балканския полуостров в плановете на ОКВ от пролетта на 1943 г., предвиждащи пренасяне усилията на вермахта в района на Средиземно море, налагаше обстойно проучване състоянието на българската бойна готовност и съответно — обезпечаването на съдействие.[119] В спомената вече беседа с Хитлер на 3 юни 1943 г. Борис III дава принципното си съгласие за изпращането на български войски в Североизточна Сърбия, но предлага специална германска военна мисия да дойде в България и да уговори подробностите и възможностите с българския щаб. Царят поставя като предварително условие отпускането на оръжие за армията.[120]

След завръщането си в България монархът информира министър-председателя за германските искания. Той уведомява предварително и генерал Михов, който му се видял „смутен и разколебан по отношение на мерките, които трябва да се вземат в Сърбия и Гръцка Македония"[121]. Царят търси обяснението за колебанието на военния министър в желанието на генералния щаб да не се разпилява войската извън границите на България. Филов смята, че поради тези настроения трябва да се направят промени в щаба.[122] Той уверява, че според телеграмата на С. Киров от страна на Турция в момента не съществува опасност. Това обстоятелство по негово мнение позволявало да се съсредоточат повече български войски на запад и да се улеснят германците в окупацията, за да освободят войски за Гърция и по този начин да се осуети един десант, „който може да вкара... във войната" и България.[123]

Цар Борис одобрява идеята да се подпомогне германското командуване при изпълнението на отбранителните планове на Балканския полуостров, надявайки се, че по този начин и България ще бъде предпазена от едно англо-американско нападение. Той дори препоръчва на Филов да окуражи генерал Михов и да се преразгледат оперативните планове на генералния щаб,

---

[118] ВИА, V—2004, л. 163, 256, 258.
[119] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 9, л. 98. Новите военностратегически планове на ОКВ възникват в резултат на дезинформиращите действия на английското контраразузнаване. — Вж. *В. Вознесенски.* Цит. съч., с. 71.
[120] Пак там, л. 99.
[121] Пак там, л. 103.
[122] Пак там, л. 104.
[123] Пак там, л. 104—105.

разработени по-рано с оглед на нападение от страна на Турция. Министър-председателят пък съветва военния министър да настоява пред германската военна мисия да бъде доставено уговореното оръжие. Въпреки изложените доводи генерал Михов, боейки се да поеме отговорност, иска да се отклони предложението на германците за окупирането на Тимошко.[124]

Заседанията с германската военна мисия, ръководена от генерал Буле, се провеждат в София на 18 и 19 юни.[125] Исканията на ОКВ включват следните положения: 1) германските окупационни части в областта на Белград да бъдат сменени с български, като самият Белград и мината „Бор" останат и занапред под германска охрана; 2) да бъдат осигурени снабдителните пътища и линии, заплашени от саботажи и нападения; 3) тъй като германските части, намиращи се в северогръцките области около Солун не могат да останат повече там, ще трябва да бъдат изтеглени и заменени с български. Според ОКВ поставените задачи могат да се изпълнят от три дивизии, но без да се накърняват онези, които са оставени да отбраняват фронта срещу Турция.[126]

Българската делегация след съответното допитване до Филов се съгласява да приеме окупацията на Белградската област и осигуряването на пътищата и резервите.[127] Третата задача обаче генерал Михов настоява да бъде преразгледана от ОКВ пред вид трудностите, които възникват за отбраната на българските граници.[128] Генерал Буле в заключение резюмира резултатите от съвещанието: българският генерален щаб ще изпрати сборна дивизия за района на Белград, но по политически съображения отказва да осигурява и не желае да изтегли части от другите фронтове за Солунския район; засега временно ще съсредоточи една дивизия с определена задача най-много до Солун.[129]

---

[124] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 9, л. 107.

[125] АМВР, НС-II-133, л. 243. В българската делегация са включени: генерал-лейтенант Михов, генерал-лейтенант Лукаш, генерал-майор Янчулев, полковник Ив. Попов и майор Г. Славомиров. Германското командуване е представено от генерал-лейтенант Буле, генерал-майор фон Бутлар, генерал-майор Геде, майор Буертц, майор Круше и майор фон Притвиц.

[126] АМВР, НС-II-133, л. 244.

[127] Пак там, л. 258.

[128] Пак там, л. 261.

[129] Пак там, л. 265—266. В състава на Първи корпус е изпратена 25-а пех. дивизия, която заема пространството на запад до р. Колубара без Белград и на север до р. Дунав. — ЦВА, ф. 24, оп. 1, а. е. 103, л. 25. Към новата

Принудителното съгласие на българската делегация потвърждава желанието на генералния щаб и правителството да се избегне по-нататъшно задълбочаване на военното взаимодействие с хитлеристка Германия. Но срещу поемането на бъдещи ангажименти се противодействува твърде вяло. Практически мерки за ограничаване съдействието почти не се предприемат. Това противоречие в провежданата политика по отношение на райха е до голяма степен резултат от поведението на заинтересуваните кръгове в САЩ и Англия, които по всяка вероятност не бяха склонни да предоставят сигурни гаранции за излизането на България от войната, и то по начин, който да гарантира сигурността на режима и „обединението". Ето защо военните поражения на хитлеристката коалиция се оценяват от българските управляващи среди като предвестници на сериозни военнополитически сътресения, но не унищожават надеждата за възможен компромисен изход от войната.

Събитията в Италия — свалянето на Мусолини и образуването на военно-монархическо правителство начело с Бадолио — налагат корекции във военностратегическите планове на германското главно командуване. Става нужда от решителни и бързи акции срещу бившия съюзник на нацисткия райх. В действие влиза съставеният по-рано оперативен план „Аларих" за прехвърляне в Италия на германски съединения от Франция. На 2 август Кайтел предава директивата „Ост", която съдържа мероприятия за овладяване основни позиции в Италия. Скоро германските войски заемат главните стратегически обекти в Северна Италия.[130]

Разместванията на частите от вермахта след капитулацията на Италия предизвикват и допълнително ангажиране на българската армия. Цар Борис отново е повикан в главната квартира (14—15 август); този път Хитлер иска две български дивизии да заемат Северна Гърция и евентуално Албания, за да пазят тила на германските войски в Гърция и по албанското крайбрежие.[131] Царят се съгласява да се подготви само 17-а българска дивизия при условие, че се изпрати нужното оръжие.[132]

окупационна област на корпуса предявява претенции и Букурещ. — PA. AA., Bd. 5, S. 173972, Fuschl., 4. VII. 1943, № 1042. На 5 юли 1943 г. щабът на войската изпраща 7-а пех. дивизия да окупира Халкидическия полуостров. — Отечествената война..., т. I, с. 267.

[130] *К. Типерльскирх.* Цит. съч., с. 299—304.

[131] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 9, л. 165.

[132] Пак там, л. 166.

Той не желае изцяло да удовлетвори германските искания, страхувайки се да не бъде оголен прекомерно вътрешният фронт, като се отдалечат българските войски от границите на България. Поведението на монарха е оценено в хитлеристкия щаб като въздържаност да се изпратят допълнителни части за Гърция поради недоверието, което той хранел към трайността на турския неутралитет, ако бъдат изтеглени от България големи сили.[133] Своите резерви Борис споделя и с Филов след завръщането си от главната квартира. В същност това е и последната му аудиенция. На 25 август Севов съобщава на министър-председателя, че царят е сериозно болен. Три дни по-късно последва смъртта на цар Борис.[134]

Опасенията на царя остават като аргумент за ограничаване съдействието и при следващите срещи на военния министър с представители на ОКВ, пристигнали за погребението на монарха. Въпреки твърдението на фелдмаршал Кайтел, че „германците са решени да защищават Балканите на всяка цена", Михов отклонява предложението българска войска да осигурява тила на вермахта „между Солун и Атина" поради невъзможността да се разпръсват повече силите на армията пред вид опасността от Турция.[135] Този отказ не представлява все още опит за завой във външната политика на България. Но той е доказателство за извършващите се промени в българо-германските отношения след пораженията на Оста по всички фронтове, причинили кризата „във върховете" и общата политическа криза в страната, която след смъртта на цар Борис все повече се изостря.

Изменението на военностратегическата обстановка в Средиземно море и на Балканския полуостров налага ново преустройство на германското командуване за Югоизтока.[136] Уточнява се и участието на българската армия във военностратегическите планове на ОКВ: съдействие при отбраната на остров Крит,[137] защита на черноморския[138] и на северния егейски бряг между Солун и Дедеагач.[139] В края на 1943 г. участието на българска-

[133] KTB, OKW, Bd. III/1, S. 955, 956.
[134] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 9, л. 160; KTB OKW, Bd. III/2, S. 1542; вж. по-подробно: *И. Димитров.* Смъртта на цар Борис III..., с. 40—59.
[135] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 9, л. 190.
[136] ВИА, V—2020. л. 338.
[137] KTB OKW, Bd. III/2, S. 1059.
[138] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 65, л. 19.
[139] KTB OKW, Bd. III/2, S. 1152.

та армия и осигуряването на Балканския полуостров ангажирва 2 армейски корпуса и 3 дивизии.[140]

Очевидният стремеж на новото българско правителство, оглавявано от Д. Божилов, да ограничи военното взаимодействие с райха поражда съмнението, че и „българското държание се втвърдява“[141]. В Берлин обаче много скоро се убеждават, че резервираността на българското правителство не е свързана с предсказвания от чуждата преса „завой“ в българската външна политика.[142] След разговора на заместник началник-щаба генерал Янчулев с германския военен аташе генерал Геде става ясно, че германското командуване все още може да разчита на съдействие от страна на българския генерален щаб. Бъдещото участие на българската армия в защитата на Балканския полуостров се обсъжда подробно от ОКВ и българска военна делегация през ноември 1943 г.[143] Германското военнополитическо ръководство е почти убедено, че поне засега военното сътрудничество на България е осигурено, тъй като в София ясно съзнавали, че са заобиколени „отвсякъде с врагове“ и затова не им оставало нищо друго, „освен да вървят заедно с Германия“.[144]

И все пак загубите на вермахта безпокоят българските управляващи среди най-много поради това, че се подлага на сериозна опасност режимът в страната. С оглед на слабите и неплодотворни контакти с английските и американските представители в Турция и Швейцария те все още не са готови да предприемат решителни действия за търсенето на спасителния изход от създалото се положение. Правят се опити обаче да се ограничи военното взаимодействие с вермахта.

Сред правителствените среди и командния състав на армията разочарованията от германските неуспехи довеждат до из-

---

[140] KTB OKW, Bd. III/2, S. 1540—41; вж. също Отечествената война. . ., т. I, с. 241—278.

[141] Ibidem, S. 1261.

[142] PA. AA., Bd. 6. S. 181153, Berlin, 20. IX. 1943.

[143] KTB OKW, Bd. III/2, S. 1254. Българският щаб на войската пред вид опасността от десант на беломорското крайбрежие увеличава войските в Западна Тракия, като формира II корпус със задача да отбранява беломорския бряг от Дедеагач до нос Епаноми. В състава на корпуса влизат 16-а, 28-а и 7-а пех. дивизия.

[144] KTB OKW, Bd. III/2, S. 1546.2, S. Германското главно командуване следи внимателно поведението на българската войска и особено активизирането на комунистическата дейност в армията. Страхувайки се от нейното „разложение“, то проявява жив интерес към вълненията в 24-а дивизия и особено към въпроса, има ли опасност от „комунистическо заразяване на българската армия“.

вестно охлаждане в отношенията между София и Берлин, без това да предвещава скорошно скъсване на съюза. Освен това събитията се развиват по начин, който прави проблематични военните действия с англо-американците или турците. Опасността българският монархо-фашизъм вижда на север и североизток, независимо че Червената армия воюва все още на собствена територия. Затова и готовността за защита на север е изразена ясно. При новата международна обстановка основна цел в провежданата политика се свежда до избирането на най-сигурния път за спасяване политическото господство на буржоазията и запазване на териториалното разширение. От тази задача се определя характерът и същността на бъдещите външнополитически и военни действия на българските управляващи кръгове.

* * *

Времето от януари до септември 1943 г. е преходен етап в българо-германските военнополитически отношения, който се характеризира с настъпилото неблагоприятно за райха изменение в отзивчивостта на правителството и двореца към хитлеристките политически и военни претенции. Промяната е предизвикана от неотразимото въздействие на външния фактор — победите на Червената армия при Сталинград и Курск, предопределили бъдещото взаимодействие на антифашистката коалиция и провала на германската военна стратегия.

За първи път от влизането в Тристранния пакт София изказва сравнително категорично несъгласието си да се присъедини към външнополитическите мероприятия на германското правителство. Берлин получава българския отказ да се скъсат дипломатическите отношения със СССР и да се депортират евреите от България.

С надеждата да прокара невредим българския монархически кораб между „Сцила и Харидба“ Борис III се стреми да нагажда до голяма степен по свои съображения отношенията си с райха и с демонстрираното нежелание да удовлетвори хитлеристките планове се опитва да създаде необходимия политически капитал в полза на династията и българската буржоазия.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

ПЪРВИ КРИЗИСНИ СИМПТОМИ В БЪЛГАРО-ГЕРМАНСКИТЕ ВОЕННОПОЛИТИЧЕСКИ ОТНОШЕНИЯ (СЕПТЕМВРИ 1943—МАЙ 1944)

След разгрома при Сталинград ОКВ се подготвя за реванш. Берлин възнамерява „да стабилизира" не само Източния фронт. За германското военнополитическо ръководство е необходимо да се укрепи и вярата на съюзниците в крайната победа. Но настъплението при Курск през лятото на 1943 г. завършва с ново поражение. Фашистка Германия е принудена да премине към стратегическа отбрана по всички фронтове и едновременно с това да укрепи хитлеристката Ос, значително разклатена след капитулацията на Италия.

Резултатите са обезкуражаващи. Процесът на разложението не може да се предотврати само с декларации за неизчерпаемата сила на райха, нито с новата „тотална мобилизация", проведена с директивата на Хитлер от 27 ноември 1943 г.[1]

Настъпва периодът на насилственото задържане на сателитите във фашисткия блок. За Румъния и Унгария ОКВ предвижда окупация и задължаване на армиите им да помогнат за „спирането на руснаците на Югоизток, по възможност подалече от границите на съюзните държави и с помощта на противотанкови препятствия да се създаде пълен фронт"[2]. Поради недостиг на дивизии планът „Маргарита II" (окупация на Румъния) остава неосъществен. Но Унгария с целия си потенциал преминава на разположение на германското военно командуване, източната част на страната е обявена за германска оперативна зона, а унгарският генерален щаб започва срочна мобилизация на още 8 дивизии.[3]

---

[1] KTB OKW, Bd. III/2, S. 1574.
[2] Ibidem, Bd. IV/2, S. 769.
[3] *Д. Проэктор,* Агрессия и катастрофа М., 1968, с, 373.

Нов елемент съдържа и югоизточноевропейската политика на райха. След „предателството“ на Италия германското правителство решава да предостави по-голяма „самостоятелност“ на Сърбия и „независимост“ на Албания, за да се използува военният потенциал на тези страни в борбата с антифашисткото движение на Балканите; същевременно Германия прави всичко, за да раздухва противоречията между държавите в тази част на Европа.[4]

Във военното планиране на действията в Югоизтока ОКВ предвижда разширяване на българското участие с най-малко пет дивизии главно за защита на северния егейски бряг между Солун и Дедеагач; препоръчва се също така с отстъпващи немски единици и нови български части да се подсигури отбраната на гръцката територия като ключова позиция за южното крило на главния боен фронт.[5] Военно-политическото съдействие на България се извършва обаче в значително променена вътрешна и международна обстановка, обстоятелство, което слага своя отпечатък върху българо-германските военнополитически отношения.

НОВИ ТЕНДЕНЦИИ ВЪВ ВЪНШНОПОЛИТИЧЕСКАТА ПРОГРАМА НА ПРАВИТЕЛСТВОТО НА Д. БОЖИЛОВ (СЕПТЕМВРИ—ДЕКЕМВРИ 1943)

Със скоропостижната смърт на цар Борис III в България се проявяват окончателно белезите на отдавна съществуващата политическа криза. Настъпила във всички области на държавния и обществения живот,[6] тя предвещава съществени и фатални за бъдещето на българската династия вътрешнополитически трансформации. Резкият обрат в хода на войната, създал предпоставките за решителна победа на антифашистката коалиция и за мощен подем на въоръжената антифашистка борба в България, прави непреодолимо кризисното състояние.

В изключително сложна и неблагоприятна за хитлеристкия блок международна военнополитическа обстановка управлява-

[4] Анатомия войны, с. 450.
[5] KTB OKW, Bd. III/2, S. 1138. През пролетта на 1944 г. българската армия участвува в балканските планове на ОКВ с общо 12 дивизии. — вж. Отечествената война. . . , т. I, с. 241—278.
[6] *Г. Димитров.* Съчинения, т. 11, с. 125.

щата групировка в България трябва да изработи своя концепция за същността на бъдещата вътрешна и външна политика. Съдържанието на вътрешнополитическия раздел в програмата на регентския съвет и новоназначеното правителство на Д. Божилов в общи линии остава непроменено. Забелязват се нюанси само в практическото осъществяване на основната задача — стабилизирането на вътрешния фронт, т. е. ликвидирането на въоръжената антифашистка съпротива. Много посериозни затруднения среща опитът да се изработи и реализира една външнополитическа програма, съобразена с новите международни тенденции, без надзора и комбинациите на монарха, с участието и под въздействието на противоположни по своите намерения управляващи и опозиционни среди.[7]

Смъртта на цар Борис е поводът, заставил правителствените кръгове да анализират общата политическа ситуация и респективно да изработят прогноза за бъдещото вътрешнополитическо развитие и външнополитическа ориентация. Направените проучвания по указание на Б. Филов показват, че антипатиите към лидерите на бившите партии отчасти са потиснати. Сред изказаните мнения изпъква идеята регентството да бъде конституирано на по-широка основа. Някои нямат нищо против даже срещу Никола Мушанов, ако положението налага да се запази „една вратичка към англичани и американци"[8].

Явно е, че в политическите кръгове е налице едно разединение по въпроса за състава на регентския съвет, което произхожда от различието в оценката на външнополитическата перспектива. Оттук и убеждението, че моментът позволява опозиционните нефашистки буржоазни лидери да бъдат издигнати на политическата сцена, за да спасяват буржоазна България.

---

[7] ЦПА, ф. 1, оп. 4, а. е. 243, л. 1. В отчетния доклад на ЦК на БРП, анализиращ международното и вътрешното положение на България с оглед задачите на БРП, се дава преценка за състоянието и настроенията в „управляващите и фашистки кръгове" след поражения на германската армия през 1943 г. и капитулацията на Италия. Подчертава се, че сред тези среди се е създало „неверие в победата на Германия", изразено в „известни колебания" по отношение политиката на съюз с Германия и дори в „омраза срещу немците". Освен това във фашисткия лагер, от една страна, се забелязва концентрация на фашистките сили, а, от друга — двоен процес на разложение, проявил се не само в „търкания" в регентството, но също в двореца и в парламентарното мнозинство; всичко това, въпреки продължаването на прохитлеристкия курс „създава несигурност за политиката на Хитлер в България".

[8] АМВР, об. д. 6661, л. 4.

Освен това очевидно е, че стремежът да не се изпадне в пълна международна изолация ще бъде изходният пункт при определяне характера на държавно-политическото ръководство. Но не единственият. Като съюзници на Третия райх българските управляващи кръгове са задължени да се съобразяват и с неговите интереси. А това означава въпреки колебанията да се придържат в общи линии към досегашната външнополитическа ориентация. Практически същият курс може да се запази само чрез избора на регентски съвет според вкуса и изискванията на Берлин. И действително след непродължителни, но твърде напрегнати обсъждания, спорове и съответните препоръки на Вилхелмщрасе съставът на регентския съвет е определен.[9] На 14 септември 1943 г. е назначено и новото правителство начело с Д. Божилов.

Активността на германската дипломация при подбора на регентите е естествена. Германското военнополитическо ръководство все още не възнамерява да изостави Балканския фронт. За целта то полага максимални усилия, за да остане непроменена българската външнополитическа ориентация и да се елиминират замислите за евентуален завой или излизане от войната чрез сключване на примирие със западните съюзници. С това се обяснява и строгият непосредствен контрол, който германската легация и специално изпратените затова висши служители на германското външно министерство оказват при избора на регентите.[10] В Берлин смятат, че гаранция за бъдещото сътрудничество с райха е включването на княз Кирил и особено на Б. Филов в регентския съвет. Съществува само известна несигурност кой от двамата ще играе главната роля. На 13 септември при първата среща на Бекерле с регентския съвет пълномощният министър констатирал подчертаното самоизтъкване на княз Кирил.[11]

Германското правителство не е безразлично и към участниците в правителствената десетка.[12] Но и в този случай то не съумява да наложи своя избраник. Примирено, хитлеристкото ръководство временно се отказва от идеята начело на кабине-

---

[9] *H. Heiber*, Op. cit., S. 384—416. Авторът проследява подробно участието на Берлин при образуването на регентския съвет.
[10] KTB OKW Bd. III/2, S. 1541.
[11] PA.AA., Bd. 6, S. 181115, Sofia, 13. IX. 1943, № 1431.
[12] PA.AA., Bd. 6, S. 181119—20, Sofia, 14. IX. 1943, № 1437. Бекерле изпраща персонални характеристики на отделните министри, като подчертава преди всичко тяхното отношение към Германия.

та да застане един от най-ярките представители на фашистката опозиция — Ал. Цанков. Според Вилхелмщрасе и с този състав на управлението ще бъде възможно да се запази досегашната външнополитическа ориентация на България. Регентският съвет задоволява изискванията на Берлин. Бекерле определя и правителството като „прогерманско", но съставено от „слаби личности". Според него решаващо значение за същността на българската политика ще има регентството,[13] а кабинетът в качеството си на негова колегия ще бъде напълно зависим. Той предполага, че Д. Божилов няма да има право да предприема каквото и да било без съгласието на регентската тройка.[14] Общо взето, в Берлин смятат, че кризата е намерила сравнително сполучливо разрешение и България ще продължи досегашната си външна политика. Увереност за това дава и обстоятелството, че управляващите среди все още не са намерили друг подходящ изход.[15]

До голяма степен тази констатация на германската дипломация съвпада с настроенията на част от българските политици. Но неблагоприятно очерталата се външнополитическа перспектива, обусловена от започналото разпадане на хитлеристката коалиция и утвърждаващото се военностратегическо преимущество на Съветския съюз, Англия и САЩ, налага известно нюансиране при демонстриране същността на българската външна политика. Правителствената декларация във връзка с това обещава, че външната политика ще се вдъхновява освен от „искрено сътрудничество с великия германски райх и неговите съюзници" и от „твърдото желание да поддържа и заякчи съществуващите приятелски отношения с всички неутрални държави".[16]

Фактически обръщението към неутралните страни е свързано със задачата да се показва по-голяма въздържаност. Тази нова тенденция е изразена най-ясно в паролата, с която се вербуват кандидатите за министри — „по външната политика... няма да бъдем нито германофили, нито англофили, нито русофили, а само българофили"[17]. Определението обаче е твърде на-

---

[13] PA. AA., Bd. 6, S. 181120, Sofia, 14. IX. 1943.
[14] Ibidem, S. 181120, Sofia, 14. IX. 1943.
[15] Ibidem, S. 181127, Sofia, 14. IX. 1943, № 1440.
[16] В. Зора, 19 септември 1943 г., бр. 7270. Споменаването на неутралните държави прави неприятно впечатление в Берлин и веднага се коментира в германската преса. Deutsche Allgemeine Zeitung, 19. IX. 1943 г.
[17] АМВР, НС-II-18, л. 453; ЦПА, ф. 1, оп. 4, а. е. 243, л. 1—4.

ивно за обстановката, в която се обявява. Първо, защото съществуващата обвързаност с хитлеристка Германия трудно ще позволи връщане към „българофилството". Второ, желанието да се спечелят или поне умилостивят западните съюзници ще изисква отказване от някои придобивки, с които досега е бил оправдаван съюзът с хитлеристка Германия. Трето, едно от условията за поддържане на сравнително нормални дипломатически отношения със Съветския съюз е действителното прекратяване помощта за райха, с която се заплаща обещанието за териториално разширение. В действителност формулираното по този начин съдържание на външната политика е само теоретичен и до голяма степен демагогски аспект на правителствената външнополитическа линия. На практика „българофилството" се свежда единствено до продължаване резервираността към участие в хитлеристките мероприятия от коалиционен и двустранен характер.

Изработен е и официалният външнополитически пропаганден девиз: България е присъединила към територията си само свои земи; българският народ ще отбранява и ще се бори за своето обединение, както е правил това и досега, безразлично кой ще бъде победител в световния конфликт.[18]

Правителството на Божилов се опитва още през първия етап от своето управление да демонстрира новата политика на „българофилство" чрез начина, по който се разрешават някои от проблемите, възникнали в българо-германските политически отношения през периода септември 1943 — май 1944 г.

Изграждайки своята външнополитическа платформа, управляващите кръгове отчитат обстоятелството, че Германия все още не е изгубила напълно войната и е възможен компромисен изход — сепаративен мир със Запада, за да се възпрепятствува „болшевишката опасност". По всяка вероятност позицията на Англия по въпроса за откриването на втори фронт дава основание за подобно очакване.[19] Надеждата за такъв изход съпровожда и до голяма степен предопределя външнополитическите действия на кабинета Божилов.

След капитулацията на Италия на 12 септември 1943 г. по заповед на Хитлер е организирано бягството на Мусолини. Ня-

---

[18] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 9, л. 227; пак там, а. е. 10, л. 25.

[19] История международных отношений и внешней политики СССР. Том II, с. 287—311. Опитите на Чърчил да възроди „балканския вариант" по време на Техеранската конференция подсилва предположенията на съюзниците от фашистката коалиция за евентуален сепаративен мир.

колко дни по-късно „дучето“ обявява в селището Сало т. нар. Италианска социална република и застава начело на образуваното по указание на Берлин „фашистко републиканско правителство“.[20]

На 25 септември германският пълномощен министър уведомява главния секретар на Министерството на външните работи Д. Шишманов, че Германия признава „републиканския“ кабинет на Мусолини и очаква същата отзивчивост от българското правителство.[21] В Берлин се надяват, че молбата ще бъде удовлетворена в срок и без излишни затруднения, за да се възстанови по-бързо мнимата цялост на Тристранния пакт.

Предложението е прието от Шишманов с обещанието, че ще бъде предадено по каналния ред за обсъждане. На 27 септември най-напред в регентството, след това в кабинета и накрая между Б. Филов, Д. Божилов и С. Киров, министър на външните работи, се изработва официалното българско становище.[22] При обсъждането на този въпрос против признаването се изказват С. Киров и министърът на земеделието Ив. Бешков. Аргументират се с роднинските връзки на малолетния български цар с италианския двор.[23] Правителството все пак приема да удовлетвори германското искане. На 27 септември С. Киров подчертава пред Бекерле, че изпълнявайки желанието на Хитлер, българското правителство признава новото италианско правителство „въпреки особената ситуация, в която се намира България“.[24]

Германският пълномощен министър обаче се отнася критично към текста на българската декларация за признаване правителството на Мусолини. Той препоръчва в съдържанието да се включи заключителната фаза на декларацията на румънското правителство — „като единствено легално правителство“. С. Киров възразява енергично българският отговор да бъде редактиран по същия начин, тъй като именно България поради зачитането на династията се намирала в „особено деликатно положение“. Припомня се и това, че според сведенията Унгария също се е въздържала да признае кабинета на Мусолини.[25]

След отказа да състави декларацията с предложеното от

---

[20] *В. Л. Исраэлян, Л. Н. Кутаков,* Цит. съч., с. 318.
[21] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 1214, л. 3.
[22] Пак там, л. 4.
[23] PA. AA.,Bd. 6, S. 181159, Sofia, 26. IX. 1943, № 1513.
[24] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 1214, л. 4.
[25] PA. AA. Bd. 6, S. 181163, Sofia, 27. IX. 1943.

Бекерле определение и без да се изпрати исканото от съветника при германската легация Морман „послание“ до Мусолини, на 29 септември в печата се обнародва следното комюнике: „Българското правителство призна новото италианско правителство, съставено под председателството на Мусолини, което е признато от Германия, Япония и от другите държави на Тристранния пакт.“[26]

Публикуването на декларацията е опит да се представи постъпката на българското правителство като резултат от принудителна съвместна акция на съюзниците от Тристранния пакт. В това направление работи твърде амбициозно външният министър С. Киров. До заменянето му с главния секретар на външното министерство Д. Шишманов на 14 октомври 1943 г. той внимателно следи поведението на Будапеща и Букурещ, надявайки се да избере най-сполучливия вариант за действие, за да получи известна презастраховка на Запад. От друга страна, подражавайки на Унгария и Румъния, той се стреми да парира германските обвинения за нелоялност. Поведението на сателитите в този случай действително е окачествено като „подкрепа, дадена на противниците посред войната, което могло да има тежки последици“[27].

Признаването на правителството на Мусолини обаче не изчерпва въпроса. Предстои акредитирането на нови дипломатически представители. В този случай обявилият се за краля италиански дипломатически персонал трябва да напусне границите на съответните страни.[28] Правителството на България е особено затруднено да поиска заминаването на останалия верен на краля италиански пълномощен министър Мамели.[29] Във външното министерство смятат, че това ще засегне престижа на династията и ще лиши България от евентуален покровител в бъдеще. Използувайки деликатното положение, в което се намира софийският кабинет, румънският вицепремиер лансира идеята за координиране действията на двете правителства спрямо италианските кралски легации в двете страни. Предложението препоръчва благосклонно отношение към пратениците на италианския крал.[30]

Българският външен министър възприема подхвърлената от

[26] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 1214, л. 7—10; в. Зора, 29. IX. 1943, бр. 7278.
[27] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 1214, л. 11.
[28] Пак там, л. 15.
[29] Пак там, л. 13.
[30] Пак там, л. 15.

М. Антонеску мисъл. На 30 септември С. Киров е посетен от Мамели, за да бъде уведомен, че той „остава верен на краля-император", а консулът и аташето по печата — на Мусолини. В отговор С. Киров заявява, че засега българското правителство не възнамерява да демонстрира „някакъв враждебен жест" спрямо обявилите се за краля легационни служители.[31] Това изненадва неприятно германската легация. От Берлин настояват привържениците на италианското правителство да напуснат България.[32] На 7 октомври Бекерле официално уведомява Д. Шишманов, че правителството на Мусолини е назначило досегашния италиански консул в София Грациани за временно управляващ италианската легация.[33] Още на следващия ден Грациани се явява във външното министерство, за да нотифицира назначението си. Същевременно той иска българското правителство да предложи на Мамели да напусне легацията.[34]

Благосклонност към представителите на италианския двор бе проявила и Будапеща. Тя се съпровожда с пълно разочарование във възможностите на райха за победа.[35] Поведението на унгарските управляващи среди улеснява българското външно министерство в неговата линия за половинчато удовлетворяване на хитлеристките дипломатически комбинации. В София също остават да съжителствуват представителите на двете италиански правителства. Д. Шишманов дори си позволява да поиска от Грациани да прекрати малтретирането на дипломатическите служители, привърженици на краля.[36]

През последните десет дни на октомври, след като правителството на Бадолио обяви война на Германия и след като СССР, САЩ и Англия признаха Италия за съюзяваща държава, германското външно министерство бе принудено да организира обща дипломатическа акция в столиците на държавите сателити. В Берлин явно започваха да губят търпение. Мудността и най-вече нежеланието на правителствата на тези държави да уредят отношенията си с марионетното правителство на Мусолини се разглежда като опит за демонстрация пред неутралните и неприятелските на Оста страни.[37]

---

[31] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 1214, л. 13.
[32] Пак там, л. 20.
[33] Пак там, л. 16.
[34] Пак там, л. 24.
[35] Пак там, л. 25.
[36] Пак там, л. 23.
[37] Пак там, л. 29.

В резултат на германския натиск на 3 ноември Мамели е уведомен, че консулът Грациани е признат за италиански представител в София и затова легацията трябва да му бъде предадена.[38] Въпреки внушенията на германската легация въпросът за изгонването на италианските дипломатически представители остава все още открит. В края на декември 1943 г. българският пълномощен министър в Берлин съобщава, че италианското външно министерство е изпратило на 27 ноември две вербални ноти, в които настоява сградата на италианската легация в София да бъде предадена на представителя на фашисткото правителство и да се вземат мерки срещу членовете на италианската легация, които развиват в България дейност против Оста; иска се също да се уредят и отношенията с Мамели, който бил взел архивата на италианската легация.[39]

През януари 1944 г. София продължава да обезпечава сигурността на привържениците на италианския крал. Външният министър Д. Шишманов дори смята, че е постигнал известно изглаждане на противоречията между последните и пратениците на Мусолини, и отказва да приеме турското предложение за назначаването на още едно извънредно италианско представителство, което да поеме защитата на италианските кралски интереси.[40]

В края на март от българска страна вече се поставя и въпросът за окончателното отпътуване на Мамели и неговите сътрудници. Използува се предстоящото заминаване на бившите италиански легационни служители от Румъния през България за Цариград, за да се поиска разрешение и за кралските представители в София.[41] Едва в началото на май съветникът при германската легация Морман приема молбата благосклонно.[42]

Правителството на Божилов умишлено демонстрира недоволство и опити за смекчаване остротата на своите действия

---

[38] Вж. по-подробно: *Й. Митев.* Италиано-българските отношения след сваляне правителството на Мусолини (септември—ноември 1943). — Известия на Военноисторическото научно дружество, т. III, Д., 1967, с. 64—71.

[39] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 70, л. 61. Малко преди това напомняне комисия от служители на външното министерство получават от Мамели ключовете на италианската легация и ги предават на Грацнани. — Вж. *Й. Митев,* Цит. съч., с. 71.

[40] PA. AA., Bd. 6, S. 181437—38, R. S. H. A. 11. I. 1944, без номер. Отказът се оправдава с направените постъпки по този повод пред швейцарското правителство.

[41] PA. AA., Bd. 7, S. 57623, Sofia, 23. III. 1944, № 411.

[42] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 1303, л. 11.

спрямо представителите на италианския крал. С това то иска не само да си осигури известно застъпничество в полза на България, но и открито да покаже започналото разграничаване от райха. По всичко изглежда, че в София се стремят да омаловажат значението на италианския марионетен кабинет, за да се анулират и неговите претенции на Балканите.

* * *

Нерешителността и страхът да се отиде до крайност са характерни за външнополитическите прояви на кабинета Божилов до края на управлението му. Временното стабилизиране на българо-германското сътрудничество е постигнато след преустройството на правителството в средата на октомври. На 14 октомври външният министър С. Киров е заменен с главния секретар на Министерството на външните работи и на изповеданията Д. Шишманов.[43] Промяната е извършена почти по взаимно съгласие. С. Киров настоява да напусне, защото е болен и „не може да си гледа работата като министър"[44]. Б. Филов иска оставката му заради затрудненията, които създава при разрешаването на възникналите още в началото на неговата дейност като министър сериозни външнополитически проблеми. „Предпазлива резервираност" външният министър проявява по въпроса за признаването на новото италианско правителство. Според Филов Киров е „дефетист", намира се под силното влияние на Д. Наумов (бивш пълномощен министър в САЩ — В. Т.), а оттам вероятно и на кръга около Н. Мушанов; за него Германия е вече изгубила войната, продължава да действува като убеден англофил, без да гледа поне да прикрива убежденията си.[45]

Смяната на един от най-важните ресорни министри е направена с цел да убеди германското военнополитическо ръководство в пълната лоялност на новия кабинет и регентството. Фактически С. Киров е изкупителната жертва, с която се доказва,

---

[43] В. Вечер, 14 октомври 1943 г., бр. 1047.

[44] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 10, л. 19.

[45] Пак там, л. 9—19. За Бекерле е особено подозрителен фактът, че С. Киров не иска да произнесе реч по повод годишнината от подписването на Тристранния пакт, решително се изказва против удовлетворяването на германската покана за посещение в главната квартира и отказва да приеме германския пълномощен министър Алтенбург. — PA. AA, Bd. 6, S. 181159, Sofia, 26. IX. 1943, № 1513; ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 979, л. 1.

че подозрителният с поведението си външен министър е отстранен, а с това естествено се обезсилват „многото приказки за завой“ в българската външна политика.[46]

Желаният ефект действително е постигнат, но с неприятни последици за отношенията със западните сили. В кореспонденция на БТА от Цариград се съобщава, че Радио Лондон коментира оставката на С. Киров като „поставяне на България под заповедите на Германия, за да участвува във войната“[47].

За Берлин министерската рокада е целесъобразна главно поради дългогодишното тясно сътрудничество на Д. Шишманов с германската легация. От значение е преди всичко богатият дипломатически актив, който бившият главен секретар е натрупал при подготовката на Крайовската спогодба и с подписването на Тристранния пакт.[48]

Повод за предприетата промяна и за по-обстойно обсъждане на българо-германските отношения дава пристигналата от главната квартира покана за посещение, отправена към регентите. На 4 октомври Алтенбург съобщава на Б. Филов желанието на германското правителство „да установи контакт с новите ръководни личности в България“[49].

Поканата е посрещната с неудоволствие от княз Кирил. Той настоява пътуването да се отложи, след като не може въобще да се отклони.[50] Очевидно Кирил смята за излишни и компрометиращи не само външнополитическото положение на България, но и неговата лична власт, желаните от Хитлер демонстрации на българо-германските съюзни отношения. Вътрешнополитическата обстановка е също неподходяща поради и без това засилилата се критика по провежданата външна политика от страна на буржоазната нефашистка опозиция и БРП. Отрицателното становище не става обаче достояние на германската легация. Напротив, на следващия ден Алтенбург е уведомен, че регентите „с готовност“ приемат поканата и смятат един такъв контакт за „много полезен“.[51]

Все пак се предполага, че предложението за посещението е

---

[46] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 10, л. 14.
[47] Пак там, ф. 141, оп. 1, а. е. 390, л. 4. Поверителен бюлетин, бр. 30, 16. X. 1943 г.
[48] Пак там, л. 1, Биографични бележки с ласкава оценка за Д. Шишманов са поместени в „Donauzeitung“, Belgrad, 22. X. 1943.
[49] Пак там, л. 7; PA. AA, Bd. 6, S. 181174, Sonderzug, 1. X. 1943, № 1554.
[50] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 10, л. 15.
[51] Пак там; PA.AA., Bd. 6, S. 181179, Sofia, 5. X. 1943, № 1580.

само един сондаж относно готовността на регентството да продължи традиционните срещи, а проектираното пътуване ще се отложи. Предположението обаче не се оправдава. На 13 октомври Бекерле съобщава, че „фюрерът ще бъде радостен да поздрави" българските гости на 18 октомври.[52]

В определения ден княз Кирил и Б. Филов, придружени от Бекерле, пристигат в главната квартира на Хитлер „Волфшанце".[53] Непосредствено след това се провежда и разговорът с Хитлер в присъствието на Рибентроп. Направеният преглед на обстановката по фронтовете трябва да успокои поканените, че отстъплението на вермахта е временно и стратегически обосновано.[54] За по-голяма убедителност поради влошеното стратегическо положение на силите на Оста райхсфюрерът въвежда нов стил на събеседване с гостите. Разговорът се превръща в монолог, при който чрез „многословна аргументация" и с помощта на един често пъти „съмнителен цифров материал" се осигурява по-нататъшното българско съдействие.[55]

Българската делегация разбира, че тактиката е променена. Вместо „решителна победа" хитлеристкото командуване препо-

---

[52] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 10, л. 15; PA. AA., Bd. 6, S. 181212, Sofia, 13. X. 1943, № 1651.

[53] PA. AA., Bd. 6, S. 181219, Sofia, 14. X. 1943, № 1654.

[54] Пълният текст на разговорите с Хитлер от 18 и 19 октомври 1943 г. е публикуван от А. Хилгрубер в Staatsmänner und Diplomaten. . ., Zweiter Teil, S. 314—330; също и в KTB OKW, Bd. III/2, S. 1542—1543). Подробният военнополитически обзор, който прави Хитлер, започва със съболезнования по повод смъртта на цар Борис, считана като „тежък удар за райха". Следва продължително обяснение за италианското предателство, примесено с остри изрази относно боеспособността на италианските дивизии, сражаващи се на Източния фронт. Със съжаление се посочва, че капитулацията на Италия се е отразила изключително неблагоприятно върху и без това тежкото положение на Балканите. Това, че не беше извършен англо-американски десант в тази европейска област, Хитлер обяснява с мълвата, че Сталин бил забранил неговото провеждане. Не е отмината без внимание и предстоящата Московска конференция. Отново се пуска в обращение заплахата, че англичани и американци ще бъдат заставени да изпълнят желанието на своя съюзник и да „пожертвуват" Европа. Споменават се бегло подводната и въздушната война, разрушенията на индустриални обекти в Германия, предстоящата атака срещу Англия, ограничена засега само с бомбардировки, действията на Източния фронт, където през следващото лято русите нямало да бъдат оставени на спокойствие. Но наред с това се посочва, че германското командуване смята да задържи войските си на Днепър, а при необходимост щели да бъдат внесени и други корекции. И накрая е отправено многозначещо ласкателство, че сигурни съюзници на Оста на Балканския полуостров са България и Хърватско, а на север — Румъния.

[55] Staatsmänner und Diplomaten. . ., Zweiter Teil, S. II; *P. Schmidt.* Op. cit., S. 574.

ръчва „успешна отбрана“.[56] В отбранителните операции за Беломорието то разчита на българската армия.[57]

На 19 октомври е организирана втора среща с Хитлер, на която присъствуват и генералфелдмаршал Кайтел и генерал Йодъл. Изказването на „германския фюрер“ този път е много по-кратко. Във връзка с опасността от евентуален съюзнически десант на егейския бряг е поискано разрешение за настаняването на една германска дивизия в района между Кавала и Драма.

Същия ден се провеждат и разговорите с Рибентроп. Централен момент в тях е темпераментното обяснение на германския външен министър „как ще се болшевизира цяла Европа, ако Германия не удържи положението на Източния фронт, и че англичаните в своето заслепение не искат да видят тази опасност“.[58]

Фактически предупрежденията да не се предприемат отклонения от възприетия външнополитически курс са направени. Получила разяснения по военното положение и „уверения“, че Турция ще остане поне засега неутрална, и удовлетворени от обстоятелството, че от България все още не се иска активно ангажиране във войната, на 22 октомври регентите се завръщат в София.[59]

В интервала между регентската визита и посещението на министър-председателя и външния министър в главната квартира е изработен допълнителен анализ на външнополитическата обстановка в България. В Берлин се нуждаят от безпристрастна преценка за действителното състояние на политическите групировки. Необходимо е да се преценят възможностите за една бъдеща реконструкция в управлението на страната. Предвижданата промяна се разглежда като единствено ефикасно средство да се премахне резервираността в досегашната политика на цар Борис по отношение на райха. Смята се още, че тя ще създаде възможност да се удовлетворят най-накрая аспирациите на опозиционните фашистки организации за участие в правителството.[60]

Германският пълномощен министър в Атина Алтенбург е упълномощен да даде преценка за действителното положение

---

[56] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 10, л. 28; KTB OKW, Bd, III/2, S. 1543.
[57] Staatsmänner und Diplomaten. . . Zweiter Teil, S. 328—330.
[58] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 10, л. 38.
[59] Пак там, л. 40.
[60] PA.AA., Bd. 6, S. 181241—46, Sonderzug, 25. X. 1943 г. № 2489.

в България преди и след смъртта на монарха във връзка с поверителния доклад, изпратен до Рибентроп от ръководители на ратническото движение. Той е съгласен с констатацията в доклада, че заслугите на цар Борис към Германия се преувеличават. С „колебливото поведение" в провежданата политическа линия, с опитите да удовлетворява „пестеливо" Хитлеровите желания, да се презастрахова, като продължава съществуването на българо-съветските отношения, и да държи страната колкото се може по-далече от войната, покойният цар фактически е затруднявал изпълнението на германските военнополитически планове за Балканите.[61] Според него със същата линия се е обвързал и поелият управлението нов български екип, който вероятно ще доразвие наследената от цар Борис външнополитическа концепция. Алтенбург смята, че първите стъпки на кабинета Божилов потвърждават опасността от един „снизходителен курс" спрямо комунистите[62]; освен това се разпространявала и пропагандната теза, че англо-американците не са вече така зле настроени, а законодателството срещу евреите в последните седмици в по-голямата си част се прилагало „през пръсти".[63] Въпреки това колкото и неблагоприятни да са наблюдаваните прояви на резервираност той препоръчва да се следят, без да се предприемат за момента ограничителни мерки. За Алтенбург отбелязаните прояви все още не са в състояние да застрашат българо-германските отношения и да лишат райха от стабилен тил. Българската резервираност също не означавала отказване от досега поетите ангажименти. Затова в Берлин трябвало да се задоволят с установеното положение, като се откажат от илюзията, че ще успеят да получат повече.

Негативната оценка за поведението на българския монарх е явно преувеличена. Тя е резултат от максималистичните претенции на хитлеристкото правителство към приноса на България във войната, които се подклаждат от фашистката опозиционна критика. Насочена срещу царската политика на избягване активни военни ангажименти пред вид полученото вече териториално разширение и заплахата от предизвикване на опасни вътрешнополитически сблъсъци, тази критика преследва

---

[61] PA.AA., Bd. 6, S. 181252—54.

[62] Има се пред вид провъзгласената от правителството политика на „умиротворяване" чрез даряване „милост към разкаялите се и заблудените" и освобождаване на някои интернирани. — Сб. Въоръжената борба на българския народ против фашизма 1941—1944 г., С., 1962, с. 322, 330.

[63] PA. AA., Bd. 6, S. 181245—46.

заменяването на Божиловото правителство с кабинет на Ал. Цанков.

С такава не съвсем благоприятна представа за бъдещото развитие на българо-германското сътрудничество се осъществява следващият личен контакт с министър-председателя Д. Божилов и новоназначения министър на външните работи Д. Шишманов. На 1 ноември 1943 г. те заминават за главната квартира с изричното указание: да не се излиза с „някакви искания", за да не се предизвикат „контраискания"[64].

Това посещение също има представителен характер. Но наред с информацията по общото положение софийските министри се опитват безболезнено да удовлетворяват някои свои искания. Едновременно с въпроса за защитата на населението в българо-албанската гранична област Д. Божилов настойчиво припомня и желанието на българското правителство да се удовлетвори вторият списък за доставка на оръжие, предназначено за българската полиция. Срещу това по настояване на Клодиус Хитлер и Рибентроп искат да се изпълнят германските стопански поръчки. Отказва се обаче желаното „по-пълно стопанско изравняване", тъй като за Германия, която „100% е ангажирана във войната", условието е непосилно.[65]

В София двамата министри споделят, че срещата се е наложила от слуховете за „завой" и от необходимостта да се запознаят с новото българско ръководство.[66] В изложението си пред мнозинството в Народното събрание външният министър рисува една „оптимистична картина" на психологическото със-

---

[64] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 10, л. 44.

[65] PA.AA., Bd. 6, S. 181281—82, Westfalen, 6. X. 1943. Забележката се отнася за осмото заседание на смесената германо-българска правителствена комисия за уреждане на българо-германските стопански отношения, състояло се в София от 26 октомври до 18 декември 1943 г. — Вж. *Д. Коен.* Цит. съч., с. 19—20; Staatsmänner und Diplomaten. . ., Zweiter Teil, S. 339. В доклада на Клодиус от 10 ноември 1943 г. обстойно се излагат затрудненията, които германските стопански представители срещат при уреждането на българо-германските стопански отношения. Той донася, че българското правителство възобновява предишните си искания: 1) пълно изравняване на плащанията; 2) намаляване на клиринговото салдо в размер на 570 милиона райхсмарки; 3) контрол и ограничаване на експлоатацията на рудниците в Македония. Според него фактът, че българското правителство и лично Д. Божилов имали отрицателно отношение към германските желания, свидетелствувал за бъдещи пречки при стопанските преговори. Ето защо той препоръчва да се упражни силен политически натиск върху Д. Божилов по време на посещението му в главната квартира. PA. AA., Bd. 6, S. 181282—84.

[66] ЦДИА, ф. 427, оп. 1, а. е. 1, л. 31.

тояние в главната квартира и подчертава, че там нямат претенции към България, но желаят тя да бъде бдителна.[67]

* * *

Уверенията на германското правителство за победоносен изход от войната са опит да се закрепи започналата да се разпада фашистка коалиция. Основната задача на фашисткия блок е да възпрепятствува настъплението на Червената армия, като в последна сметка запази част от завоюваното „жизнено пространство". За целта германското военнополитическо ръководство започва трескаво да чертае нови проекти от политически, военен,[68] дипломатически и икономически характер.

За да облекчи изпълнението на военностратегическата програма, то създава обширен проект за организирането на „нов ред" в „европейския Раум" чрез формирането на европейска конфедерация. В предлаганите планове и програми се запазват старите цели. Но тяхното осъществяване трябва да се постигне чрез употребата на по-гъвкави средства. Препоръчва се едно степенуване на зависимостта чрез политически и военни договори при запазване на собствени дипломатически представителства. В предлаганата европейска конфедерация трябва да се включат най-напред сателитните държави Унгария, Румъния и България, а така също и онези окупирани страни, на които германското правителство е решило да предостави мнима самостоятелност, назначавайки марионетни правителства (Гърция, Сърбия, Хърватско, Албания).[69]

---

[67] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 979, л. 2.

[68] Военният аспект на общата стратегическа програма предвижда окупация на Унгария и Румъния поради известията за „неясното държане на унгарското и румънското правителство". Щабът на ОКВ обаче констатира, че след изпращането на СС формацията „Адолф Хитлер", на 1-ва и 23-а танкова дивизия на Източния фронт липсват „достатъчно сили срещу Унгария", а още повече „срещу Унгария и Румъния". — KTB OKW, Bd. III/2, S. 1261.

[69] Вж. по-подробно: *К. Дрекслер.* Европейските планове на германския империализъм от 1943 г. — Българско-германски отношения и връзки. . . ; *K. Drechsler, H. Dress, G. Hass.* Europapläne des deutschen Imperialismus im zweiten Weltkrieg. — Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 1971, 7, S. 927—931. Няколко месеца по-късно предоставеният „мним суверенитет" на малките балкански държави поднася разочарования на хитлеристкото ръководство — все по-често те напомнят за получената самостоятелност и произлизащите от това привилегии. — Вж. Анатомия войны, с. 450, Док. № 252; *W. Bleyer, K. Drechsler, G. Förster, G. Hass.* Deutschland von 1939 bis 1945. Berlin. 1969, S. 274—275.

Хитлеристкото правителство се опитва да проведе на практика още през есента на 1943 г. проектираните политически трансформации. Но тъкмо започналото ухажване на сръбското правителство начело с Недич, лансираната идея за създаване на независима албанска държава и установяването на германско военно управление в Гърция предизвикват сериозно безпокойство в София. Предполага се, че германското правителство ще удовлетвори в ущърб на българските интереси сръбските и албанските аспирации за по-голяма самостоятелност.[70]

Във връзка със задачата да се спечелят германските симпатии при разрешаването на българо-албанските гранични спорове българското външно министерство реагира енергично и опровергава своевременно недоразумението, възникнало по вина на българския пълномощен министър в Берлин, който иска съгласието на германското правителство да се проведе окупационна акция от български части в посочения район.[71] Още на 20 септември С. Киров квалифицира пред Бекерле постъпката на Сл. Загоров като „тежко недоразумение". Той категорично заявява пред германския пълномощен министър, че българското правителство не само няма намерение да изпраща войски във въпросните области, но би отказало да стори това дори и тогава, когато получи германското съгласие.[72]

През март 1944 г. пред българското правителство се поставя на обсъждане предложението за откриване на самостоятелна албанска паспортна служба. Тази стъпка е тясно свързана с германския натиск Албания да бъде призната официално от България. Министерството на външните работи се въздържа да подкрепи германската инициатива и е склонно да приеме

---

[70] Вж. *В. Тошкова.* България и военнополитическите планове на германския империализъм на Балканите през 1943 г. — Българо-германски отношения и връзки, с. 494—495.

[71] PA.AA., Bd. 6, S. 181137—40, Berlin, 18. IX. 1943; ibidem, S. 181144, Berlin 19. IX. 1943.

[72] Ibidem, S. 181146—47, Sofia, 20. IX. 1943, № 1475; ibidem, S. 181156—57, Sofia, 22. IX. 1943, № 1489. За по-голяма убедителност още същия ден е връчена вербална нота на германската легация, в която се потвърждава нежеланието на българското правителство да предприеме каквито и да било военни операции в тази област; настоява се обаче защитата на населението, живеещо там, да бъде възложена на германски окупационни войски. Молбата се подновява няколко пъти. Едва на 2 ноември Сл. Загоров получава обещанието, че ще бъдат изпратени германски части в албанската гранична област.

само албански представители в рамките на германската легация.[73]

Мероприятията за възстановяването и стабилизирането на Албания съставляват брънка от широко планираната акция за „умиротворяване" на Югоизтока чрез реорганизирането на тази област. Като част от проектите за формирането на „европейска конфедерация" се предвижда и федерирането на Сърбия и Черна гора. Цели се преодоляване на стопанско-политическите затруднения и преди всичко осигуряване на солиден блок в борбата срещу югославската съпротива и партизанското движение в Гръцка Македония.

Идеята за включването на военните и полицейските контингенти, принадлежащи на обявените за самостоятелни балкански държави, възниква в резултат на твърде обезпокояващия преглед върху стратегическото положение на Третия райх в началото на петата военна година, представен на 7 ноември 1943 г. от генерал Йодъл, началник-щаб на оперативния отдел при ОКВ.[74] В раздела „Югоизток" той подчертава преди всичко, че задържането на Балканите като съставна част от „крепостта Европа" има „от оперативна, военнополитическа и икономическа гледна точка решаващо значение". За защитата на този район ОКВ разполага с 612-хилядна войска, чиято главна задача за момента е борбата с партизанските отряди. Положението тук се характеризира като „малка война". Обстановката се усложнява от неспособността на хитлеристките съюзници, намиращи се в Югоизтока, да окажат съществена помощ на вермахта. Изключение според него правят само българските съединения. Те обаче са необходими за отбраната на България.[75]

Проектираната федерация между Черна гора и Сърбия засилва безпокойството на българското правителство. В София са недоволни, че германските планове за реорганизирането на Балканите се пазят в тайна. Силно е подозрението, че исканата от съответните правителства помощ за „умиротворяването" на Балканите ще бъде заплатена с териториални отстъпки, и то за сметка на България.[76]

Българските държавници споделят своите вълнения с гер-

---

[73] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 1303, л. 9.

[74] „Совершенно секретно! Только для командования!", Москва, 1967, с. 530—549. Док. № 81.

[75] Пак там, с. 543—544.

[76] PA.AA., Bd. 6, S. 181261, Sofia, 29. X. 1943; № 1746, S. 181271, Sofia, 2. XI. 1943, № 1771.

манския пълномощен министър Бекерле. Той от своя страна информира външния министър на райха. Инструкцията на Рибентроп е категорична: да се съобщи на интересуващите се, че задачата на Нойбахер е да успокои сръбско-хърватското пространство: за предвижданото федериране на Сърбия с Черна гора може да се загатне само информативно; на всяка цена обаче трябва да се избегне впечатлението, че Берлин иска да получи съгласието на българското правителство за осъществяването на проектираното обединение.[77]

Бекерле съобщава препоръчаните разяснения и въпреки заповедта иска становището на българското правителство.[78] След размяна на мнения с министър-председателя Д. Шишманов отговаря, че не се възразява срещу плана за едно стопанско-политическо обединение на Сърбия с Черна гора, особено като се има пред вид неговото предназначение. Но правителството се опасява от евентуално накърняване на българските интереси.[79]

В разговор с Бекерле на 8 декември Д. Шишманов определено дава да се разбере, че българското правителство е заинтересувано от „успокоението" на Балкана чрез една тотална антикомунистическа акция. Но същевременно то се опасява както от проектите за реорганизация на югоизточноевропейските държави по пътя на тяхното федериране, така и от наблюдаваното толериране на сръбското правителство начело с генерал Недич и на албанския изпълнителен комитет. По този повод Бекерле докладва, че българското правителство „следи внимателно и с недоверие" всичко, което германското военнополитическо ръководство предприема на Балканите.[80]

Допълнителни сведения за мисията на Нойбахер съобщава на 18 декември Ст. Попов, управляващ консулското представителство в Белград. Според него безсилието на хитлеристките власти да се справят с антифашистката съпротива ги правело по-снизходителни към сръбските проблеми.[81]

В същност целта на демонстрираната толерантност е да се държат българските управляващи кръгове под постоянната заплаха, че могат да бъдат засегнати „българските интереси", и по този начин да се обезпечава тяхното съдействие. До скъс-

---

[77] PA.AA., Bd. 6, S. 181328, Berlin, 9. XII. 1943, № 2014.
[78] Ibidem, S. 181331, Sofia, 10. XII. 1943, № 2006.
[79] Ibidem, S. 181302—04, Sofia, 11. XI. 1943, № 1917; S. 181335—36, Berlin, 12. XII. 1943. *Д. Зографски*, Цит. съч. с. 65—68.
[80] PA.AA, Bd. 6, S. 181323—24, Sofia, 8, 12. XII. 1943, № 1995.
[81] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 70, л. 55, 59.

ването на българо-германските дипломатически отношения Берлин търси непрекъснато подходящи средства, за да реализира този аспект от балканската си политика.[82]

Независимо от неблагоприятните перспективи, които берлинските лидери готвят за България, официално оповестените намерения на българската външна политика в края на 1943 г. сочат едно продължение на, общо взето, лоялните отношения със съюзниците от хитлеристката коалиция. Очевиден е обаче и стремежът да се подсигури неконтролиран от Берлин балкански съюзник. Ето защо в речта на външния министър от 2 декември в отговор на тронното слово се обръща специално внимание на взаимоотношенията с Турция. Показателен е призивът двете страни „да се изправят всяка една на своя кръстопът като будни пазители на мира на Балканите". Специалното внимание към Анкара потвърждава настъпването на нови тенденции в българската външна политика и преди всичко намерението да се възвърне изгубената самостоятелност при уреждането на външнополитическите проблеми. Търсят се обаче такива средства, които да обезпечат всестранно подсигуряване на управлението. Ето защо в речта си пред Народното събрание Д. Шишманов споменава и българо-съветските отношения и ги определя като „най-коректни". С това той цели не само да парира по-широките тълкувания, но и да направи добро впечатление в Москва. Опит за преодоляване на международната изолация на България представлява и обръщението на външния министър към неутралните страни, в очите на които България се превръща в сила, заслужаваща „особено уважение благодарение на нейната предпазлива политика на мир и споразумение".[83]

Тъкмо този пасаж обаче влиза в противоречие с действителното становище на меродавните среди в неутрална Швейцария за политиката на българското правителство. В статия под заглавие „Развълнуваните Балкани", поместена в „Журнал дьо Женев" от 17 декември 1943 г., особено се набляга върху неприятното впечатление, което е произвело обстоятелството, че в своята реч Д. Шишманов е намерил за необходимо да подчертае и солидарността на България със силите от Оста; ясно разбрано е и обръщението към Турция пред вид нарастването на нейната роля в близко бъдеще и необходимостта да се по-

[82] АМВР, об. д. 6661, л. 13—17.
[83] Стенографски дневници на XXV ОНС, S PC, с. 167—168.

лучи подкрепата ѝ. Най-важното, което се констатира в статията, е, че българският народ има за разлика от Румъния и Унгария „симпатията на Русия“[84].

* * *

Първият етап от външнополитическата си дейност Божиловият кабинет приключва с надеждата, че са направени първите стъпки за оформянето на такава линия, в която се спазва и дори доразвива аспектът от външнополитическата програма на цар Борис, предвиждащ ограничаване ангажиментите към райха. Появата на нови, макар и все още плахи тенденции и активизирането на външната политика потвърждава намерението на София да следва обявения вече външнополитически курс на известно разграничаване от Германия, определен като „българофилство“. Българските управляващи кръгове правят опити да се стремят към такъв курс; за тях не е без значение категоричното становище на антифашистката коалиция към българската външна политика; не е пренебрегнато и назиданието чрез бомбардировките; предмет на специално обсъждане в Министерския съвет става и статията на Г. Димитров от 27 декември 1943 г., в която се предупреждава, че истинската национална българска политика изисква България да престане да бъде „васал“ на Германия и „съучастница“ в хитлеристката разбойническа война.[85] Това предупреждение е общо желание на съюзниците от антифашистката коалиция. Английски самолети почти ежедневно разпространяват стотици позиви, в които апелират България да скъса съюза си с райха.[86]

Обединените усилия на Москва, Лондон и Вашингтон да се тури по-скоро край на войната, като се откъснат сателитите от хитлеристка Германия, до голяма степен обуславят настъпилите промени в плановете на българските държавници през втория етап от управлението на кабинета Божилов. Разбира се, не може да се твърди, че е започнало едно рязко отдалечаване и противопоставяне на Германия, тъй като липсва неофициалното външнополитическо подсигуряване пред САЩ и Англия; вътрешнополитическото положение е също твърде нестабилно,

[84] Journal de Génève, Nr. 298, 17. XII. 1943.
[85] АМВР, НС-II-18, л. 466; Г. Димитров, Съчинения, С. 11., С., 1954, с. 128—129.
[86] АМВР, об. д. 19698, л. 7—40.

за да позволи осъществяването на завой без промени в политическото ръководство и като се гарантира съществуването на режима.

Макар и със сравнително слаби външни изяви, от началото на 1944 г. започва етапът на разграничаване на българската външна политика от Берлин. Това създава пречки в дейността на хитлеристката дипломация и ОКВ. Поведението на Божиловото правителство се оценява като предвестник на още по-големи трудности в бъдеще, тъй като се свързва с пълното изчезване на вярата в победата на Германия. Единственото, което задържа българските управляващи кръгове в редиците на фашисткия блок, е паническият ужас от все по-широко разгръщащата се антифашистка въоръжена борба и надеждата за компромисен мир. Въпреки всички усилия правителството не успява да се справи с партизанското движение в страната. Ето защо не бива да се оценява като преувеличено становището на Бекерле по този въпрос. Последният не може да отрече засилването на „лявата опозиция" в България, срещу която според него правителството не действува енергично. Констатирани са и опити да се избягнат открити предизвикателства към съюзниците от антихитлеристката коалиция и особено по отношение на Съветския съюз, за което пресата и радиото били съответно инструктирани.[87]

Редица международни прояви на съветското правителство, като напр. споразумението с Бенеш от декември 1943 г., подсилват убеждението в София, че „Съветска Русия ще бъде единственият възможен победител при едно германско поражение". Това предположение се подхранва според Бекерле и от впечатлението, че след разпускането на Коминтерна Съветският съюз е променил становището си и в случай на победа и за България последиците не ще бъдат така тежки.[88] От многократните сондажи германската легация констатира, че и „настроението в страната е против една война със Съветския съюз", а правителството и занапред ще се въздържа „да дразни вражеските сили"; че това ще продължи дотогава, докато не настъпят „по-големи германски успехи".[89]

Необходимостта да се подсили вътрешната и външната „ре-

[87] PA.AA., Bd. 6, S. 181344—46, Sofia, 15. XII. 1943, № 2037; ibidem, S. 181367—68. Sofia, 16. XII. 1943, № 2055.
[88] Ibidem, S. 181367—68, Sofia, 16. XII. 1943, № 2055; S. 181371, Sofia, 18. XII. 1943, № 2073.
[89] Ibidem, S. 181371, Sofia, 18. XII. 1943, № 2073.

шителност за борба“ и особено за да се задълбочат съюзническите връзки с райха, още в края на 1943 г. дава повод на германското външно министерство да помисли за кабинетна реконструкция в България и Унгария, но вече с участието на десноопозиционните фашистки кръгове.[90] С това указание фактически се продължават вече много по-решително сондажите за такава правителствена промяна, която да подсигури окончателно българската съюзническа вярност и да ликвидира „комунистическата опасност“.

Становището на германската легация по този въпрос е негативно. Бекерле е против каквито и да било опити тъкмо в този момент да се въвличат фашистките опозиционни среди в управлението на България. За него е по-приемлива инициативата на Божиловото правителство да привлече на своя страна тези кръгове и да ги използува в борбата срещу комунистическото движение. Въпросът се отлага с препоръката да се поддържат връзки с тези групи, тъй като те се чувствували най-тясно свързани с Германия и затова е необходимо да се пазят в резерв.[91]

ОПИТИ ЗА РАЗГРАНИЧАВАНЕ ОТ БЕРЛИН

Активизирането на българската външна политика в началото на 1944 г. е предизвикано от сериозно разклатената увереност в крайната победа на хитлеристка Германия.[92]

За българското правителство става ясно, че през 1944 г. Германия ще продължи да води отбранителни действия, за да изтощи противниците си. Изпълнението на тази задача изглежда съмнително, тъй като след срещата в Техеран СССР, Англия и САЩ са постигнали „пълно единодушие в желанието си да повалят Германия“[93]. Сателитите на райха са обезпокоени силно от заключението, че Германия е изпаднала в безизходица.[94] Това подтиква Румъния да установи контакт със САЩ чрез Швеция и Лисабон. Унгария също се надява англо-американските войски да изпреварят Червената армия на Балка-

---

[90] PA. AA., Bd. 6, S. 181400, Sonderzug, 29. XII. 1943, № 1812.
[91] Ibidem, S. 181415, Sofia, 31. XII. 1943, № 2130.
[92] KTB OKW, Bd. III/2, S. 546—547. Един благоприятен изход от войната се смята за проблематичен и от страна на германския команден щаб. В изводите на ОКВ за 1943 г. положението по фронтовете се характеризира като тежко и с опасности от „нови тежки кризи“ за в бъдеще.
[93] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 70, л. 70—71.
[94] Пак там, оп. 8, а. е. 1302, л. 41.

ните и в Средна Европа и по този начин да я спасят от „болшевизма“.[95]

Ето защо и в действията на българските управляващи кръгове особено след съюзническите бомбардировки на България все по-ясно започват да се забелязват отклонения от хитлеристките предначертания за съвместната „съюзническа“ политика. Освен това поведението на Румъния и Унгария продължава сериозно да вълнува българските управляващи среди. В София се опасяват, че България може да пропусне благоприятните възможности и да се окаже в положението на единствен хитлеристки сателит, който въпреки убеждението за неблагоприятния изход от войната не прави почти нищо, за да си осигури евентуално снизхождение в бъдеще от страна на западните съюзници.

Заплахите на германската легация и несъгласието ѝ с българските действия не могат да попречат на утвърждаването на новите тенденции в българската външна политика, ясно очертали се в края на 1943 г. Берлин не предлага реален план за благоприятни изменения на обстановката по фронтовете. В същото време на 27 януари 1944 г. Съветският съюз, Англия и САЩ се обръщат със строго предупреждение към България: ако не престане да подпомага Германия, ако не се откаже от съюза си с нея, ако не отзове войските си и не капитулира, тя ще бъде третирана като съюзник на райха.[96]

Българските управляващи кръгове са принудени да продължат по-оживено опитите за контакти със САЩ. Конкретни резултати обаче все още няма[97]; София се стреми към най-безболезненото излизане от войната с признание на териториалните придобивки от западните държави, но без скъсване отношенията с Германия с оглед на евентуален сепаративен мир.

Към осъществяването на тези замисли регентите и правителството пристъпват плахо с надеждата, че ще спечелят време и ще заложат на най-силната карта, без да вземат пряко участие във войната независимо на чия страна. Именно затова разговорите на Ат. Буров със съветския пълномощен министър от началото на 1944 г. се следят с интерес.[98] Проучват се и тенденциите в международните отношения чрез личните доклади

---

[95] *А. Пушкаш.* Цит. съч., с. 365—373; Allianz Hitler—Horthy—Mussolini. Budapest, 1966, S. 357—358. История Румынии 1918—1970. Москва, 1971, с. 380—388.
[96] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 11, л. 12.
[97] Пак там, ф. 176, оп. 8, а. е. 84, л. 6 б.
[98] Пак там, ф. 456, оп. 1, а. е. 11, л. 22—23.

на българските дипломати в Мадрид, Лисабон, Берн и Берлин.[99]

Активността на българските дипломатически представители в неутралните страни е неприятна за Берлин.[100] Нежелателни са и разкритите контакти на дипломати от българската легация в Лисабон с представители на САЩ. Рибентроп задължава Бекерле да направи и съответните предупреждения, като препоръча на българския външен министър да нареди да бъдат прекратени незабавно тези връзки.[101]

Упреците на германската легация обаче не произвеждат онзи ефект, който имат решенията, приети на състоялите се последователно конференции в Москва, Кайро и Техеран през втората половина на 1943 г. От особено значение за българското правителство са споразуменията, постигнати в Техеран. Решено е Турция да бъде заставена да воюва на страната на антифашистката коалиция.[102] За да предотврати тази възможност, хитлеристкото ръководство настоява да се подаде съвместна българо-германска нота, с която да се застави турското правителство да съблюдава обявения неутралитет.

С димпломатическата офанзива е натоварен Алтенбург, който пристига в София на 12 януари 1944 г.[103] Специалният хитлеристки пратеник се надява да получи съгласието на българското правителство, като предварително обработва и склонява за това регентите, министър-председателя и външния министър.[104] При обсъждането Ив. Бешков, К. Партов и Б. Йоцов отказват да приемат германското предложение. Те смятат, че България не може да си позволи да държи спрямо Турция тон, какъвто може да държи Германия.[105] Трите министри настоя-

---

[99] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 11, л. 30.

[100] PA.AA., Bd. 6, S. 181585, Sofia, 25. II. 1944, № 279; Bd. 7, S. 57573, Sofia 7. III. 1944, № 331.

[101] Ibdem, Bd. 7, S. 57624, Sonderzug, 25. III. 1944, №. 469.

[102] Техеран, Ялта, Потсдам, С., 1968, с. 34.

[103] PA. AA., Bd. 6, S. 181436, Sonderzug, 11. I. 1943, № 66.

[104] АМВР, НС-I-3, л. 791. Според показанията на Б. Йоцов Алтенбург предложил предварително изработен текст на нотата, която дори била подписана от Хитлер и Рибентроп. По съдържание тя била „крута", „остра по тон", „решителна по дух"; Турция трябвало да запази своя неутралитет, а в случай, че го наруши, т. е. ако посегне на българските граници, тогава България и Германия ще се намесят с оръжие. Д. Шишманов предава в по-друг смисъл съдържанието на нотата: Турция се предупреждава, че ако продължава двойнствената политика на англоамериканофилство, България и Германия ще предприемат „съвместни мерки" срещу нея. — АМВР, НС-I-5, л. 1845—46.

[105] АМВР, НС-II-18, л. 456.

телно молят въпросът да се преразгледа на следващия ден в закрито заседание на Министерския съвет. На 15 януари почти единодушно е решено (с изключение на Д. Шишманов) да не се подава оферта с Германия нота и да се извика на устен доклад в София пълномощният министър в Анкара Н. Балабанов. Едва след като се проучват настроенията в Турция, да се връчи самостоятелна българска нота.[106]

Алтенбург междувременно заминава за Белград. На 16 януари, веднага след завръщането си, той се среща отново с външния министър и му предава „молбата" на Рибентроп: да се съобщи текстът на българската декларация, като се има пред вид, че ако пасажът относно мерките, които България ще предприеме, в случай че Турция влезе във война, „бъде редактиран малко по-твърдо", ще подействува по-добре върху турското правителство и ще го убеди да запази неутралитета си.[107]

На 22 януари Алтенбург отново иска да види текста на нотата, чийто тон въпреки препоръките значително е смекчен; в края обаче е оставена предишната забележка — че демаршът е съгласуван с Германия. Бешков, Петров и Партов се противопоставят. Решава се Д. Шишманов да отклони връчването на нотата, дори само от негово име, тъй като Министерският съвет желае да изслуша Балабанов. Външният министър уведомява за това Алтенбург и Бекерле.[108]

На 29 януари Балабанов докладва през правителството, че за турските управляващи кръгове Германия е загубила войната „безвъзвратно". Този факт сериозно ги безпоки, понеже тяхното желание било Германия да бие СССР, а Англия да бие Германия. Той докладва също, че турското правителство е про-

---

[106] АМВР, НС-II-18, л. 459. Акцията на Рибентроп е подкрепена от генерал Варлимонт, заместник-началник щаб на ОКВ, който по това време се намира в София. На съвещанието, състояло се на 19 януари с участието на генерал Лукаш, генерал Янчулев и полковник Попов, Варлимонт също поддържа становището, че досегашният политически натиск срещу Турция може да се превърне във военен. Той съобщава, че ако турската армия се намеси във войната, остават в сила устните спогодби за засилване българската войска с германски части, въз основа на които е разработен оперативният план „Симеон", валиден при евентуална война с Турция. Наред с искането за въздушна подкрепа от Германия генерал Лукаш поставя въпроса и за изтеглянето на една-две дивизии от окупационния корпус в Сърбия. Варлимонт обещава да докладва в главната квартира, предупреждавайки, че искането е „неочаквано" и „поне за момента нежелателно за германското командуване". — ЦВА, ф. 24, оп. 1, а. е. 103, л. 44—50.

[107] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 1303, л. 2.

[108] АМВР, НС-II-18, л. 461.

тив участието на Турция във войната, че то няма аспирации към България и прави всичко възможно, за да не бъде въвлечена страната във военни действия. За Анкара е от особено значение България да се запази силна и независима, „независима главно от Русия". При това положение Балабанов счита, че е „неразумно" да се дразни турското правителство с писмени предупреждения.[109] На съвещанието на 30 януари е решено да не се изпраща нота на Турция. Българският пълномощен министър може „да се ограничи само с едно устно приятелско предупреждение".[110]

Ясно е, че независимо от желанията и интересите на германското военнополитическо ръководство София провежда и отстоява своя собствена линия на поведение в отношенията си със страната, непосредствено заплашваща югоизточната българска граница. Правителството на Д. Божилов смята за неразумно да нарушава линията за поддържане на добросъседски взаимоотношения, още повече в момент, когато Турция може да бъде използувана като най-близък канал, а вероятно и посредник за установяване връзки със западните съюзници. Не без значение е и обстоятелството, че всеки враждебен жест срещу южната съседка може да повлече след себе си избягваната досега война със Съветския съюз. Тя обаче може да донесе затруднения и за Анкара пред вид на вътрешнополитическите сътресения, които неминуемо ще възникнат в България.

Ето защо българо-турските контакти, макар и контролирани от германските дипломатически представителства в Анкара и София, до голяма степен се развиват под знака на взаимната изгода и се използват от хитлеристката опека. Основен принцип и за двете страни остава избягването на пряко участие във войната. За българското правителство е достатъчно да знае, че Турция не желае да воюва. Според Менеменджиоглу двете правителства трябва да използуват липсата на единен стратегически план у съюзниците относно бъдещото положение на България, за да останат неутрални.[111] Наблюденията и констатациите на Балабанов за турските намерения в основни линии подпомагат оформянето на становището на правителството за развитието на българо-турските отношения през януари—септември 1944 г.[112]

---

[109] АМВР, НС-II-18, л. 464.
[110] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 11, л. 11.
[111] Пак там, ф. 176, оп. 8, а. е. 1302, л. 52.
[112] АМВР, НС-II-25, л. 242.

Отказът на София да отправи съвместна нота до Турция предизвиква и намесата на Хитлер. На 1 февруари 1944 г. той изпраща писмо до регентите, в което пред вид възможността от влизането на Турция във войната и въобще от развитието на военните действия на Балканите предлага установяването на единно военно ръководство, упражнявано чрез командуващия армейска група „F“ генерал-фелдмаршал Вайхс.[113]

При обсъждането в регентския съвет княз Кирил отхвърля категорично предложението. Като аргумент за вътрешна консумация се припомня невъзможността да се приложи оперативният план „Балкан“ (офанзива към Дарданелите в случай на война с Турция) при положението, в което се намира германската армия. Желанието да се ангажира с Германия „колкото е възможно по-малко“ и да се избегне сключването на военна конвенция, за да се запази „по-голяма свобода на действие“, прави още по-неприемливо предложението на Хитлер.[114]

В отговора на писмото на Хитлер се подчертава преди всичко, че българската армия не е в състояние да се справи със задачи извън границите на България. Този аргумент е придружен дори със станалото вече традиционно искане — допълнителна помощ за българската армия, въоръжение за полицията и обезпечаване на ефикасна противовъздушна отбрана.[115] Но Берлин не е в състояние да удовлетвори българските поръчки, оправдавайки се с нуждите на собствената си армия.[116]

За българските управляващи кръгове е напълно ясно, че германското командуване не възнамерява да подпомага ефикасно България. Напротив, то се стреми да стовари отбраната на Балканския полуостров върху българската армия.

Неспособността на хитлеристка Германия да защити военно България е една от основните причини, заставила българското правителство да търси самостоятелни средства за спечелване

---

[113] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 11, л. 17; PA. AA., d. 7, S. 54779. Fuschl, 23. V. 1944, № 1075; ЦВА, ф. 24, оп. 1, а. е. 103, л. 44.

[114] ЦВА, ф. 24, оп. 1, а. е. 103, л. 44.

[115] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 11, л. 38.

[116] Пак там, ф. 176, оп. 15, а. е. 80, л. 5; ЦВА, ф. 24, оп. 1, а. е. 103, л. 52—54; PA. AA., Bd. 6, S. 181515—17, Sonderzug, 6. II. 1944, № 204. След изтеглянето на германските изтребители от Скопие и Ниш българското правителство поставя тревожно въпроса за противовъздушната защита на България. Бекерле настойчиво моли да се удовлетвори българското искане главно по политически съображения.

благоразположението на Анкара. На целта служи и мисията на архитект Севов в Турция.[117]

Германското външно министерство се интересува от задачата на Севов. Във връзка с това още на 9 февруари Папен докладва, че той бил упълномощен „да създава настроения в полза на България сред своите стари турски приятели"[118]. Присъствието на архитект Севов в Турция според Н. Балабанов е предизвикало сред германските дипломатически кръгове нежелателни коментари и създало повод за сериозни подозрения относно лоялността на България.[119] В Цариград Севов се среща с представители на английското разузнаване, след което във в. „La Turquie" се отпечатва негово интервю в турска статия, озаглавена „Значението на думите на Севов". В интервюто той заявил, че българите не обичат германците поради проявения през миналата война егоизъм и че правителството на Божилов не би отхвърлило предложения за мир, ако такива се направят от съюзниците. Балабанов настоява пред външното министерство БТА да излезе с опровержение за поместеното в „La Turquie" на 16 март интервю на Севов.[120] Папен също проявява интерес към този въпрос и е готов, в случай че интервю не е давано, да протестира пред Дирекцията на печата и в турското министерство на външните работи.[121] Постъпката на германския пълномощен министър е по-скоро един сондаж за истинските цели, които българското правителство преследва чрез мисията на дългогодишния таен царски съветник.

Но в София, изглежда, не бързат, изчаквайки реакцията, която трябва да последва било от страна на Турция, било от страна на Англия и САЩ. Мудността на външното министерство принуждава Балабанов да съобщи в София, че категорично се отказва да протестира, преди да бъде осведомен официално,

---

[117] PA. AA.,Bd. 6, S. 181534, Ankara, 9. II. 1944, № 205.

[118] Пак там. Според доклада на Севов турските управляващи кръгове твърдо отстоявали своето намерение да останат вън от войната, но се боялли от русите; Турция не можела да разчита на англо-американска помощ и затова искала да поддържа приятелски отношения със СССР, докато приключи войната; в Анкара имали желание да сътрудничат с България, но англо-турският съюз им пречел да пристъпят към конкретни разговори със София. — ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 11, л. 54—56.

[119] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 75, л. 34.

[120] Пак там, л. 36.

[121] Пак там.

че такова интервю не е давано. „Въобще реакцията от наша страна, писа той, ако изобщо се е смятало, че трябва да се реагира, закъсня много. Интервюто на Севов се коментира..., както въобще пребиваването му в Турция.“[122]

В подкрепа на съмнението, че външно министерство не случайно бави своето опровержение, е докладът на Балабанов от 18 март. В началото на същия месец българският пълномощен министър е натоварен да проучи по какъв начин турците смятат да се справят с „болшевишката опасност“, след като идеята за дебаркирането на англо-американците е вече изоставена.[123] След съответните проучвания Балабанов уведомява външния министър, че Турция не възнамерява да формира отново балканското споразумение. Това обстоятелство според него елиминира възможността за едно по-дейно и конкретно българо-турско сътрудничество „за запазване реда и спокойствието“ на Балканите. Изрично се напомня, че изхождайки от собствените си интереси, Турция не е разположена да води активна политика. Тя предпочита да заема едно „наблюдателно“ и „изчаквателно“ положение, но не престава да бъде съюзница на Англия и не се отказва от връзките си с Югославия и главно с Гърция. Против едно активно сътрудничество се противопоставя и фактът, че Турция не е признала „новия ред“ — придобивките на България. В заключение Балабанов препоръчва „едно пасивно сътрудничество за запазване на мира на Балканите“, т. е. усилия да се избегне, доколкото това зависи от двете правителства, пренасяне войната на Балканите.[124]

Несъмнено е, че правителството на Божилов се стреми да изгради отношенията си с Анкара съобразно с двустранните българо-турски интереси. Резултатите обаче са нищожни. Очакването, че Турция ще предложи своето съдействие в борбата срещу „болшевишката опасност“ и ще пледира пред Англия и САЩ за снизхождение към България или поне за приобщаването ѝ към евентуален югоизточноевропейски антисъветски блок, признавайки обаче териториалната цялост в сегашния ѝ вид, не се осъществява.

Неуспехът на Севов е очевиден. Но самият факт, че той приема задачата със задължението да я изпълни дискретно от германската легация, прикривайки се зад едно строго профе-

---

[122] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 75, л. 32.
[123] Пак там, ф. 456, оп. 1, а. е. 11, л. 49.
[124] Пак там, ф. 176, оп. 15, а. е. 75, л. 18.

сионално пътуване, подкрепя разкритията на германския агент Мойзиш. Според тях Севов е заминал по поръчение на определени български среди, за да обезпечи съдействието на американския представител Ърл за сключване на сепаративен мир с България. Българските условия предвиждали оставането на Добруджа и Македония в границите на България, а така също и обезпечаването на коридор към Дедеагач, осигуряващ връзката ѝ Бяло море. България от своя страна щяла да употреби усилия за отстраняването на германските войски. Според сведенията, с които разполага германското външно министерство, отговорът на Вашингтон бил отрицателен — българските предложения се смятали за неприемливи поради дадените вече обещания на съседните балкански страни. Следователно за България оставала само „безусловната капитулация".[125]

* * *

По всяка вероятност българските сондажи в Турция са една от причините за поредната покана на Хитлер да бъде посетен от регентите, отправена на 9 март чрез Алтенбург.[126] От предварителните разяснения става ясно, че разговорите ще се движат около международното положение и вътрешнополитическата обстановка в България. Приета отново с неудоволствие от княз Кирил, тя, от друга страна, се оценява като възможност да се разсеят подозренията относно слуховете за подготвян завой в българската външна политика.[127]

На 16 и 17 март регентите са в Залцбург.[128] Изложението на Хитлер по международното положение е централният пункт в разговорите. „Фюрерът" повтаря възгледите по целите на войната, в която Съветският съюз и Америка са основните сили, засягат се събитията на Източния фронт, които били наложили едно „пълно превъоръжаване на германските войски".

---

[125] PA. AA., Bd. 7, S. 57581, Fuschl, 9. III. 1944, № 357; S. 57603—04, Sofia, 14. III. 1944, № 357. След завръщането си Севов в разговор с Бекерле отрича връзките си с английски и американски лица по време на пребиваването си в Турция. Той дори изказва съжаление, че не е установил контакти с тях въпреки желанието им, тъй като българското правителство „пропуснало" да уведоми германската легация и се боял да не предизвика германското недоверие.

[126] Ibidem.

[127] Ibidem, Bd. 6, S. 181571—72, Bern, 22. II. 1944, № 652.

[128] Ibidem, Bd., 7, S. 57591, Sonderzug, 12. III. 1944, № 402.

Хитлер обнадеждва събеседниците си, че новото германско производство на оръжие ще подпомогне борбата, но не посочва къде ОКВ смята да задържи русите. Говори се и за разногласията между съюзниците. В заключение той предупреждава, че борбата, която се води, е борба на живот и на смърт и трябва да се води докрай; това изключва каквито и да било компромиси (визира искането на Финландия за примирие от съветското правителство).[129]

Княз Кирил е поканен да постави вълнуващите го политически въпроси. Той отказва. Българската делегация се интересува само от три военнотехнически въпроса: 1) доизграждане на жп. линия край Струма; 2) транзитният транспорт за Румъния да се извършва не през София за Добруджа, а през София—Лом; 3) снабдяването на българската жандармерия с оръжие.[130]

Фактически срещата се оказва формална. Хитлер иска да внуши, че всеки опит за завой „ще коства скъпо"[131] и че окупацията на Унгария е доказателство за цената, с която ще се заплати всяка бадолиовщина. Това предупреждение е по-скоро опит да се обезпечи едно бъдещо военно взаимодействие на Балканите. Особено важно е обаче да се запази българският плацдарм, но не насилствено, както бе станало с Унгария.[132] Ето защо германското правителство беше склонно да прави отстъпки. При постоянните военни загуби то не можеше да действува брутално и въпреки намеренията си беше принудено да приеме настъпилите изменения в българо-германските отношения.[133]

---

[129] Staatsmänner und Diplomaten... Zweiter Teil, S. 370—389. По повод твърдението за съществуващи разногласия между съюзниците Н. Михов отбелязва в дневника си: „На тия мъчнотии и разногласия между съюзниците [Фюрерът] много залага, изглежда. Мене това много не ме топли, защото пак имаме сведения, че англичаните казвали: „Ние сме достатъчно глупави, за да не можем едновременно да разрешаваме два въпроса. Засега ще решаваме само единия — да победим Германия, а после ще видим как ще се справим със СССР". — ЦДИА, ф. 427, оп. 1, а. е. 2, л. 12.

[130] Пак там, S. 384—385.

[131] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 11, л. 57—75.

[132] PA. AA., Bd. 7, S. 57625, Sonderzug, 22. III. 1944, № 453.

[133] *В. Тошкова.* Антифашистская борьба в Болгарии и политические отношения с Германией (1941—1944 гг.)—Etudes historiques, т. IV, с. 331—333; PA. AA., Bd. 6, S. 181463—64, Westfalen, 22. I. 1944, № 125; *Т. Ристовски.* Цит. съч., с. 35—47.

* * *

В общи линии в отношенията с Германия през втората половина от управлението на кабинета Божилов се открояват по-ясно тенденциите за отслабване зависимостта на неговата външна политика от Германия. Този нов елемент се забелязва не само в политиката спрямо Турция, но и при равностойния по значимост пункт във външнополитическата програма на правителството — взаимоотношенията със Съветския съюз. След януари 1944 г. те постепенно заемат централно място.

Активизирането на съветската дипломация поставя българското правителство в изключително неблагоприятно положение. По същото време се възражда идеята за подобряване отношенията със СССР. Нейни създатели са онези представители на нефашистката буржоазна опозиция, които не желаят да сътрудничат с Отечествения фронт, но апелират за съживяване на българо-съветските контакти. В правителството около тази идея се обединяват половината от министрите. Намерението да се удовлетворят съветските искания за прекратяване българското съдействие във войната срещу СССР е базата, върху която се изгражда правителствената концепция за спасяването на буржоазна България. Задачата е да се направи всичко възможно, за да не се стигне до военен конфликт със Съветския съюз. За тази цел българските политически лидери се опитват да изпълнят сложна, трудно удаваща им се еквилибристика между Берлин и Москва.

С вербална нота от 22 януари 1944 г. мисията на Съветския съюз в България поставя началото на последния етап от съветската дипломатическа офанзива срещу монархо-фашистка България. Съветското правителство полага усилия да вразуми българските държавници и да им даде възможност да заслужат поне отчасти, и то в името на българския народ, внимание от страна на съюзниците от антихитлеристката коалиция и защитата на Съветския съюз. Наред с това то прави и необходимото проучване за бъдещите военнополитически намерения на София с оглед военностратегическите планове на съветското командуване. Ето защо в нотата се обръща внимание на факта, че във Варна се строят германски военни лодки и катери, използувани за военни действия срещу СССР. Съветското правителство настоява тези действия да бъдат незабавно прекратени.[134]

[134] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 1304, л. 2. Нотифицираният протест на съветското правителство е предшествуван от устна забележка на пълномощния

Затруднен да опровергае конкретния упрек, външният министър се задоволява първоначално с устен отговор. Съдържанието му е съгласувано с Бекерле и Рибентроп. Липсва обаче препоръчваният от тях категоричен и груб тон. По този начин се печели само време, без да се облекчи положението на правителството.[135] Съветската легация изпраща нова нота от 1 март 1944 г., в която, квалифицирайки като неудовлетворителен отговора на българското правителство, отново настоява да се прекрати изработването на военни плавателни съдове във Варна.[136]

В София настъпва смущение. Замислят се комбинации, които да принудят германското командуване да спре строежа. Подходящо според регентите би било преустановяването на доставката на нефт, необходим за получаването на електрическа енергия във варненската корабостроителница, под предлог, че е нужен за други цели.[137] Идеята остава неосъществена. Но тя е показателна в друго отношение. Българските държавници съзнават цялата безперспективност и дори вредата от изпълнението на съюзническите си задължения към Германия и ги считат като отегчаващо бреме.[138] Към подобни констатации ги тласка и непрекъснатото настояване на нефашистката бур-

---

министър Лавришчев. Министър-председателят голословно опровергава твърдението му. На 15 януари Лавришчев посещава отново Божилов, за да му съобщи, че съветското правителство оценява българската декларация като незадоволителна. По повод на Божиловия отговор Ив. Бешков отбелязва в дневника си: „Отговорил бил, че не било вярно, че се строят!? Глупост!" — АМВР, НС-II-18, л. 459.

[135] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 1304, л. 3. Отговорът на българското правителство от 10 февруари съдържа само уверението, че Министерството на външните работи си е „взело необходимата бележка". Неодобреният от регентите проект съдържа обяснението, че строените във Варненското пристанище съдове се употребяват за търговски цели, и то не в Черно море. — Пак там, л. 6; PA.AA., Bd. 6, S. 181476, Sofia, 24. I. 1944, № 118, S. 181487—88; Westfalen, 29. I. 1944, № 160. Рибентроп ултимативно препоръчва, ако съветската легация отново поиска отговор на нотата, устно да й се отговори по такъв начин, от който да стане ясно, че „българското правителство не възнамерява да отговаря на запитвания, които би трябвало да разглежда като намеса във вътрешнобългарските работи". — PA.AA., Bd. 6, S. 181529, Sonderzug, 9. II. 1944, № 228.

[136] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 1304, л. 9.

[137] Пак там, ф. 456, оп. 1, а. е. 11, л. 39.

[138] Шишманов обяснява своето несъгласие да се разширяват случаите на нарушаване неутралитета спрямо СССР с нежеланието да се дават поводи за нови съветски ноти и обръща внимание на Бекерле, че във Варна се стоварват германски войски, идващи от Крим. — PA AA., Bd. 7, S. 57689—90 Sofia, 22. IV. 1944, № 592.

жоазна опозиция за „по-дейно сътрудничество с Русия“ и за използуване „съперничеството“ между Съветския съюз и англо-американците.[139]

Филов смята тези препоръки за приемливи, но все пак не за толкова наложителни. Българските управляващи среди очакват, че „работите няма да се развият тъй бързо“. Те се надяват, че и германците ще задържат русите главно заради румънския петрол; надяват се и на „компликации в отношенията на съюзниците“. Разчитайки главно на това, софийските държавници бавят доста дълго отговора на съветската нота от 1 март. Решено е да не се отговори писмено, а при случай да се каже на Лавришчев, че „строежът без това се преустановява поради липса на нефт“[140]. По всяка вероятност обаче проектираното уверение не е било дадено, а е продължило голословното отричане на фактите. Следва нова съветска нота от 17 април, в която категорично и ясно е изложено съветското становище.[141] Обсъдена само от регентите, министър-председателя и министъра на външните работи, нотата получава невероятно смешен отговор — молба да се съобщят фактите, които потвърждават обвиненията за оказването на широко съдействие на Германия от страна на българските власти.[142]

В нотата от 26 април съветското правителство съвсем оправдано предлага фактите да бъдат проверени, но не едностранно: „Съветското правителство счита за необходимо да се възстанови съветското консулство във Варна, а също така да бъдат създадени съветски консулства в Бургас и Русе“, за да се направи необходимата проверка на място.[143]

Дебатите в кабинета по този повод са красноречиво доказателство за настъпилото раздвоение по насоките на българската външна политика. И този път Шишманов и Божилов възнамеряват да забавят отговора, но настойчивото напомняне

---

[139] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 11, л. 21; Стенографски дневници на XXV ОНС, 5 РС, с. 590—591.

[140] Пак там.

[141] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 1304, л. 12.

[142] Пак там, л. 15. Увереност, че този предизвикателен отговор ще бъде приет от Москва, дава твърдението на Бекерле, че нотата от 17 април е само опит на съветското правителство да упражни натиск върху София, за да провери българската реакция. — PA. AA.,Bd. 7, S. 57689, Sofia, 22. IV. 1944, № 592.

[143] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 1304, л. 17.

на завеждащия отделението за балканските страни в Наркоминдела от 2 май осуетява тази комбинация.[144]

Външният министър е принуден да запознае веднага Министерския съвет с нотата на съветското правителство от 26 април. Започналата да се очертава още през януари кабинетна криза едва сега получава реален израз. Министерският съвет полемизира върху две предложения. Едното — на Ив. Бешков, да се открие търговското консулство във Варна а за останалите две консулства да се настоява за реципрочност. Второто — на Д. Шишманов, да се разгледа „благосклонно" съветското желание, но срещу обещанието, че ще се възстановят търговските отношения. Предложението на Бешков е подкрепено от Вазов, Партов, Христов и Йоцов. Останалите поддържат становището на външния министър. Заседанието е закрито с декларацията на Бешков и Партов, че „ако се възприеме другото становище и това докара до скъсване на отношенията със СССР", двамата ще излязат от кабинета.[145] С това според Филов се проявяват „първите големи мъчнотии"[146]. В същност в случая открито се демонстрира една нова концепция за ориентиране на външната политика на България.

Оставен да каже последната дума, регентският съвет решава да уведоми германската легация — застраховка, която щяла да предпази страната от окупация или да предотврати пълното оттегляне на германската подкрепа. Според регентите обстоятелството, че германски части се намират в страната, би респектирало „смутителите" на реда и спокойствието.[147]

Бекерле е категорично против: „ако се отворят консулствата във Варна, Бургас и Русе, това тъкмо ще даде възможност на русите да констатират, че във Варна действително се строят кораби, които са нужни на германската войска" и не могат да бъдат оттеглени, тъй като са „абсолютно необходими в борбата срещу руските подводници в Черно море, за прочистването на мини и пр."[148] Германският пълномощен министър разкрива и идеологическите мотиви за несъгласието да се открият консулствата: този акт би имал „чудовищно въздействие" тък-

[144] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 1304, л. 18.
[145] АМВР, НС-II-18, л. 481.
[146] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 12, л. 139.
[147] Пак там, ф. 176, оп. 8, а. е. 1304, л. 19, PA.AA., Bd. 7, S. 57707–09, Fuschl., 6. V. 1944, № 869.
[148] Пак там.

мо в обратно направление — широките народни маси ще видят в това едно „сближаване с Русия“, а комунистите „стимул“ за засилване на своята дейност.[149]

Рибентроп, който смята, че на русите трябва да се даде един рязък отговор, все пак се съгласява да бъде приет дилаторният вариант, т. е. онзи, който прави откриването на консулствата зависимо от подновяването на стопанските отношения между двете страни. За него обаче е наложително в този стадий на отношенията между България и Съветския съюз да се даде ясен и недвусмислен отказ.[150] Той уверява, че в случай на война „Германия ще употреби всички средства да защити България“[151].

Междувременно Министерският съвет, очаквайки споменатата инструкция на Рибентроп, изработва проектоотговор, в който фразата „с надежда, че СССР ще се отзове на желанието на България да бъдат възстановени търговските връзки между двете държави“ е вмъкната само за да подскаже безизходицата, в която е изпаднало правителството. И да помоли за снизхождение.[152] На 5 май регентите отхвърлят посочения пасаж, за да не се изтълкува, че се приема откриването на съветски консулства във Варна, Русе и Бургас.[153] На следващия ден Ив. Стаменов връчва българската нота на В. Молотов, посрещната основателно със забележката: „Това не е отговор!“[154]

Министерският съвет иска допълнителни разяснения от пълномощния министър в Москва за становището на съветското правителство. В същото време дебатите в кабинета продължават. Все по-определено се проявяват настроенията за прекратяване концесиите към райха. Особено подчертано тази идея се прокарва от министъра на земеделието Ив. Бешков. Той се изказва решително за провеждането на политика, освободена от сковаващите рамки на хитлеристкото опекунство: „Ние имаме един дълг — да запазим България, ако ще да се скараме и с Германия. Ако на Германия е отредено да загуби, няма защо и България да загине с нея.“[155]

---

[149] PA.AA., Bd. 7, S. 57703, Sofia, 4. V. 1944, № 661.
[150] PA.AA., Bd. 7, S. 57709, Fuschl, 6. V. 1944, № 859. В предадената по телефона инструкция на Рибентроп дословно е продиктуван текстът на нотата до съветското правителство.
[151] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 1304, л. 19..
[152] АМВР, НС-II-18, л. 483.
[153] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 12, л. 132.
[154] Пак там, ф. 176, оп. 8, а. е. 1304, л. 24.
[155] АМВР, НС-II-18, л. 485.

На противоположно мнение е регентският съвет. В гледището на неговите членове също се забелязват известни нюанси. За момента обаче правителството е заставено да се обедини още един път около продиктувания от регентите отговор, предназначен за съветската нота от 9 май. Божилов дори обяснява, че това се прави с риск да станат „досадни" и „смешни", но да се спечели малко време и да се види „какво ще стане с десантите, които се очакват тия дни".[156]

Нотата, връчена на временно управляващия съветската легация на 15 май, е одобрена от Министерския съвет, но с предупреждението на петимата министри (Партов, Йоцов, Бешков, Петров и Вазов), че в случай на „скъсване" и война със СССР, те ще напуснат кабинета.[157]

В пълна обърканост изпада правителството от последната при Божиловото управление съветска нота от 18 май.[158] Съветското правителство предоставя достатъчно време за размисъл на все по-инертно действуващата българска управляваща върхушка. В София обаче съветските искания дават само повод за обсъждане на различни възможности и без да бъде постигнат резултат, в крайна сметка предизвикват правителствена криза.[159] Вътрешнополитическата нестабилност на режима се оказва главният фактор, който не позволява на регентството да направи необходимите външнополитически корекции, за да защити националните интереси на българския народ.

Трезва оценка на обстановката, в която се намира България, не е направена дори и след недвусмислените препоръки от страна на съветските дипломатически представители, давани при редица официални и неофициални контакти със служители на външното министерство и бивши политически лидери. Показателни в това отношение са разговорите на съветника при легацията Д. Яковлев с Д. Димитров от Министерството на външните работи, проведени на 3, 6 и 8 май.

Д. Яковлев съвсем определено иска да разсее илюзиите на управляващите кръгове в България за съществуването на сериозни недоразумения между съюзниците от антихитлеристка-

---

[156] АМВР, НС-II-18, л. 485.
[157] Пак там.
[158] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 1304, л. 38-б.
[159] АМВР, НС-II-18, л. 488. Категоричният тон на съветската нота от 18 май принуждава четирима от министрите (Бешков, Вазов, Йоцов и Партов) да настояват за откриване на консулството във Варна. В противен случай те предлагат да се подаде оставката на кабинета.

та коалиция. Той подчертава, че в тази коалиция доминират общите интереси, общата цел, които са „чисто военни“ — да се разгроми Германия. „Недейте си въобразява, предупреждава той, че пред тази голяма задача ние можем да се скараме за някакви дребни политически сметки и интереси.“ Но основният претекст за разговорите е друг. Яковлев открито излага съветските намерения — чрез отговора на нотите Москва иска да провери отношението на българските държавници към Германия, да разбере дали то е непроменено, или „ще даде възможности за разговори“. Съветското правителство целенасочено се стреми да предизвика София към „принципно разглеждане на големия въпрос за съветско-българските отношения“, който продължава да бъде открит. Със съжаление то констатира пълната неосведоменост на българското ръководство, което продължава да вярва в един конфликт между съюзниците. Изрично се предупреждава, че „очаквателното положение е фатално“, както е фатално и да се мисли, че Германия „още не може да бъде бита“. Единственият разумен и справедлив изход е да се приобщят усилията на България за разгромяването на хитлеристка Германия. Само с подобна промяна на външнополитическата ориентация ще бъде възможно спасението на страната от трета национална катастрофа.[160]

Но в София предпочитат да демонстрират загриженост и политическа зрелост не чрез промяна на ориентацията, а чрез смяна на правителствения екип. Със съобщението за оставката на кабинета „по причини от вътрешен характер“ се цели временно забавяне на отговора на съветската нота до съставянето на ново правителство. Пълномощният министър е натоварен освен това да опровергае твърдението за провеждане на мобилизация в България и да увери съветското правителство „че най-малко срещу Съветска Русия може да се допуска подобно нещо от страна на България“[161]. В действителност още на 22 април със заповед № IV М-317 е наредено да се пристъпи към постепенна мобилизация пред вид „общото политико-стратегическо положение“[162].

---

[160] ЦДИА, ф. 3, оп. 1, а. е. 330-а, л. 314—315. Към реализъм в оценката на международната обстановка апелира и съветският посланик в Анкара. — Пак там, ф. 176, оп. 15, а. е. 80, л. 38. За това, че времето е крайно недостатъчно, за да се проявят колебания, напомня и управляващият съветската легация в Стокхолм. — Пак там, л. 54.

[161] Пак там, ф. 176, оп. 8, а. е. 1304, л. 40.

[162] ЦВА, ф. 24, оп. 1, а. е. 103, л. 64, 65. Щабът на войската все още не е изоставил мисълта за съпротива при съветски действия. Дори през фе-

* * *

Правителството на Д. Божилов приключва външнополитическата си дейност, без да съумее да създаде база за елементарно подобряване на българо-съветските отношения и за каквито и да било конструктивни преговори. Въпреки очерталите се настроения в правителството за един по-реалистичен подход към съветските предложения взаимоотношенията между Москва и София остават обтегнати и се ограничават само в сферата на дипломатическата кореспонденция, сковавани от консервативния възглед на регентския съвет за бъдещото положение на България при евентуални отстъпки в полза на Съветския съюз. Предложенията на част от министрите и на нефашистката буржоазна опозиция за корекция на външнополитическия курс или поне за нормализиране на дипломатическите отношения със СССР остават в сферата на теоретизирането и не могат да наложат необходимата промяна. Привържениците на тази идея в самото правителство фактически целят отстраняването на Отечествения фронт от бъдещо участие в управлението на страната и анулирането на неговото влияние. Инертността на управляващите и неспособността им да отстояват несъгласието си с предлаганата от Берлин линия на поведение особено по отношение на Съветския съюз се дължи до голяма степен именно на обстоятелството, че в България най-силната политическа концентрация, способна да поеме ръководството на страната при новите международни условия и да получи признанието на съюзниците от антихитлеристката коалиция поради действителната борба, която води срещу фашизма, е Отечественият фронт. Пред страха да не загубят безвъзвратно властта регентите обсъждат и друг вариант за спасение — привличането на крайната фашистка опозиция в правителството с надеждата, че тя ще се справи окончателно с комунизма в страната.

Оформянето на две противоположни концепции относно понататъшното развитие на българо-съветските отношения влияе неблагоприятно върху готовността на българските управляващи кръгове да продължават в същия вид съюза си с Германия. Конкретно тази нова тенденция се проявява в отказа да се предизвика Турция и в отхвърлянето на хитлеристкото предло-

---

вруари се правят сондажи за организирането на съвместни българо-румънски бойни операции по черноморското крайбрежие.

жение Варна и Бургас да се превърнат окончателно в германски военни бази.[163]

Със своето поведение правителството на Божилов създава предпоставките за подготовката на завой в българската външна политика през следващите месеци. То изиграва ролята на буферен кабинет,[164] подготвяйки психологически германското военнополитическо ръководство за очакващите го сериозни затруднения при осъществяването на военностратегическите планове.

В процеса на управлението кабинетът Божилов постепенно разграничава външнополитическите си намерения от предначертанията на регентския съвет, защищавани ревностно най-вече от Б. Филов. Външнополитическата програма на регентите не може да се квалифицира като стриктно продължение на политиката, провеждана от цар Борис. Първо, защото международната обстановка е значително променена и поставя за разрешение нови външнополитически задачи, особено в областта на българо-съветските отношения. Второ, защото липсва авторитетът на монарха като гаранция за установяването на по-трайни и ефикасни контакти със западните съюзници. Трето, защото англо-американските бомбардировки и непрекъснатата заплаха от съюзническа инвазия през Турция или откъм Егея, от една страна, и мощното настъпление на Червената армия, от друга, не само депресират и променят политическите възгледи на българската общественост, но предизвикват и решителен подем в антифашистката въоръжена борба. Съвместните предупреждения на съюзниците от януари и май 1944 г., отправени към България, подкопават надеждата за компромисен мир и поставят на преден план необходимостта от използуването на нови политически сили, които чрез осъществяването на коригиран външнополитически курс да спасят съществуващия обществен строй в България.

---

[163] PA.AA., Bd. 7, S. 57752, Fuschl, 19. V. 1944, № 1049; АМВР, НС—II — 18, л. 486.

[164] Zeitungsdienst Graf Reischach vom 2. VI. 1944. Гьобелсовата пропаганда представя тенденциозно прехода към нов кабинет като утвърждаване на прогерманския курс.—Das Reich, № 24, 11. VI. 1944.

ГЛАВА ПЕТА

РАЗРИВЪТ В БЪЛГАРО-ГЕРМАНСКИТЕ ПОЛИТИЧЕСКИ ОТНОШЕНИЯ (ЮНИ — СЕПТЕМВРИ 1944)

Лятото на 1944 г. е изключително тревожен период за хитлеристките сателити от Югоизточна Европа. На 6 юни Англия и САЩ откриват дългоочаквания втори фронт с десант в Нормандия. Почти едновременно започват и съветските настъпателни операции, част от които се провеждат извън държавните граници на Съветския съюз. Консолидирането на антифашистката коалиция и демонстрираното военно взаимодействие безпокои сериозно съюзниците на Третия райх и ги принуждава да търсят спасителен изход от приближаващата се катастрофа.

Стремежът на сателитите да постигнат примирие с противниците на Германия не съвпада с целите на хитлеристкото военностратегическо планиране. През пролетта и лятото на 1944 г. ОКВ поставя като основна задача задържането и отбраната на „крепостта Европа“ в този й вид, който тя имаше по време на военните действия през 1943 г.[1]

Задачата е очевидно нереална. Настъплението на Червената армия разчленява стратегическия фронт на вермахта и нарушава взаимодействието на групите армии „Южна Украйна“ и „Северна Украйна“; с това пътят за следващи операции в Румъния, Унгария и България е открит.

Хитлеристкият щаб противопоставя свой план за стабилизация на Източния фронт, от който според думите на германския фюрер ще зависи позицията на всички малки балкански държави — на Румъния, на България, на Унгария и дори на Турция.[2] В общи линии по-нататъшната стратегия на германското военнополитическо ръководство предвижда затягане на

[1] КТВ OKW, Bd. IV/1, S. 78.

[2] Hitlers Lage besprechungen..., S. 584—590; *В. И. Дашичев.* Банкротство..., т. 2, с. 518—530.

войната, за да се предизвика разкол в антихитлеристката коалиция, който би открил възможност Германия да получи „почетен мир“.[3] За управляващите кръгове на страните сателити, в които антифашистката борба се разширява, плановете на Берлин са неизгодни и опасни, а предупрежденията на германското правителство — безсилни да ликвидират центробежните тенденции в насилствено поддържания фашистки блок.

ОТНОВО КЪМ НЕУТРАЛИТЕТ

Сътресенията, които изживява фашисткият блок, засягат чувствително и България. Ярък показател за последиците от военните поражения на вермахта е компромисното разрешение на твърде продължителната правителствена криза. На 1 юни 1944 г. регентският съвет подписва указите за назначаването на правителство, председателствувано от бившия министър на земеделието Иван Багрянов. И така, след като повече от три години бе държан в сянка, Багрянов отново се включва активно в политическия живот на страната. Разбира се, определянето му за министър-председател не става случайно, нито е изненадващо за самия него. Напротив, още в началото на февруари 1944 г. Багрянов се самопредлага на този пост, отчитайки външнополитическата безизходица, в която затъва Божиловото правителство. Той се надяваше да постигне целта си, като спечели благоволението и подкрепата на Бекерле чрез ходатайството на проф. Ал. Станишев.[4] Още тогава Багрянов предлага план за излизането на България от войната. Според този план българската армия трябваше веднага да бъде „разоръжена“, окупационните войски да се изтеглят от Сърбия и Гърция, а германските съединения да напуснат страната.[5]

Багряновите предложения са само малък епизод от почти петмесечната лутаница на регентския съвет да състави нов кабинет, който да резонира най-точно на светкавично изменящата се международна обстановка. Целта е да бъде продължена политиката, поставила като първа задача защитата на „българските интереси“, но, естествено, като се изхожда от инте-

[3] KTB OKW, Bd. IV/1, S. 63.
[4] PA.AA., Bd. 6, S. 181522—23, Sofia, 8. II. 1944, № 199.
[5] Ibidem. В разговор с Бекерле Станишев определя възгледите на Багрянов като „безумни“ и „детински“. Тази оценка обаче не го възпира малко по-късно да даде съдействието си при осъществяването на Багряновата програма.

ресите на управляващата класа. Ходът на войната изискваше да се определи точно съдържанието на тези интереси. Във всеки случай очертаващата се неблагоприятна перспектива за райха не предполага по-нататъшно съвпадение на двустранните интереси.

Ако се направи сравнение между замисляните мероприятия от януари до май и тези, които се осъществяват или лансират като най-подходящи впоследствие, се забелязва известна приемственост. Макар и с някои нюанси още в началото на февруари в Берлин са информирани, че сред българските управляващи кръгове се говори за „опразване на новозаетите области", за изпращане на нов пълномощен министър в Москва, за „сближаване с Русия", за съобразяване с Турция.[6] До голяма степен за появата на нови моменти във външната политика допринасят и дебатите в Народното събрание по време на петата редовна сесия през март 1944 г. Буржоазната нефашистка опозиция открито и категорично настоява да бъде включена в управлението на страната пред вид острата необходимост от изменение на външнополитическата ориентация.[7]

Съществуваше обаче и друг вариант за промяна на ръководството. Неговите привърженици произхождат от деснофашистките опозиционни среди, а защитниците му се вербуват от официалните германски представители. Склонност да подкрепи идеята за правителство с участието на фашистката опозиция изразява и Б. Филов.[8] Той дори предлага видоизменен по свой вкус проект за „кабинетна концентрация на ръководните личности от левицата до десницата", което означавало според него обединение на националните сили.[9]

Рибентроп също се опитва да прокара предложението си за реконструкция на българското правителство. На 10 май под предлог, че правителството спъвало мерките на генералния щаб да постави под свой контрол политически ненадеждните елементи на „годното за военна служба население", Рибентроп препоръчва на Бекерле да проучи има ли възможност да се състави правителство начело с Цанков. Германският външен министър смята, че само по този начин ще може да се създаде в България „ясна политическа база" за райха и да се ликви-

[6] PA.AA., Bd. 6, S. 181518. Sonderzug, 8. II. 1944, BRAM, 90/44.
[7] Стенографски дневници на XXV ОНС, 5 РС, с. 590—591.
[8] PA.AA., Bd. 6, S. 181523—25, Sofia, 8. II. 1944, № 199; ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 11, л. 23.
[9] PA.AA., Bd. 7, S. 57561, Sofia, 2. III. 1944, Nr. 310.

дира с объркаността в позицията на правителството по „последния руски демарш за Варна".[10]

На 21 май Филов съобщава на Бекерле, че кабинетът Божилов е вече в оставка. Той подчертава, че правителствената промяна няма да има „външнополитическо значение" и че, напротив, с нея се възнамерявало да се „укрепи" и „подсили" външната политика в прогермански дух.[11] Това уверение обаче е прието в Берлин с подозрение, което е подсилено от кандидатурата на Багрянов.[12] И все пак германското военнополитическо ръководство трябваше да се примири именно с този министър-председател. Рано сутринта на 31 май Филов уведомява Бекерле, че вероятно същата вечер Багрянов ще бъде натоварен да състави новото правителство.[13]

Кандидатурата на бившия министър на земеделието има подкрепата на княз Кирил, който категорично отхвърля съставянето на правителство начело с Цанков или П. Габровски.[14] Но наред с личния елемент изборът на този неангажиран официално от февруари 1941 г. политически деятел и поради това до голяма степен некомпрометиран в проведените вътрешно-и външнополитически мероприятия съвпада с назрялата нужа от промени сред ръководния състав. Изхождайки от задачата да се притъпят вътрешните противоречия, като се неутрализира дейността на Отечествения фронт, и да се облекчи външнополитическата съдба на буржоазна България, управляващите кръгове, значителна част от буржоазната нефашистка опозиция, както и представители на фашистките опозиционни среди временно се обединяват около личността на Иван Багрянов.

---

[10] PA.AA., Bd. 7, S. 57714, Sofia, 10. V. 1944, № 940. Рибентроп съобщава, че внушението за необходимостта от германска намеса при съставянето на кабинет с по-решително поведение е направено лично от генерал Ив. Попов.

[11] Ibidem, S. 57770, Sofia, 21. V. 1944, Nr. 772.

[12] Ibidem, S., 57787—88, Sofia, 26. V. 1944, Nr. 800.

[13] Ibidem, S. 57793, Sofia, 31. V. 1944, Nr. 814; ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 11, л. 144.

[14] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 11, л. 146. 1. VI. 1944. Княз Кирил се отнася със симпатия към Ив. Багрянов и разчита на неговата подкрепа и дори на активната му намеса за извеждането на България от войната. — Вж. *И. Димитров,* Външната политика на правителството на Иван Багрянов (1 юни — 1 септември 1944) — ГСУ.ФИФ. Книга III — История, т. XI, 1967, с. 194. В студията са проследени подробно етапите в българо-германските политически отношения за периода (1 юни — 1 септември 1944 г.) въз основа на български документални източници. Анализирани са главните предначертания в Багряновата външна политика и конкретните резултати от прилагането на правителствената външнополитическа програма. Обоснован е изводът за възприетата линия на завой и отдалечаване от Германия.

Новият министър-председател от своя страна възнамерява да осъществи широка по своя обхват демагогска политика, за да утвърди собствените си позиции и да покаже различието от досегашния вътрешнополитически курс.[15] Твърде интересно е обаче „кредото", изложено от Багрянов в неговия интимен кръг, върху което той смяташе да изгради външнополитическата програма на правителството.[16] Министър-председателят изхожда на първо място от международната военнополитическа обстановка и съотношението на силите, заключавайки, че вермахтът от 1942 г. до този момент е бил в непрекъсната отбрана и отстъпление, явно изморен и „с разхвърляни усилия по много фронтове". В същото време въпреки числеността им превъзходство съюзниците от антифашистката коалиция според него „не са в състояние да нанесат повалящ удар на Германия". Багрянов определя тази ситуация като „относително" изравняване на силите с „малки предимства за съюзниците". Въпросът, на чия страна ще бъде победата, министър-председателят смята, че може да получи отговор „само след откриването на дългоочаквания втори фронт"[17]. По негова преценка западните съюзници искат да „доизцедят руския лимон", а наред с това да „отслабят моралната издръжливост на противника си" и едва когато изчерпят всички възможности, да проведат главното действие. В такъв случай „кулминацията на кризата" можела да се очаква през есента на 1944 г. или през пролетта на следващата година. От всичко това Багрянов правеше генералното заключение: „необходимо е да се изчака развоят на събитията".

Багрянов разчита главно на конфликт между съюзниците. От неправилно изградената прогноза за развитието на военнополитическите отношения той определя погрешно и бъдещата линия, която правителството ще трябва да провежда:

---

[15] Вж. *Сл. Петрова,* Цит. съч., 41—78; *И. Димитров,* Цит. съч., с. 201—235; *Д. Петрова,* БЗНС в края на буржоазното господство в България (1939—1944 г.). С., 1970, с. 178—223.

[16] АМВР, об. д. 6661, л. 6—11. Сведения за политическата програма на Ив. Багрянов се съдържат в поверителния доклад на сътрудника от Разузнавателния отдел при Министерството на войната капитан Йолов от 10 юни 1944 г. Информацията според данните на Йолов е съставена въз основа на факти, установени лично от него, и на сведения, получени от лица, приближени на Багрянов.

[17] Пак там. Поверителната информация, изглежда, е изработена преди откриването на втория фронт (6 юни 1944 г.), макар че носи дата 10 юни 1944 г.

„България ще може да изчака развоя на събитията, без да се бърза в активно определяне на тази или онази страна“.[18]

При изпълнението на набелязаната програма Багрянов смята, че е необходимо да се продължи досегашният курс на приятелство и съюзничество с Германия, но наред с това да започне „постепенно“ и „неусетно“ отдалечаване чрез възприемане политика на „пълен неутралитет“. В инструкцията си до печата министър-председателят обобщава тази политическа идея с лаконичната фраза: „Ни с тез, ни с онез.“[19] От съществено значение за същността на провежданата външна политика трябва да бъде по негова преценка очакването, че „англо-съветските противоречия на Балканите“ ще се изострят и разкриват ежедневно, че както за Съветския съюз, така и за Англия съвсем нямало да бъде безинтересно към коя от тях ще наклони България.

Очевидно Багрянов преувеличава твърде много политическата и военностратегическата стойност на България. Той смята, че не българските управляващи кръгове трябва да се съобразяват, да допускат компромиси и да търсят начини час по-скоро да приобщят страната към антифашистката коалиция, а, напротив — съюзниците ще бъдат тези, които са длъжни да спечелят благоволението на София и да получат нейното съдействие. Именно затова в стратегическия си план Багрянов изтъква още един важен момент: да се успокоява СССР, че България един ден ще се нареди на негова страна; едновременно с това да се заплашва Англия, че ако тя не измени антибългарските си позиции, ще „тикне България към окончателно формално и фактическо съюзяване с Русия“[20].

Практическото изпълнение на своята програма Багрянов смята да осъществи чрез членовете на правителството. В него той виждаше две крила: „левица“ — „група министри с очертани комунистически схващания“ със задача: „да установи пряка и активна политическа връзка със Съветска Русия; да обяснява правилно и авторитетно пред Москва поведението на

[18] АМВР, об. д. 6661, л. 7—8. В процеса на изчакването според Багрянов правителството трябвало да премине към политика на „строг неутралитет“, да отстрани поводите за следващи англо-съветски ултиматуми и да опровергае германските подозрения към новия курс на българската политика, да запази държавата извън войната, като отказва решително да се намеси на страната на Германия, да застане „своевременно“ на страната на победителя, щом настъпи „кулминацията в кризата на войната“, и да сключи изгоден мир.

[19] Пак там.

[20] Пак там, л. 8.

българското правителство, нуждите и вълделенията на българската нация". В същност съкровеното му желание беше чрез тази група да се „смущава" Англия, като по този начин се демонстрира „първата крачка" на България към допускане на „съветско влияние" на Балканите. „Десницата" в правителството според Багрянов трябваше да обедини група министри „с явни национални схващания и германофили" и да уравновесява „левицата". Същевременно тя трябваше да служи за гаранция пред райха, че „България държи на своето участие в съюза на силите от Оста, но че обстоятелствата налагат по-голяма гъвкавост с цел да се избегне въздушният терор", на който правителството не е в състояние да се противопостави с други средства. Признавайки, че основава политиката си върху вулкан от непримирими противоречия, Багрянов планираше и собственото си поведение: „да бъде не само гъвкав и хитър..., но и да вземе предварителни мерки за избягване на едно пълно и преждевременно избиване наляво"[21].

В проекта на министър-председателя не липсва оригиналност. Предвижданите начини и средства за неговото прилагане обаче са много сложни и трудно приложими. Сложна и деликатна е и вътрешната и международната обстановка, в която правителството започва да изпълнява своите функции. Изложена така подробно, външнополитическата платформа на Багряновото управление влиза в действие веднага след назначаването на кабинета. В практическото си осъществяване обаче тя се сблъсква с противодействието на редица фактори, които, макар и постепенно, демаскират намеренията на новото правителство и доказват, че то е неспособно да изведе България от войната. Правилната оценка за същността на Багряновия кабинет още в самото начало на неговото управление дава Г. Димитров. В статия, прочетена по радиостанция „Хр. Ботев" на 5 юни 1944 г., той подчертава, че това правителство чрез състава и характера си несъмнено представлява опит „да се излъже временно народът, ако се удаде — и съюзниците, за да се спечели време и по възможност да се парализира развиващото се въстаническо движение и растящото недоволство в редовете на армията против германците"[22]

Външнополитическата програма на Багрянов означава, че и при двата основни компонента във външната политика — бъл-

[21] АМВР, об. д. 6661, л. 9.
[22] *Г. Димитров*, Съчинения, т. 11, с. 134.

гаро-германските военнополитически и българо-съветските дипломатически отношения — ще се подхожда с необходимата предпазливост. По времето, когато Багрянов приема ръководството на страната, първостепенно значение вече имат взаимоотношенията със СССР. Но участието в Тристранния пакт и произлизащите от това задължения към Германия поставят почти паралелно по значимост за външнополитическата перспектива на България и контактите с райха.

* * *

Правителството на райха разчита твърде много, че за характера на отношенията с България съществена роля ще играе субективният фактор, т. е. готовността на отделните министри да осъществяват политика, съобразена с изискванията и стратегическото планиране на германското военнополитическо ръководство. Ето защо германският пълномощен министър извършва традиционното предварително проучване на Багряновите планове чрез Ал. Станишев. Информацията е успокояваща, що се отнася до отношението към райха: „... всички задължения спрямо Германия най-точно ще съхрани и ще се солидаризира с нея". Но веднага с втория пункт от съобщената програма идва и разочарованието: „във всеки случай и с всички възможности да се избегне скъсването на отношенията с Русия". Бъдещият вътрешен министър е упълномощен да измоли тази концесия от германското правителство, макар че той самият е противник на идеята за запазването на дипломатическите връзки със СССР. Независимо от „ексцентричното" си схващане Багрянов обещавал според Станишев да го проведе само при „сътрудничество" с Берлин и с германско „съгласие". Бекерле обаче се въздържа да даде оценка дали регентството вижда в Багряновото правителство един „преходен" кабинет, който ще бъде натоварен със скъсването на българо-съветските дипломатически отношения или ще подготви терен за „друг" правителствен екип.[23] За германското правителство Багряновите външнополитически проекти са все още загадка. Това важи особено за българо-германските отношения въпреки уверенията за „вярност" и „приятелство".

Пълномощният министър на райха в София е обезпокоен и след разговора с Филов. Известна надежда му вдъхва само

[23] PA.AA., Bd. 7, S. 57802—03, Sofia, 1. VI. 1944, № 826.

твърдението на регента, че новият кабинет действително бил преходен и щял да подготви условията за съставянето впоследствие на правителство по германски вкус.[24]

Рибентроп е уведомен незабавно за назначаването на кабинета. Съобщението се съпътствува от кратка характеристика за министър-председателя Багрянов, министъра на външните работи — П. Драганов и за министъра на вътрешните работи — Ал. Станишев.[25] Според преценката на Бекерле особено ценен за Берлин е Ал. Станишев, който бил настроен „100%" прогермански.[26] Чрез него легацията можела да се ориентира найточно за всички действия и да парира тези от тях, които биха накърнили германските интереси.[27] Регентите също смятали, че засега е невъзможно да се състави правителство начело с Цанков. Според преценката на легацията кабинетът на Багрянов представлявал правителствена „концентрация" на „националисти", „лявоориентирани" и „аполитични" личности.[28] Примирен с невъзможността да състави друг кабинет, Бекерле апелира новото правителство с участието на Ал. Станишев да бъде приело като „най-добър изход". В случай че Багрянов не иска да сътрудничи, пълномощният министър смята за възможно с подкрепата на вътрешния министър и на представители на армията да се премине към „енергичен" кабинет под ръководството на Цанков.[29]

---

[24] PA.AA, Bd. 7, S. 57806, Sofia, 1. VI. 1944, № 830.
[25] Ibidem, S. 57799—800, Berlin, 1. VI. 1944, № 181.
[26] Ibidem, S. 57800.
[27] Ibidem, S. 57806, Sofia, 1. VI. 1944, № 830. С телеграми от 2 и 3 юни Бекерле съобщава накратко биографичните данни на отделните министри, а наред с това и своята лична преценка за всеки един от тях. Според пълномощния министър Станишев бил „най-силната личност" в правителството, а неговата явна прогермански ориентация — гаранция, че правителството, докато той бъде в него, ще продължава „досегашния прогермански външнополитически курс". — Ibidem, S. 57815—18, Sofia, 2. VI. 1944, № 838; S. 57823—24, Sofia, 3. VI. 1944, № 845.
[28] Ibidem, S. 57808, Sofia, 2 VI. 1944 № 833.
[29] Ibidem, S. 57809. Рибентроп за разлика от Бекерле е недоволен от състава на новото правителство и препоръчва на легацията веднага да се намеси и подпомогне образуването на кабинет с участието на проф. Владикин, Ал. Цанков и К. Стоянов; той настоява да се извършат и промени в регентството, като генерал Михов бъде освободен, а на негово място бъде привлечен генерал Жеков — Ibidem, S. 57837, Fuschl, 8. VI. 1944, № 1212. В отговора си Бекерле отклонява предложението на външния министър като нецелесъобразно поради специфичната вътрешнополитическа обстановка в България. Според него е неправилно да се преувеличава значението на фашистките организации („Ратници", СБНЛ и Цанковото движение) в политическия живот на страната, тъй като всички опити за тяхното обединение били безуспешни: това обстоятелство изключва едно активно

Личното запознаване на Бекерле с отделните министри на 6 юни е последната формалност, която предхожда новия етап в българо-германските военнополитически взаимоотношения.[30]

Съществен дял в практическото осъществяване на отношенията с райха в Берлин се отрежда на външния министър, който заема този пост от 12 юни с. г. Предварително събраната информация представя П. Драганов като близък приятел на Багрянов и естествено като негов пръв помощник в управлението. Според сведенията предстоящата задача на новото правителство П. Драганов свеждал до провеждането на една „трезва, реалистична в тясно сътрудничество с Германия, но при възможно избягване на конфликт с Русия" политика.[31] В същност това е репрезентативният израз на становището на външния министър. Фактически П. Драганов по времето, когато поема ръководството на външното министерство, вече твърде осезателно е променил възгледите си относно изхода на войната, а оттук и по въпроса за характера и перспективите на българо-германските отношения. Началото на преоценката по всяка вероятност е поставено още през лятото на 1942 г. след неговото преназначаване за пълномощен министър в Мадрид. Тогава той се убеждава, че в Берлин съвсем не са наясно как и кога ще свърши войната, която райхът е започнал.[32] Окончателният завой настъпва след смъртта на цар Борис. През март 1944 г. по време на посещението си в София Драганов открито изповядва своето виждане по основните външнополитически проблеми, с които българските управляващи кръгове трябва да

сътрудничество с тях. Невъзможно е да се прокарат и промени в регентството, защото действително генерал Жеков бил напълно прогермански настроен, но „съвсем неподходящ" за една държавническа задача. — Ibidem, S. 57841—42, Sofia, 10, VI. 1944, № 886.

[30] Ibidem, S. 57833, Sofia, 6. VI. 1944, № 859. Бекерле е уведомен, че Д. Костов отказва да участвува в кабинета заедно със Станишев, което според вътрешния министър било „добре", понеже Костов бил „лявоориентиран". Германският печат определя тенденциозно реконструкцията като подсилване на „стария курс" с „нови хора".—Das Reich, 11. VI. 1944, № 24.

[31] Ibidem, S. 57883, Madrid, 7. VI. 1944, № 3415. В биографичната справка на легацията за Драганов се казва, че той е назначен за външен министър по исторического желание на Багрянов. — Ibidem, S. 5757, Sofia, 15. VI. 1944, № 917. Един ден по-рано е изпратена и телеграма с биографични сведения на Славейко Василев, „известен с неговия... антикомунистически курс" и на Ал. Сталийски, проявил „интерес към италианския фашизъм и образувал фашистка група в България, която той ръководи.—Ibidem, S. 57852, Sofia, 14. VI. 1944, № 913.

[32] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 38, л. 102—111; пак там, ф. 316, оп. 1, а. е. 286, л. 37.

се справят. Той смята, че отношенията с райха трябва да се ревизират, което, разбира се, не трябва да се схваща като някаква измяна „à la Badolio". Подчертава също, че България като член на Тристранния пакт има не само задължения, но и права. Необходимо е да се помни според Драганов и отношението на Германия към българския съюзник през 1918 г., а така също и поведението ѝ сега спрямо румънците и унгарците. Ето защо той настоява да не се изпускат и възможностите не за „преговори", а за „разговори" със западните съюзници.[33] Тези свои мисли Драганов решава да конкретизира в съгласие с министър-председателя. Те са включени и в окончателно изработената външнополитическа програма на правителството, която обхваща следните задачи: избягване на конфликт със Съветския съюз и подобряване на българо-съветските отношения; изтегляне на окупационния корпус; уреждане на еврейския въпрос; споразумение с Англия и САЩ за излизане от войната.[34]

Но осъществяването на такъв външнополитически курс явно влиза в противоречие с декларацията на Драганов при първата му среща като външен министър с Бекерле, а именно че „германо-българското приятелство" ще бъде „изходен пункт" за неговата дейност. Твърдението, че „всичко ще зависи от военното положение", е в разрез с предидещата фраза.[35] Противоречието не е илюзорно и временно. Напротив, то се проявява в стремежа на двете главни фигури в правителството да отстояват набелязаната програма и неизбежно води до конфликт с легацията и германското военнополитическо ръководство.

В главната квартира възбужда подозрение, макар и с известно закъснение, речта на Багрянов на 3 юни. Твърде мъглява, тя създава безпокойство и необходимост от допълнително тълкуване.[36] Преди всичко е непонятен пасажът за необходимостта българският народ да си извоюва достойно място в „новия свят". Във външното министерство на райха научават, че директорът на политическия отдел Алтънов дешифрирал

---

[33] ЦДИА, ф. 389, оп. 1, а. е. 323, л. 25.

[34] Вж. *И. Димитров,* Външната политика на правителството на Иван Багрянов..., с. 199.

[35] PA.AA., Bd. 7., S. 57849—50, Sofia, 14. VI. 1944, № 941.

[36] В. Зора, 4 юни 1944, бр. 7469. ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 11, л. 153. Филов е също недоволен от съдържанието на речта и смята, че тя ще бъде посрещната „много зле".

пред турския пълномощен министър в София този израз не като свят, в който ще тържествува „ред на Оста“, а като „демократичен свят“, в който България би желала „да получи място“[37].

Двусмислието на речта на Багрянов от 3 юни дава основание на Рибентроп да изпитва „силно недоверие“ към Багрянов и към Драганов. Затова той настоява София да даде „ясен и отрицателен“ отговор на съветското правителство, който обезателно да бъде предварително съгласуван с Берлин като доказателство за вярност към райха.[38]

Бекерле е задължен да съобщи мнението си за тази реч.[39] Той докладва, че изявлението на Алтънов има частен характер и правителството не се ангажира с него. Според германския пълномощен министър речта на Багрянов не трябвало да се разглежда като „декларация“ на правителството, а като едно „вътрешнополитическо паметно слово“. Тя по-скоро била „призив“ за „обединение“ на народа около кабинета.[40].

Същата цел преследва и опитът да се уредят българо-съветските отношения. П. Драганов предлага свой план за действие, съдържащ три етапа, през които постепенно да се удовлетворят исканията на съветското правителство. Като съзнава, че по този начин големият въпрос за българо-съветските отношения не може да се разреши, той се надява поне да се спечели време, през което да се определят по-релефно международните отношения.[41]

Българският пълномощен министър в Москва телеграфира, че „Наркоминделът настоява да се ускори отговора на нотата му от 13 май т. г.“[42] Това принуждава Драганов да пристъпи веднага към осъществяване на своя план. Дипломатическият демарш на съветското правителство обаче е оценен в Берлин като „ултиматум“. Естествено е да се очаква българското правителство да изясни по този повод своята позиция. В хитлеристкия щаб се опитват да предизвикат недоволството на София от ултимативния тон на съветската нота и като реакция то окончателно да определи своето място на страната на райха. Но българското правителство не схваща съдържанието на нотата

---

[37] PA.AA., Bd. 7. S. 57853—55, Sonderzug, 15. VI. 1944, № 1264.
[38] Ibidem.
[39] Ibidem, S. 57856, Fuschl, 15. VI. 1944, № 1266.
[40] Ibidem, S. 57861, Sofia, 16. VI. 1944, № 919.
[41] *И. Димитров,* Външната политика на правителството на Иван Багрянов..., с. 202—203.
[42] ЦДИА, ф. 176, оп. 3, а. е. 1304, л. 42.

и напомнянето като „ултиматум“. Това е неизгодно, тъй като в резултат ще трябва рязко да се промени българската външна политика и да се сложи край на цялата програма за спасяването на режима.

Драганов отстоява възприетата тактика на половинчато удовлетворяване и на двата лагера. „От съветското правителство са предявени искания с остра нота във връзка с използуването на територията на България от германските войски, от удовлетворяването или неудовлетворяването на които зависят нашите отношения със Съветска Русия“ — телеграфира той на Сл. Загоров. — „Усилията на правителството са, оставайки вярно на задълженията на Тристранния пакт, да направим, което е възможно за защита интересите на България и запазване добрите отношения с Русия.“[43] На 17 юни вечерта той кани Бекерле, за да му изложи становището, от което изхожда при изработване отговора на съветската нота. На първо място Драганов използува пристигналата от Анкара телеграма, разкриваща причините, предизвикали оставката на турския външен министър Менеменджиоглу, за да подчертае, че значително е намаляла сигурността за запазването на турския неутралитет.[44] Той изтъква, че нарастващата опасност от югоизток налага внимателно да се потърси най-правилният отговор на нещата. Според Драганов, както съобщава Бекерле, не ставало дума да се каже ясно „да“ поради българо-германските приятелски отношения. Но невъзможно било да се каже и „не“, тъй като това ще предизвика скъсване на отношенията и война със СССР. Затова Драганов предлага едно компромисно разрешение — да се изтеглят от Варна германските нападателни средства, които се използуват във войната срещу СССР.[45]

Бекерле категорично отхвърля предложението, определяйки го като израз на „пълна промяна на българската външна политика“, и настоява българското правителство да даде на съветската нота категоричен отрицателен отговор. Диалогът се превръща в твърде неприятен спор, в който Бекерле припомня, че Филов бил съгласен с един „отрицателен отговор на рус-

[43] ЦДИА, ф. 316, оп. 1, а. е. 391, л. 37.
[44] Пак там, ф. 176, оп. 15, а. е. 11, л. 32; PA.AA., Bd. 7, S. 57863, Sofia, 17. VI 1944, № 924.
[45] PA. AA., Bd. 7. S. 57863, Sofia, 17. VI. 1944, № 926.

ките претенции". Разговорът приключва, без да се стигне до споразумение.[46]

Пълномощният министър на райха още на следващия ден търси съдействието на Филов. Но и регентът е коригирал своето схващане. Той повтаря аргументите на Драганов и едновременно с това уверява, че няма никакво изменение в българската външна политика, че всяко гласуване на „недоверие" на новото правителство би било грешка; напротив, реконструкцията на правителството дори се изтъква като „завой надясно".[47] С това напрегнатостта в отношенията между България и райха започва да се очертава по-ясно. Действителното спазване на задълженията по пакта се превръща във все по-тежко бреме за новото правителство. „Приятелството", за което говорят Багрянов и Драганов, е само параванът, зад който се крие нарастващото недоволство от загубите на съюзника и съжалението, че отново българската управляваща върхушка е заложила на бита карта.

Драганов от своя страна уведомява Загоров за разговора си с Бекерле и настоява да защити молбата му за прекратяването на онези действия, които дават основание на СССР да обвинява България, че съдействува директно на германците във войната на Източния фронт. Външният министър подчертава, че важно обстоятелство, което не позволява повече на България да сътрудничи на Германия „без риск за въвличане във война с Русия", е изменилата се военна и политическа обстановка в района на Черно море.[48]

Искането на Драганов да се даде бърз отговор на съветската нота в посочения от него смисъл поставя началото на първия етап в българо-германските отношения при управлението на Багрянов. За германското правителство това е етап на неприятни спорове, водещи в действителност до постепенното освобождаване на България от поетите ангажименти към Третия райх, но чрез получаване на принудително съгласие от страна на Берлин. Бекерле е силно разтревожен от невъзможността да получи благоприятен резултат от преговорите с България. Той дори е склонен да приеме внушението на Рибентроп, направено преди две седмици, и е съгласен, че до решение в полза на

[46] PA.AA., Bd. 7. S. 57865—66.
[47] Ibidem, S. 57869, Sofia, 18. VI. 1944, № 925; ЦДИА, ф. 456. оп. 1, а. е. 11, л. 156—157.
[48] ЦДИА, ф. 316, оп. 1, а. е. 391, л. 36; ф. 176, оп. 8, а. е. 1304, л. 44.

райха може да се стигне само ако Багрянов и Драганов бъдат отстранени от правителството и мястото им се заеме от Цанков. Очаквало се и Филов да подкрепи смяната, тъй като и той не по убеждение, а по принуда възприема тяхното становище.[49]

Рибентроп също е недоволен най-вече от пълномощния министър. Той е на мнение, че при оценката за кабинета на Багрянов Бекерле е трябвало да бъде „скептичен" и да вземе под внимание становището на Цанков по провежданата от правителството политика на „протакане" спрямо съветските искания, изразено пред служители на легацията. По всичко изглежда, че твърдението на бившия министър-председател за това, че „политическата концепция" на Багрянов е „примитивна и опасна", допада напълно на германския външен министър.[50] Рибентроп не споделя и обяснението на Бекерле за речта на българския министър-председател, произнесена на 3 юни. За него е сигурно, че Багрянов не би говорил по същия начин, ако в този момент вермахтът се намираше победоносно на Волга. Това, че в речта Германия не се споменаваше като най-силния съюзник на България в един момент, когато войната се приближава към нейните граници, говори според Рибентроп в полза на мнението му, че към Багрянов и Драганов трябва да се отнасят с голямо съмнение.[51]

Бекерле се солидаризира напълно с констатацията на външния министър, но той смята, че друг кабинет е невъзможно да се сформира, и препоръчва примирение с набелязаната от Багрянов и Драганов политика на изчакване развоя на събитията и избягване на война със СССР. Успокояващо за пълномощния министър в случая е твърдението на Багрянов, че той не би направил нищо без съгласието на Германия.[52]

И все пак в Берлин се създава впечатление, че е невъзможно да се продължава тактиката на категорично отклоняване на българските желания. Явна е необходимостта от нов начин на действие именно сега, когато във войната е настъпил коренен обрат, който неминуемо влияе върху международната обстановка, и съотношението на воюващите сили е окончателно изменено в полза на антифашистката коалиция. Ето защо в гер-

[49] PA.AA., Bd. 7, S. 57771, Sofia 19. VI. 1944, № 928; S. 57836—37, Fuschl, 8. VI. 1944, № 1212; S. 57841—42. Пълномощният министър предвижда ръководна роля за Цанков, след като мине известно време.
[50] Ibidem, S., 57873—74, Sonderzug, 19. VI. 1944, Nr 1316.
[51] Ibidem, S. 57876, Fuschl, 19. VI. 1944, Nr 1320.
[52] Ibidem, S. 57879—80, Sofia, 20 VI. 1944, Nr 939.

манското външно министерство са склонни да пристъпят към уточняване на българското искане за изтегляне от Варна на германските нападателни средства посредством назначаването на съответна българо-германска комисия, която да определи вида на съоръженията и въоръженията.[53]

Отстъпчивостта на Берлин е предизвикана до голяма степен и от предложението на Драганов да се запазят само отбранителните средства по чреноморското крайбрежие. Този мотив задоволява отчасти правителството на райха, което се надява, че ще може да превърне българската територия в отбранителен вал по пътя на евентуално съветско настъпление.[54]

Щабът на Рибентроп е принуден да предприеме отстъпателни действия, облекчаващи политиката на българското правителство. Наред с това обаче се търсят и модуси, които да забавят изпълнението им. С такава цел е искането да се изпрати точният текст на съветската нота от 18 май. Препоръчва се отговорът на българското предложение за демонтиране на германските нападателни съоръжения от Варна да бъде съставен така, че да защити максимално интересите на Германия.[55]

Междувременно на 27 юни във Варна започва работна смесена българо-германска комисия за определяне характера на бойните материали. Представителите от щаба на войската се сблъскват с нежеланието на германската част на комисията да признае нападателното естество на част от съоръженията. След намесата на Бекерле адмирал Фрике обещава да съдействува за уреждането на повдигнатия въпрос.[56] До положителен резултат обаче не се стига. Умишленото забавяне на отговора принуждава Драганов да посети още веднъж пълномощния министър на 29 юни с молба да се отстранят хидропланите. Бекерле е уведомен също и за разговора на външния министър с управляващия съветската легация, на когото Драганов е дал обещание, че ще се изтеглят нападателните средства. В изрично нареждане той иска и от Загоров да ходатайствува в Берлин за това. Целта според Драганов е да се „спечели поне

---

[53] PA.AA., Bd. 7, S. 57882—83, Fuschl, 22. VI. 1944, № 1346; S. 57884—85, Sofia, 23. VI. 1944, № 955; S. 57886—87, Sofia, 24. VI. 1944, № 958. Пълномощният министър съобщава за разговора си с Драганов, който след проверката във Варна настоятелно моли да се изтеглят най-напред хидроплавните. — ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 1304, л. 50.

[54] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 1304, л. 54.

[55] PA.AA., Bd. 7, S. 57894—95, Sofia, 28. VI. 1944, Nr 971.

[56] Ibidem, S. 57893, Fuschl, 28. VI. 1944, Nr 1368.

малко доверие", за да се създадат добри отношения между България и СССР, и ако не може да се избегне конфликтът, то поне да се отложи.[57]

Настойчивостта на външния министър е понятна. Съветското правителство категорично иска да се отговори на нотата от 13 май и с конкретни дела да се демонстрира промяната в българо-съветските отношения.[58] От Москва недвусмислено предупреждават, че не трябва да се разчита на каквито и да било „съществени" противоречия между съюзниците. Ето защо в нотата се настоява българското правителство да каже открито, че не желае да върви с Германия. Това не заплашва България с окупация, тъй като райхът не разполага с „достатъчно свободни сили" за тази цел.[59]

Изпълнявайки инструкцията на Драганов, българският пълномощен министър в Берлин се среща на 30 юни с държавния секретар на германското външно министерство. Предложението да се отстранят хидропланите обаче се оценява в Берлин като опит да се избегне откриването на съветско консулство.[60] Затова вместо съгласието си Рибентроп изпраща обширна инструкция за съдържанието на разговора, който Бекерле трябва да има с българския външен министър. Преди всичко той иска да се изкаже недоволство от обещанието, дадено на съветския представител, и да се обясни, че се допуска само уреждането на военните изисквания, но не и на „политическите" (за откриването на консулства — б. а.); отговор на „ултимативната нота" от 18 май София може да се състави само със съдействието на Берлин.[61]

За по-бързото уреждане на въпроса настоява и Багрянов. Той беседва продължително с Бекерле, разяснявайки му основните задачи на българската външна политика, и обръща внимание на необходимостта както за България, така и за Германия да не се открива нов фронт на Балканите.[62]

Едва на 8 юли германският външен министър съобщава на

---

[57] PA.AA., Bd. 7. S. 57896—99, Sofia, 19. VI. 1944, Nr 974.
[58] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 81, л. 77.
[59] Пак там, л. 62, 66.
[60] Пак там, ф. 316, оп. 1, а. е. 391, л. 66. Драганов потвърждава, че действително целта на правителството е да се избегне откриването на консулствата, но ако това се наложи, „то да стане по-късно, и то в момент, когато всичко е разчистено". — Пак там, ф. 176, оп. 8, а. е. 1304, л. 55.
[61] PA. AA., Bd. 7, S. 57912—13, Fuschl, 2. VII. 1944, BRAM, 696/442.
[62] Ibidem, S. 57920—21, Sofia, 5. VII. 1944, № 1011.

Бекерле, че хидропланите могат да бъдат пренесени на друго място. Но наред с това напомня, че Драганов е обещал да съгласува с германското външно министерство отговора на съветската нота.[63] Очевидно умишлено разрешението е предадено на Сл. Загоров едва на 10 юли.

На 12 юли и Бекерле информира Драганов по същия въпрос. От своя страна българският външен министър се опитва да разузнае нещо повече за отношенията между западните съюзници и СССР и възможен ли е обрат във военните действия. Без да съобщи нещо по-съществено, Бекерле обръща внимание само на нарастващата „опасност от болшевизма“[64].

Така в почти едномесечна дипломатическа борба приключва първият етап от външнополитическата дейност на кабинета Багрянов. Времето е достатъчно, за да се прояви ясно началото на кризата в българо-германските отношения, предизвикана от различието по основния проблем — поведението спрямо Съветския съюз. Хитлеристкото военнополитическо ръководство не е в състояние да застави българските управляващи да му се подчиняват безпрекословно. Оказва се, че то е безсилно да наложи и един кабинет по свой вкус и е принудено да се задоволява с вариантите, предложени от София. Процесът на отдалечаването е предизвикан от ясно осъзнатата неспособност на Берлин да предложи реална база за благоприятен изход от продължителната криза в практическото приложение на хитлеристкото военнополитическо планиране. Постепенно се изчерпват и дипломатическите аргументи на германското правителство.

Във военните взаимоотношения с Щаба на българската армия германското командуване също прави отстъпки. Разбира се, все още остава открит въпросът за участието на българската армия в отбранителните планове на ОКВ. Ясно е обаче, че в България авторитетът на Германия като военна сила е накърнен чувствително, и е осъзната необходимостта да се търси по-ефикасна защита на интересите на господствуващата класа.

Ходът на военните действия и по-нататъшното консолиди-

---

[63] PA.AA., Bd. 7, S. 57923—24, Fuschl. 8. VII. 1944, № 1468, ЦДИА, ф. 316, оп. 1, а. е. 391, л. 59.

[64] Ibidem, S. 57938—39, Sofia, 12. VII. 1944, № 1055. [Със секретно писмо-телеграма от 14 юли шефът на морското командуване „Юг“ докладва броя на изтеглените и оставените във Варна военни материали. — Ibidem, S. 57941, MBB, 14. VII. 1944, без номер.

ране на антифашистката коалиция са част от факторите, които непрекъснато увеличават резервираността на българския кабинет към германските претенции за сътрудничество. Решение обаче за окончателно излизане на България от Тристранния пакт още няма, тъй като не са подсигурени приемливи условия за примирие. Съвсем незадоволителни и примитивни са опитите да се задоволят половинчато и съветските изисквания, за да се печели време.

За съзряването на конфликта в българо-германските отношения съществено влияние оказва прерастването на революционната криза в непосредствена революционна ситуация, изострянето на българо-съветските отношения в резултат на победоносното настъпление на Червената армия на територията на Румъния, скъсването на германо-турските дипломатически връзки.

* * *

Началото на втория етап в българо-германските отношения се предхожда от сравнително слаби контакти по второстепенни въпроси. Дори вниманието на българското правителство временно се измества от проблемите на външната политика към придобилото изключителни размери партизанско движение. Правителството е принудено да възложи отново борбата с партизаните на войската.[65]

Същевременно от германска страна се правят усилия да се разсеят и подозренията от поведението на Турция.[66] Но предупрежденията, идващи от Анкара, а и явно изразеното желание за по-тесни контакти с България засилват българската резервираност към райха и подготвят повод за следващото още по-осезателно отслабване на „българската съюзническа вярност".[67] Същото въздействие оказват и румънските постъпки за преговори с Англия и САЩ и за по-тясно сближение с България.

---

[65] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 12, л. 5; *Ст. Петров,* Цит. съч., с. 124—128; *Сл. Петрова,* Цит. съч., с. 253—254. Правителството на райха се отнася с недоверие към възприетата нова тактика за унищожаване на партизанската съпротива. В Берлин смятат, че ограничаването броя на ангажираните в борбата срещу Народоосвободителната въстаническа армия е едно опасно лавиране наляво, което можело да струва скъпо на България. — ЦДИА, ф. 389, оп. 1, а. е. 55, л. 1—2.

[66] PA. AA., Bd. 7, S. 57948, Tharabia, 19. VII. 1944, № S — 49.

[67] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 83, л. 117; пак там, ф. 316, оп. 1, а. е. 391, л. 20; ф. 456, оп. 1, а. е. 12, л. 8.

Стремежът на Букурещ да се предотврати с дипломатически средства съветското настъпление, като се оформи балкански блок от Румъния, България и Турция, се смята за подходяща алтернатива и за българския кабинет.[68]

Едва след почти двуседмично затишие българското правителство отново активизира външнополитическата си дейност, и то във връзка с изработването на отговора на съветската нота. На 27 юли текстът е обсъден в регентския съвет. Заедно с това Драганов, възползувайки се от внушението на съветския посланик Виноградов в Анкара, направено още на 20 юни 1944 г. пред Н. Балабанов[69], решава да изпрати писмо до В. Молотов с подробно изложение по българската външна политика.[70] Въобще предстоящият българо-съветски диалог се планира на по-широка основа — предвижда се дори и акредитиране на друг пълномощен министър в Москва с оглед на новата политика. Изборът пада върху Д. Наумов, по това време пълномощен министър в Будапеща, а в миналото — в САЩ. Комбинацията е съвсем ясна — с помощта на дипломацията трябва да се избегне влизането във война със Съветския съюз. На 28 юли сутринта текстът на нотата и писмото до Молотов са представени за последна проверка.[71]

Още същия ден и Бекерле е запознат с документите за съветското правителство.[72] Драганов настоява за бърз отговор от страна на Рибентроп. Пълномощният министър е крайно недоволен от съдържанието на българската нота. Според него тя ще бъде доказателство за съюзниците от антихитлеристката коалиция, че българското правителство променя външната си политика, а вътрешнополитическият ефект — още по-неприятен — съмнение, че то се е отдръпнало от своя съюзник и че провежда „проруска политика". Но дори и традиционното заплашване с комунизма не разубеждава българския външен министър, че е необходимо да се даде съгласие за откриване на консулство във Варна. Напротив, Драганов открито изказва опасенията си, че Германия не е в състояние вече военно да

---

[68] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 83, л. 102. *И. Димитров,* Външната политика..., с. 248—249; *В. Исраэлян, Л. Кутаков,* Цит. съч., с. 346—348.
[69] Пак там, а. е. 11, л. 62.
[70] Пак там.
[71] Пак там, л. 10; АМВР, НС-I-л, 931—933.
[72] PA. AA., Bd. 7, S. 57950—62, Sofia, 29. VII. 1944, № 523; S. 57963—64, Sofia, 28. VII. 1944, № 524. С тази телеграма Рибентроп получава пълния текст на българския отговор; *И. Димитров,* Външната политика..., с. 225—226.

помогне на България. Ето защо в заключението на своя доклад Бекерле препоръчва да се покани началникът на българския генерален щаб или неговият заместник в главната квартира на Хитлер, за да бъде съответно вдъхната вяра в германската победа. Бекерле предлага по възможност Цанков да бъде натоварен да състави ново правителство.[73]

Въпреки внушенията на Берлин българската нота — отговор от 29 юли е връчена на съветската легация на 30 с. м. С това започва предпоследният твърде напрегнат етап в българо-германските военнополитически взаимоотношения, отличаващ се със сериозното им влошаване.[74] Противоречията се проявяват: във възникналите разногласия по отговора на съветската нота и за срока за нейното връчване; в демонстрираното разграничаване от Германия при скъсването на турско-германските дипломатически връзки; в неочакваната реакция на българското правителство по транспортирането на съветските военнопленници през България и накрая в практическите мерки за постепенното освобождаване от поетите военни ангажименти.

Вилхелмщрасе се сблъсква най-напред с нежеланието на София да изчака германската редакция на нотата отговор, за което Рибентроп настоява. Промяната в отношението на правителствените среди към Съветския съюз се демонстрира най-вече в пресата. Това се посреща с раздразнение от германската легация. Бекерле докладва в Берлин, че не само правителството от известно време не провежда антисъветска пропаганда, но че и „чрез остри цензурни постановления е спряна и всяка друга подобна пропаганда“[75].

С надеждата, че българо-съветските отношения ще бъдат подобрени, правителството успява да наложи отстраняването на германските нападателни средства от Варна; дават се открити листове на персонала на съветската легация; поискан е агреман за пълномощен министър в Москва, „който да прокарва новата политика на правителството на приятелство и доверие със Съветска Русия“. Всичко това се прави с намерението да се отсрочи развръзката, тъй като е съвсем ясно, че Съветският съюз не ще се примири с продължаването на българо-германските съюзнически отношения.

Рибентроп обаче е крайно недоволен и от отговора на съ-

---

[73] PA.AA., Bd. 7, S. 57962, Sofia, 29. VII. 1944, № 523.
[74] *И. Димитров*, Външната политика..., с. 229—230.
[75] PA.AA., Bd. 7, S. 57968, Sofia, 1. VII. 1944, № 527; ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 12, л. 15.

ветската нота, и въобще от поведението на българските управляващи кръгове. За външния министър е необяснимо как българското правителство може да допусне, че изпратеният в Берлин текст на отговора до Москва ще получи „одобрението" на Вилхелмщрасе. А разрешението да се открие съветско консулство във Варна той характеризира като нарушаване на германо-българското споразумение. Постъпката на правителството според външния министър е опит то да се „дистанцира" от Германия или „постепенно да се ликвидира политиката на България към Тристранния пакт". И накрая Рибентроп произнася вечната заплаха за катастрофалното въздействие, което ще направи всяка стъпка на българското правителство в услуга на Съветския съюз и че „един такъв начин на действие може да свърши само с болшевизъм"[76].

На 5 август многословният упрек на Рибентроп е съобщен на българския външен министър. Резултатът обаче не задоволява Берлин. Драганов отново излага становището на правителството, че е от взаимен интерес да не се създава повод за конфликт на Балканите. Той настоява да му се отговори съвсем определено на два въпроса: 1) желае ли Германия война със СССР и скъсване на българо-съветските отношения? 2) желае ли война с Турция и съответно какви са плановете спрямо Турция?[77]

---

[76] PA.AA., Bd. 7, S. 57983—84, Sonderzug, 4. VIII. 1944, без номер. Разкритието, че нотата отговор до съветското правителство е връчена въпреки неодобрението на Берлин, допълнително изостря българо-германските отношения. За случилото се Бекерле е информиран от Ал. Станишев. Рибентроп от своя страна упреква София в измяна и заплашва, че при това поведение на българското правителство България ще бъде изоставена на „болшевиките". Той препоръчва да се интервенира пред регентите с надеждата, че те ще бъдат по-отстъпчиви, S. 58014—15, Sonderzug, 12. VII. 1944, № 1786. На 14 август Бекерле, изпълнявайки инструкцията, посещава регентите в Чамкория и им представя доста остра нота. Основното, което той многократно е изтъквал, се свежда отново до необходимостта да се „държи остър език спрямо русите". Разбира се, следва и известният отговор: „по отношение на крайната цел на нашата обща политика ние сме напълно съгласни, но се отличаваме по отношение на методите: остър език спрямо русите ние не можем да държим не само защото сме малка страна — което е позволено на Германия, ие е позволено на България, — но и защото нашето население няма да позволи и няма да прости на никое правителство да държи подобен език". — ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 12, л. 26—27; PA. AA., Bd. 7., S. 58017—19, Sofia, 14. VIII. 1944, № S—53. След този разговор Бекерле окончателно се убеждава, че само Филов е за решително и вярно отношение към райха. Пълномощният министър е загрижен и от факта, че правителството все още не е излязло с правителствена декларация.

[77] Ibidem., S. 57983—84, Sofia, 6. VIII. 1944, № S—32.

На първия въпрос Бекерле се опитва да отговори веднага в смисъл, че дори София да не иска това, Съветският съюз ще скъса дипломатическите отношения с България, когато на него му е удобно. По въпроса за отношенията с Турция Бекерле очевидно не знае какво да каже и в рапорта си до Вилхелмщрасе иска указания.[78]

Докладвано в регентския съвет, предупреждението на Рибентроп не произвежда очакваното от правителството на райха впечатление. Германската заплаха се възприема като нещо нереално. Все по-определено се очертава неспособността на германското ръководство да налага ултимативно своите желания; за България е вече невалидна и заплахата с германска окупация.[79] Почти напълно е пренебрегнат стремежът на Берлин да контролира българо-съветските разговори. Общо взето, българските управляващи среди правят успешни опити да се освободят от хитлеристката опека, но пред тях все още не възниква въпросът за пълно анулиране на българо-германския съюз. Едва ли обяснението за поведението на българското правителство трябва да се търси само в надеждата, че вермахтът е в състояние да окаже помощ в борбата срещу комунизма и Съветския съюз. В същност българското правителство е убедено, че в много по-голяма степен райхът се нуждае от военното сътрудничество на България.[80] Това се потвърждава от факта, че ОКВ апелира за мобилизация на българската армия. По всяка

---

[78] PA.AA., Bd. 7., S. 57983-83, Sofia , 6. VIII. 1944, № 3-32. Рибентроп одобрява казаното от Бекерле по въпроса за българо-съветските отношения. Виждайки обаче, че не ще може да получи съгласие за каквито и да било предизвикателства спрямо Турция от страна на България, той подчертава, че поведението на Германия ще зависи от по- нататъшното поведение на Турция. Наред с това настоява, докато се поддържат дипломатическите отношения с Турция, да не се водят политически преговори, преди София да се е споразумяла с райха по тяхното съдържание, с намерение да се възпрепятствува образуването на българо-турски съюз, насочен срещу Германия.—Ibidem, S. 57996, Sonderzug, 10. VIII. 1944, BRAM, 853/44 R.

[79] ЦДИА, ф. 370, оп. 1, а. е. 1572, л. 17; *R. L. Wolff*, Op. cit., o. 245, *W. Warlimont*. Op. cit., S. 465. В. Варлимонт обаче носочва, че и в България признаците за откъсване от Оста се увеличават. За това, че и в България „започват да се замислят", виждайки неспособността на Германия да постигне успех на Източния фронт, говори и Хитлер на 31 юли 1944 г. на съвещанието с Йодъл във „Волфшанце" Вж. *В. И. Дашичев*. Цит. съч., т. 2, док. № 153, с. 521—522.

[80] *В. И. Дашичев*, Цит. съч., с. 521—522. Убедително доказателство за това е констатацията на Хитлер от 31 юли 1944 г., че без България райхът „практически съвсем не е в състояние да обезпечи спокойствие на Балканите", поради което България „е необходима" на Германия „на всяка цена".

вероятност, за да бавят решението за излизане от пакта, българските управляващи кръгове имаха съображения от малко по-друго естество, а именно че слуховете за възможно споразумение между Съветския съюз и Германия ще се реализират[81] или ще се стигне в крайна сметка до „руско-британски конфликт". Залагаше се и на вероятно съглашение между райха и западните съюзници на антисъветска основа — отдавнашна мечта на българските управляващи кръгове. Но най-съблазнителна перспектива представляваше надеждата да се спечели благоразположението на САЩ и Англия и да се подготви подписването на примирие с тях, като по този начин Съветският съюз се постави пред свършен факт.

Друга красноречива демонстрация на съществуващите различия в плановете на София и Берлин е реакцията на българското правителство при прекъсването на турско-германските дипломатически отношения. Драганов изрично уведомява Загоров, че скъсването на отношенията между Германия и Турция не влече скъсване и на дипломатическите отношения на България с Турция; напротив, „политиката на приятелски отношения с Турция ще продължи" — гласи информацията на външния министър.[82]

В отговора на Министерството на войната до Кайтел от 5 август 1944 г. също се подчертава, че връзките между България и Турция не са прекъснати и „правителството не се стреми да ги прекъсва". Затова и предлаганата обща мобилизация се отлага, за да не се предизвикат турците.[83] По този повод Драганов на свой ред иска от Загоров да напомни в Берлин, че е необходимо да се поставят в хармония военните искания на райха с политиката на избягване конфликт с Турция. За целта той препоръчва да се ходатайствува за едно българо-германско военно споразумение относно военните мерки съобразно с политиката на България.[84] Рязката промяна в поведението на София принуждава Хитлер още на 5 август отново да признае

---

[81] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 12 л. 16; пак там, ф. 370, оп. 1, а. е. 1572, л. 22; *W. Warlimont*, Op. cit., S. 393.

[82] ЦДИА, ф. 316, оп. 1, а. е. 391, л. 9.

[83] ЦВА, ф. 24, оп. 1, а. е. 103, л. 83. С шифрована телеграма на Министерството на войната № I-9399 от 2 август до Втори корпус при Прикриващата армия е наредено „да се държи коректно поведение спрямо турската гранична стража". — Вж. също ЦДИА, ф. 370, оп. 1, а. е. 1572, л. 25. Същата цел преследва и отказът да се допусне идването на един германски въздушен корпус в България. — Пак там.

[84] ЦДИА, ф. 316, оп. 1, а. е. 391, л. 7.

този път пред маршал Антонеску, че за действията на България в бъдеще не може да даде „никаква гаранция“[85].

Това заключение е резултат от убеждението, че българските управляващи кръгове при новосъздадената обстановка не могат да одобрят и да подкрепят германските проекти за Югоизточна Европа. Още през пролетта на 1944 г. се проявява открито нежеланието на София за участие в каквито и да било съвместни с вермахта нападателни операции.[86] През август ясно проличава и стремежът на правителството да отклони по дипломатически път вероятни отбранителни операции.

На 6 август в заседанието на регентския съвет с Багрянов и Драганов е решено Ст. Мушанов да замине още вечерта за Турция, за да изложи пред представители на западните съюзници българските планове за мирното уреждане на Балканите, според които в Тракия и Македония трябва да останат български войски до окончателното уреждане на териториалните въпроси.[87] Същевременно се правят опити и за формирането на едно локално балканско споразумение между България и Турция и между България и Румъния.[88] Целта е да се избегне навлизането на Червената армия на българска територия. Но перспективата за постигане на разбирателство само с Англия и САЩ е неясна. Във Вашингтон и Лондон се опасяват да изключат Съветския съюз от преговорите с България и настояват в тях да участвува и Москва.[89]

През август 1944 г. върху външнополитическата дейност на Багряновото правителство съществено влияние оказват и сериозните вътрешнополитически усложнения, предизвикани от активизиране дейността на Отечествения фронт и буржоазната нефашистка опозиция. С предупреждението на Националния

---

[85] Staatsmänner und Diplomaten..., Zweiter Teil, S. 498.

[86] *Ст. Нойков,* Оттеглянето на вермахта от Балканите през 1944 г. и неговите бойни действия срещу БНА през Отечествената война (по немски източници). — Военноисторически сборник, 1967, кн. 2, с. 52.

[87] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 12, л. 20; *И. Димитров,* Външната политика..., с. 239—248; *В. Божинов,* Цит. съч., с. 103.

[88] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 84, л. 43. Сараджоглу е запознат с българското предложение за сключване на тайно българо-турско споразумение „за гарантиране взаимно подпомагане и приятелство“. По принцип се съгласява и иска писмен проект, който да бъде обсъден. — ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 12, л. 210.

[89] *И. Димитров,* Външната политика..., с. 243; ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 1301, л. 2. Според М. Милев остава неизяснен въпросът, дали съюзниците имат желание да разговарят с България „отделно и тайно от русите“.

комитет на ОФ от 2 август 1944 г. и с Декларацията на 13-те от 7 август 1944 г. нефашистките буржоазноопозиционни среди и леви антифашистки кръгове в България открито изразяват неодобрението на провежданата външна политика и искат своевременна промяна във външнополитическата ориентация.[90]

Тази еволюция на възгледите на българската политическа общественост се отчита и от германската легация. Бекерле със съжаление отбелязва в доклада си по този повод, че онази част от населението, която смятала победата на райха за напълно невъзможна, става все по-голяма и се увеличава от ден на ден. За това обезпокоително положение са допринесли според него най-вече неуспехите на Източния фронт, скъсването на турско-германските отношения и не на последно място атентатът срещу Хитлер, от който се виждало, че и висши немски офицери не вярват в победата на Германия. Пълномощният министър все пак изразява увереност, че българският съюзник може да бъде задържан, ако му се внуши, че за България няма друг изход, освен да сътрудничи с Германия, или поне да се застави да изчака, докато се убеди дали райхът ще бъде в състояние „да овладее военното положение"[91].

В този смисъл е нареждането на Драганов от 8 август до Загоров. Пълномощният министър е натоварен да изпрати веднага доклад върху положението в Германия и „преценка" за настроението на немския народ и възможностите за обрат в положението на бойните фронтове, за продължаването на войната и пр.[92]

По всичко изглежда, че външният министър търси в изводите, които ще направи Загоров, по-скоро последно доказателство, че е правилно избрана линията на завой във външната политика поради предстоящия военен разгром на Германия, а не повод да оправдае запазването на германския съюз. И ако изчаква, то това се прави с оглед надеждата за евентуален компромис между съюзниците и Германия, надеждите, за който обаче постепенно се стопяват.

Затова и декларациите за вярност към райха са в разрез с постъпките на външния министър. Доказателство за съществуването на дълбоки и едва ли вече преодолими противоречия е настойчивостта, с която се урежда въпросът за съветските

---

[90] ЦДИА ф. 370, оп. 1, а. е. 1572, л. 126, 127—129.
[91] PA. AA., Bd. 7, S. 57999—58001, Sofia, 10. VIII. 1944, № 1194; S., 58001.
[92] ЦДИА, ф. 316, оп. 1, а. е. 391, л. 6.

военнопленници, и то съобразно с желанието на българското правителство. След напрегнат дипломатически спор по искане на съветската легация българските власти спират на гара Сливница транспорт със съветски граждани и не разрешават заминаването му за Германия. Трудности в преговорите за втория транспорт на Военна рампа създава германското възражение, че той е съставен от доброволци в германската войска, които не можело да бъдат освободени. По този повод възниква вторият сериозен конфликт между Багряновия кабинет и германското правителство. Предложението да не участвува съветски представител при разпита на русите от транспорта в Сливница, а онези от Надежда като „доброволци" въобще да не се проверяват, е отхвърлено категорично от Драганов и Багрянов.[93] От българска страна се поставят почти безапелационно две условия — или три лица и представители на външното министерство, на германската легация и на съветската легация да разпитат руснаците, или те да бъдат предадени направо изцяло на българските власти.

Морман възразява остро и заплашва, че ако това стане известно в Германия, „ще предизвика буря от негодувание". Според него такова решение на въпроса ще постави на изпитание изобщо българо-германските отношения и ще направи лошо впечатление, че в трудни за Германия моменти българското правителство желае да уреди един българо-германски спор по начин да се хареса на СССР.[94]

В германската легация са неприятно изненадани и обезпокоени от непоколебимостта на взетото решение. Бекерле е принуден да проведе на 11 август допълнителен разговор с Драганов.[95] Резултатът отново е отрицателен. След тази среща същия ден след обед Морман е оторизиран да съобщи окончателния германски отговор: 1) транспортът от гара Сливница

---

[93] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 1303, л. 20. Морман е упълномощен от Бекерле да преговаря по този въпрос с българското външно министерство, тъй като той самият бил влязъл в остро пререкание по този повод с Драганов. Външният министър бил заявил пред Бекерле, че „България е неутрална спрямо Русия" и ако по-рано са били оказвани някои услуги на германците, това днес повече не можело да става. Той подчертал, че това, дали ще бъде възможно подобно поведение, отново зависело единствено от успеха на германците във войната. — PA.AA, Bd. 7, S. 57988-89, Sofia, 9. VIII. 1944, № S—43.

[94] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 1303, л. 23.

[95] PA.AA., Bd. 7, S. 58005, Sofia, 12. VIII. 1944, Nr S—48.

да бъде предаден веднага; 2) транспортът от Надежда да продължи пътуването си за Германия.

Правителството обаче не се съгласява с втория пункт от германското решение и заповядва транспортът в Надежда да бъде задържан до уреждането на въпроса. Едва на 16 август Морман съобщава във външното министерство, че руснаците от въпросния транспорт не могат да бъдат предадени, защото са „избягали" при българските партизани. Същото се е получило и със задържаните съветски военнопленници в Пловдив.[96]

Опасявайки се да не се стигне до още по-сериозен конфликт, ако се отхвърлят германските искания за пропускането на „доброволците", преди още да се е уговорило каквото и да било с Англия и САЩ, Филов и Михов решават да се върнат в София и отблизо да следят преговорите между Бекерле и Драганов. В същност за Филов е ясно, че все по-определено отношенията с райха се приближават към своя край. С тази политика се солидаризира и княз Кирил, а по всичко личи, че и Михов е склонен да я подкрепи.[97]

При задълбочаващото се разграничаване от Германия българските управляващи кръгове се опитват да наложат едно половинчато и двусмислено с оглед на бъдещето разрешение на въпроса. Те се придържат към формулата „връщане към неутралитет", което би трябвало да се разбира като ликвидиране на българо-германските съюзнически отношения, но само в рамките на Тристранния пакт.[98]

Съветското правителство обаче не можеше да се задоволи вече само с откриването на консулствата. Кирсанов известява българското правителство, че въпросът за откриването на консулствата при новото положение е „загубил ... значение". Съветският съюз настоява България да скъса отношенията си с Германия.[99]

Бекерле, уведомен за съветската декларация, чака последно потвърждение на своите подозрения относно бъдещата политика на правителството от предстоящата сесия на Народното събрание. Той предлага пред вид отношенията сред управляващите среди да не се настоява за оставката на Драганов, нито

---

[96] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 1303, л. 25; вж. *С. Славова,* Съветски военнопленници в България. — Известия на държавните архиви, 14, 1967, с. 263.
[97] Пак там, ф. 456, оп. 1, а. е. 12, л. 30; ф. 370, оп. 1, а. е. 1572, л. 45—46.
[98] Вж. *В. Божинов.* Цит. съч., с. 105; *И. Димитров,* Външната политика..., с. 247.
[99] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 12, л. 23.

за нов кабинет на Цанков. Бекерле е убеден, че регентите не ще се решат да образуват такова правителство, и смята, че Берлин трябва да се задоволи с добрите позиции, които му осигурява участието на Ал. Станишев и Сл. Василев в кабинета, за да не изгуби и тях при евентуална реконструкция.[100]

Предвижданият неблагоприятен завой в българската външна политика, подсказван от поведението на външния министър и министър-председателя, „твърдо убедени", че не е вече възможно Германия да постигне военен успех[101], се потвърждава в речта на Багрянов пред седмата извънредна сесия на XXV ОНС на 17 август. Изложението на министър-председателя действително изиграва ролята на правителствена декларация, в която обаче не се обещава по-нататъшно съдействие на Германия. От съдържанието на речта в Берлин разбират, че Багрянов е изгубил вяра в победата на райха и чрез един апел за мир прави усилия да намери изходна точка за своята политика.[102]

Депутатите от фашистката опозиция също не одобряват тази декларация.[103] Опозиционните фашистки лидери дори смятат, че е дошъл благоприятният момент за смяна на управлението. Бекерле въпреки предишната си резервираност е принуден също да сподели мисълта за такава възможност. Същевременно се съмнява в успеха на акцията, тъй като според него намесата на вермахта вероятно ще предизвика „противодействие от страна на партизаните и левите сили", а може би и на Англия и САЩ — чрез бомбардировки, което ще осуети един подобен опит. Ето защо той предлага да се изчака и речта на Драганов. Доказателство за лоялността на българското правителство ще бъде и готовността на външния министър да отиде на обяснение в Германия. Пълномощният министър все още се успокоява с мисълта, че не съществува „непосредствена заплаха" за съюзническите отношения с България. Просто в София искат разбиране на провежданата политика на успокоение спрямо съюзниците от антифашистката коалиция.[104]

Изложението на Драганов потвърждава отчасти това схващане. Политиката е същата, но може би „в средствата, нюансите да има различия" — подчертава той.[105] Въпреки уравно-

---

[100] PA AA., Bd. 7, S. 58023—29, Sofia, 15. VIII. 1944, Nr S—55.
[101] Ibidem, S. 58034, Sofia, 17. VIII. 1944, Nr S—58.
[102] Ibidem, S. 58039—40, Sofia, 19. VIII. 1944, Nr S—60.
[103] Стенографски дневници на XXV ОНС, 7ИС, с. 54.
[104] PA.AA., Bd. 7, S. 58039—40.
[105] Стенографски дневници на XXV ОНС, VII ИС, с. 103—107. Филов остава, общо взето, доволен от речта на външния министър, но според него паса-

весяването на впечатленията и успокоението, че „завой“ не се подготвя, Филов настоява Драганов и Багрянов да посетят главната квартира, „за да се уясни поведението на България“[106].

На 24 август външният министър се среща с Морман, за да му обясни, че основната цел на неговата реч била да се постигне „отменяне на военното положение спрямо Англия и Америка“, с каквато задача Ст. Мошанов бил в Цариград. Аудиенцията обаче е тясно свързана с капитулацията на Румъния. Драганов изтъква, че обстановката е променена коренно и затова българското правителство иска да бъде разбрано: ако в скоро време съветското правителство настои ултимативно да се отстранят от България германските войски, желателно е българската територия да не се превръща във военен театър[107], а германското ръководство — да предприеме съответните мерки за изтеглянето на войските си от България.

С това предложение е поставено началото на последния етап от българо-германските отношения, обусловен от капитулацията на Румъния. Същия ден Багрянов иска и оставката на кабинета и настоява да се състави правителство на национална концентрация.[108]

За твърде кратък срок властта преминава изцяло в ръцете на Филов. Но събитията изискват бързи и кардинални промени в правителството и регентството. Все по-ненужни, дори вредни се оказват персоналните гаранции пред главната квартира на Хитлер в лицето на Б. Филов, Ал. Станишев и Сл. Василев. За спасението на буржоазна България е необходим нов екип, който да изработи нова вътрешно- и външнополитическа програма. Нейните основни компоненти възникват спонтанно, вън от кабинета и регентството. Те са обусловени от приближаването на Червената армия към северната българска граница: българските управляващи кръгове искат да се направи всичко възможно, за да се предотврати преминаването на съветски войскови части на българска територия. Реализацията на този замисъл налага незабавно преминаване към позицията на строг неу-

---

жът за Германия бил „твърде студен“. — ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 12, л. 58.

[106] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 12, л. 59.

[107] PA.AA., Bd. 7, S. 58053, Sofia, 24. VIII. 1944, Nr S—71; Венгрия и вторая мировая война (пер. с венгерского), М., 1962, с. 330.

[108] ЦДИА, ф. 370, оп. 1, а. е. 1572, л. 101.

тралитет, още повече, че на 25 август регентите научават за десант на Червената армия в Кюстенджа и Мангалия.[109]

Решението за преминаване към политика на строг неутралитет налага минаващите през България войски да бъдат обезоръжавани. През нощта на 25 срещу 26 август Драганов съобщава това на Кирсанов и Морман. Генерал Русев заповядва до щабовете на армиите да се обезоръжават германските войски, идващи от Румъния.[110] Едновременно е заповядано и съсредоточаването на 4-и, 7-и, 8-и и 19-и пехотни полкове и 3-а и 4-а бронеизтребителни дружини към добруджанската граница. Според съображенията, изложени в Дневника за военните действия на оперативния отдел при щаба на войската, придвижването се извършвало, за да се улесни обезоръжаването на германците, а също така „и да се обозначи едно евентуално съсредоточение към тази граница".[111] Изглежда, че интимната мисъл на щаба е била по-скоро да се демонстрира готовност за отстояване на обявения неутралитет и пред Съветския съюз. Но още в самото начало изпълнението на тази заповед е спряно,[112] тъй като правителството междувременно решава само с помощта на дипломацията да избегне преминаването на съветските войски в България.[113]

За момента от първостепенно значение е обезпечаването на подходящ вътрешнополитически терен посредством правителствена реконструкция, която да удовлетвори съюзниците от антифашистката коалиция и преди всичко Съветския съюз. Регенството обръща поглед към 13-те представители на нефашистка-

---

[109] ЦДИА, ф. 370, оп. 1, а. е. 1572, л. 106.

[110] ЦВА, ф. 24, оп. 1, а. е. 103, л. 87. С писмо № I-1092 от 26. VIII. 1944 г. Щабът на войската моли и командуващия германската група „F" генерал-фелдмаршал Вайхс да заповяда „оттеглянето на всички германски щабове и части от България, като се почне веднага с тези от Дунав и Черно море". Отговорът е положителен (писмо № 1927/1944 г.), но без практическо покритие. Същото предложение е отправено и към Морман. За да се осъществи по-бързото изтегляне, Драганов настоява остатъците от материалите и съоръженията да бъдат купени от българската войска или впоследствие препратени. — PA.AA., Bd. 7, S. 58066, Sofia, 26. VIII. 1944, Nr. S—82.

[111] ЦВА, ф. 24, оп. 1, а. е. 103, л. 87.

[112] Пак там. С лично писмо № I-113 1. VIII. 1944 г. е заповядано на заминалите ешелони към северната граница да не надминават линията „Добрич — Разград"; „съображения — правителството е взело решение да не се съпротивява на евентуално руско нападение". На 1. IX. 1944 г. е разпоредено вече устно чрез офицери-куриери, в случай на „руско преминаване на границата да не се оказва съпротива". — ЦВА, ф. 24, оп. 1, а. е. 103, л. 89.

[113] ЦДИА, ф. 370, оп. 1, а. е. 1572, л. 115.

та буржоазна опозиция. То е съгласно да изслуша и бившите министър-председатели. Мушанов съветва да се състави ново правителство на националната концентрация, в което да участвува и представител на комунистите.[114] Ал. Цанков е „много смутен и не може да каже нищо определено". К. Георгиев пледира „за една политика решително с Русия и за Отечествения фронт"[115].

След окончателното обсъждане регентите смятат за подходящо предложението на 13-те (в същност на 9-те, понеже представителите на ОФ се оттеглят) „за концентрационен кабинет" с участието на „представители на комунистите".[116] Най-приемлива комбинация обаче предлага подписалият декларацията на 13-те — К. Муравиев. Неговият вариант за управлението включва идеята за „коригиран парламентарен ред", за „концентрация на националните сили", за „запазване на сегашния строй" и най-важното условие — „да не се дава кредит на комунистите".[117]

Този вариант обаче не устройва ръководството на райха, което въпреки решението за изтегляне на войските си от Балканите иска да провокира българо-съветски конфликт. Мерките по отстраняването на германските войски от България срещат и възраженията на Хитлер. С писмо от 27 август, отговаряйки на молбата на регентите да не се отежнява и без това неблагоприятното положение на страната, като се зачете обявеният неутралитет, той произнася старата заплаха, че по този начин България се предавала на „болшевизма".[118] Бекерле е по-конкретен в упреците си, които последователно отправя към Драганов и към регентите.[119] Уговарянията и в двата случая завършват безуспешно. София отказва да се съпротивява на съветското настъпление.

Официално правителството на райха не предприема нищо повече от словесните забележки за неправилното отношение към борбата на Германия срещу „болшевишката опасност". Но в главната квартира съществуват и „строго секретни" планове спрямо България. В своя зародиш те носят старата идея за

---

[114] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 12, л. 66.
[115] Пак там, л. 69.
[116] Пак там, л. 71.
[117] Пак там, ф. 370, оп. 1, а. е. 1572, л. 118.
[118] Пак там, ф. 370, оп. 1, а. е. 1572, л. 137—138.
[119] PA.AA., Bd. 7, S. 58088, Sofia, 28. VIII. 1944, Nr S—104; S. 58092—94, Sofia, 29. VIII. 1944, Nr S—106.

конституирането на правителството, в което Ал. Цанков да бъде олицетворение на истински германски съюзник.

Берлин се заема със спасението на българския монархофашизъм според собствените си разбирания и нужди. В секретно донесение се сочат за момента две възможности: или регентският съвет да натовари Цанков с преустройството на правителството, или ако регентите се противопоставят — да последва „гражданска война". Преценява се, че вероятността да се приложи първият възможен вариант е по-голяма, понеже целта на регентството България да остане неутрална е вече неосъществима. Правителственият сондаж е възложен от германската служба за сигурност на Хр. Статев.[120] Той запознава регентите с предложението. Проектът е отхвърлен с обяснението, че не съответствува на новата обстановка.[121]

Отказът на регентството не променя намерението на хитлеристкото правителство да организира фашистки преврат в България, за да се предизвика, макар и временно, забавяне на съветското настъпление. Съдействие на райха се опитва да окаже и Ал. Станишев, който предлага да се обяви „независимостта" на Македония и да се постави под германска защита.[122]

За осъществяване на преврата Берлин разчита естествено най-много на акредитирания в София пълномощен министър. Но Бекерле е запознат отлично както с вътрешнополитическата обстановка, така и с положението по фронтовете и затова изоставя илюзиите за възможен обрат в поведението на България. Без да се противопоставя рязко на планираните мероприятия за преврат, той не ги споделя. Проявената резервираност Бекерле оправдава с бъдещи по-благоприятни възможности.[123]

На 29 август Шнекенбургер, шеф на германската военна мисия в България, съобщава, че правителството на райха ще се съгласи само на едно „фиктивно интерниране на германските войски от България".[124] Дейността на българските власти по това време отговаря на германското условие.[125] Едва на 30

---

[120] PA.AA., Bd. 7, S. 58095, R.S.H.A. 29. VIII. 1944, без номер.
[121] ЦДИА, ф. 456, оп. 1, а. е. 12, л. 80; ф. 370, оп. 1, а. е. 1572, л. 117.
[122] PA.AA., Bd. 7, S. 58102—03, Sofia, 29. VIII. 1944, Nr S—115.
[123] Ibidem, S. 58103.
[124] ЦДИА, ф. 370, оп. 1, а. е. 1572, л. 124.
[125] *Ив. Маринов,* Как и доколко изпълниха задълженията си правителствата на Багрянов и Муравиев по обявения неутралитет през август и септември 1944 г. — Военноисторически сборник, 1966, кн. 4, с. 60—61; ЦДИА, ф. 370, оп.

август ОКВ отправя до шефа на германската военна мисия в България заповед № 773115/44 г., в която дава указания за започване на преговори относно изтеглянето на военнослужещите и материалите, както и на германските поданици от „старите предели“ на България. Наредено е те да се водят между мисията и българския щаб на войската, но с участието и намесата на германската легация.[126]

На 31 август между Драганов и Шнекенбургер е постигнато съгласие до вечерта на същия ден германските войски да напуснат пределите на България. След няколко часа обаче шефът на мисията съобщава, че първоначално ще се транспортират материалите. По този повод външният министър поканва спешно Бекерле и изрично настоява за изтеглянето на германските части. Русев също е натоварен да предупреди, че ще се започне насилствено „обезоръжаване“[127], ако германските части не напуснат България веднага.[128]

Но тъкмо в тази изключително напрегната обстановка, когато на българо-румънската граница мандатьори на Червената армия влизат в допир с българската гранична охрана, за да подготвят преминаването на съветските съединения, държавният секретар Щенграхт предлага: 1) веднага да се изпрати в България енергичен генерал; 2) Нойбахер „като познавач на болшевизма на Балканите“ да бъде упълномощен да проведе замяната на Багряновото правителство с кабинет на Цанков; 3) към него да се зачисли една специална СС-част с опитен и познаващ страната началник, за да подготви дейността на македонските сили (Иван Михайлов).[129]

Бекерле обаче възразява срещу изпращането на СС-дивизия в Скопие и събирането на германски войскови части около София. Той предупреждава, че българското правителство подозира за планираната акция и съответно се готви за отбрана: български армейски съединения се придвижват към София и пътищата за отстъпление са затворени; „националистическите личности“ са под наблюдение и от това „тяхната дейност е парализирана“. Освен това българският външен министър настоява

1, а. е. 1572, л. 123; *А. Кантарджиев.* Обезвреждането на немско-фашистките групи при Ихтиман в края на август и началото на септември 1944 г. — Военноисторически сборник, 1966, кн. 4, с. 66—72.

[126] PA.AA., Bd. 7, S. 58107, Sonderzug, 30. VIII. 1944, № 1895.

[127] Ibidem, S. 58124—126, Sofia, 31. VIII. 1944, № S—130.

[128] ЦДИА, ф. 370, оп. 1, а. е. 1572, л. 134, 139.

[129] PA AA., Bd. 7, S. 58113, Berlin, 30. VIII. 1944.

за изтеглянето на германските войски в двудневен срок, защото в противен случай „едно приятелско разрешение на въпроса ще бъде невъзможно“[130].

* * *

В последните предупреждения на П. Драганов също се долавя молбата за доброволно изтегляне на германските войски от страната, за да не се провокира съветско настъпление. С това се изчерпват почти напълно активните военнополитически отношения между България и Третия райх. Постепенно и неуверено, подтикван от успешните операции на Червената армия, кабинетът на Багрянов подготвя условията за окончателното излизане на България от фашисткия съюз. Тласкан от класовия инстинкт за съхранение властта на българската буржоазия, този правителствен екип се опитва да ограничи дейността на деснофашистките опозиционни среди.

Идеята да се намери изход от катастрофалното положение, без да се накърнят „приятелските отношения“ с райха, не удовлетворява хитлеристкото ръководство. Докато Берлин настоява за пълноценно съдействие при задържането на Балканите и временно спиране на съветското напредване, София фактически се отказва от съюза и продължава да търси нови покровители и защитници.

Германският пълномощен министър, на когото в продължение на години се е разчитало при реализирането на германските политически планове, в последните седмици от своята дипломатическа кариера проявява резервираност към проекта за обезпечаването на България чрез преврат, както и пасивност при неговата подготовка.

Осъзнал невъзможността да застави германското правителство по собствено желание да освободи България от задълженията ѝ по пакта, за да облекчи съдбата на монархо-фашисткия режим, Багряновият кабинет завършва дистанцирането си от Германия с обявяване на „строг неутралитет“, с което предопредели окончателно разрива между България и хитлеристка Германия.

---

[130] PA.AA., Bd. 7, S. 58110—11, Sofia, 31. VIII. 1944, № S—122, S. 58112, Sofia, 30. VIII. 1944, № 123; S. 58119, Sofia, 31. VIII. 1944, № S—126.

РАЗРИВЪТ

На 30 август, след заседанието на регентите, където е решено незабавно да се пристъпи към образуване на правителство на „национална концентрация", напомнилият за себе си „К. Муравиев, чиято партийна принадлежност (БЗНС — Врабча 1) предполага по-широко обществено признание, е упълномощен да състави новото правителство.[131]

Муравиевият кабинет[132] идва на политическата сцена, без да е особено желан от управляващата фашистка върхушка. Но тя е заставена да отстъпи и потърси съдействието на буржоазната нефашистка опозиция в името на „спасението". Принудителният компромис предвижда дори и участието на Отечествения фронт.

След непродължителни допитвания Муравиев предлага една непълна проектолиста, която е одобрена в регентството на

---

[131] ЦДИА, ф. 370, оп. 1, а. е. 1572, л. 130; *Д. Петрова,* цит. съч. с. 178.

[132] В българската историческа литература въпросът за характера, състава, вътрешно- и външнополитическата дейност на кабинета Муравиев е разглеждан неднократно. Вж. *В. Божилов.* Политическата криза ..., с. 120—121; *Сл. Петрова.* Цит. съч., с. 166—179; *И. Димитров.* Буржоазната опозиция в България..., с. 201—235; *Ст. Петров.* Цит. съч., с. 261—285; *Д. Петрова.* Цит. съч., с. 178—223. Сравнително пълно са изследвани и анализирани проведените от правителството законодателни мероприятия. Доколкото позволяват издирените документи от българските архиви, е разкрито и съдържанието на последните дни от взаимоотношенията на правителството на Муравиев с Третия райх. Въпреки значителния брой на изследванията специалистите все още спорят главно по характера на Муравиевото правителство. Едни поддържат тезата, че правителството е монархо-фашистко и провежда прогермански политика. Други смятат, че кабинетът на Муравиев представлява „съюз на една част от управляващата фашистка група начело с регентите и най-консервативната част на англофилската буржоазия" със задача да бъде противопоставен на Отечествения фронт. Трети квалифицират това правителство като реакционно правителство на буржоазната нефашистка опозиция — последен щит на буржоазията срещу социалистическата революция. Около споменатите три гледища се концентрират изказванията, направени на организираната от Института по история на БКП дискусия през октомври 1972 г. за характера на последното правителство в буржоазна България. — Известия на Института по история на БКП, т. 30, С., 1974. Р. Уолф, А. Хилгрубер, М. Мурен оценяват кабинета на Муравиев като „прозападен", „представляващ умерената опозиция". Предназначението му според тях е да спаси буржоазна България и да запази „обединението", провеждайки някои реформи, за да спечели време. *R. L. Wolff.* Op. cit., p. 246—247; Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler. Zweiter Teil. S. 506; *M. Mourin,* Histoire des Nations... p. 83—84.

2 септември. На същата дата са подписани и указите.[133] Съгласието си за участие в правителството обаче новите министри дават при условие, че Б. Филов ще напусне регентския съвет. Те поставят и още едно изискване — за военен министър да бъде назначен не предложеният от регентите генерал-лейтенант Ат. Стефанов, компрометиран сред земеделските среди още през 1925 г., а генерал Ив. Маринов, притежаващ значителен кредит пред западните съюзници.[134]

Нови положения съдържа и разделът за външната политика в официалната правителствена декларация, прочетена от К. Муравиев на 4 септември по Радио София. Правителството обещава да установи „пълен и безупречен неутралитет", обявява, че счита за недействителен Тристранния пакт поради излизането на Италия от него и че е решено да денонсира Антикоминтерновския пакт и да ускори преговорите за прекратяване на войната с Англия и САЩ; отправено е и предупреждение към Берлин, че правителството ще скъса дипломатическите отношения с райха, ако се попречи при изтеглянето на германските войски от България.[135]

Съвсем ясно е, че новото българско правителство възнамерява да осъществи завой във външната политика, но едва ли ще може да се освободи от колебанията и половинчатостта при прилагането на своите решения.[136] Впрочем както външнополитическите, така и предвижданите вътрешнополитически преобразования целят да запазят класовото господство на българската буржоазия. Това особено ярко проличава в отношението на Муравиевото правителство към Съветския съюз. Ето защо и главната и непосредствена външнополитическа задача на новия правителствен екип е да не допусне навлизането на

---

[133] ЦДИА, ф. 370, оп. 1, а. е. 1572, л. 149—150. Основното ядро на правителството е съставено от представители на БЗНС — Врабча1, от останалите членове трима са демократи, един — народняк и един — безпартиен. — Вж. подробно: *Д. Петрова.* Цит. съч., с. 181—183.

[134] Пак там, л. 151—152. Непосредствен повод да се ликвидира опеката, упражнявана от Филов, дава прощалната реч на Багрянов, произнесена по Радио София на 1 септември 1944, в която се изтъква, че правителството е изпълнявало външнополитическата си програма „след преодоляване на едно дълготрайно оказвано му съпротивление". — Вж. в. Зора, 2 септември 1944, бр. 7544.

[135] В. Заря, 5 септември 1944, бр. 6862.

[136] Вж. подробно: *И. Димитров.* Буржоазната опозиция..., с. 205—213; *Сл. Петрова.* Цит. съч., с. 166—178; *Д. Петрова.* Цит. съч., с. 182—186; *Ст. Петров.* Цит. съч., с. 261—285.

Червената армия в България, а когато това стане вече невъзможно — да се опита да заслужи снизходителното одобрение на съветското правителство, за да остане на власт. .

Правителството на райха още в края на август подозира, че в България предстои правителствена промяна, която то дори определя като „просъветска“.[137] Хиперболизацията на предстоящата смяна се дължи на сведенията за активизирането на буржоазната нефашистка опозиция в България, която тласкала регентството към по-ефикасни политически промени. Според донесенията тези промени още не били осъществени, защото Станишев в качеството си на министър на вътрешните работи се противопоставил.[138]

Преди да предприеме по-сериозни мерки, германското правителство се опитва чрез заплахи да принуди Багрянов и Драганов да не променят външнополитическия курс.[139] В Берлин очакват, че българските държавници ще се откажат от намеренията си, след като съветското правителство не иска да признае обявения неутралитет.[140] От проведените официални разговори, както и от допълнително събраните сведения обаче във Вилхелмщрасе се оформя убеждението, че надеждите са необосновани и германските позиции в България могат да се запазят поне временно само чрез преврат, при който Ал. Цанков да бъде поставен начело на управлението. На 30 август Щенграхт препоръчва за целта енергични действия.[141] Мисълта за преврат като последно спасително средство продължава да занимава берлинското ръководство още по-сериозно след потвърждението за предстоящото назначаване на „ляво правителство“, дадено от Драганов на 1 септември по време на последната му среща с генерал Шнекенбургер и Бекерле. В рапорта си до външното министерство на райха пълномощният министър предупреждава, че задачата на новия кабинет е да покаже чрез отношението си към германските представители в България благосклонност към „вражеската страна“. Отчитайки коренно променената обстановка, той смята, че е невъзможно да бъде извършен преврат, тъй като всеки подобен опит

---

[137] PA.AA., Bd. 7, S. 58075—76, R.S.H.A., 27. VIII. 1944.
[138] Ibidem.
[139] Ibidem, S. 58077, 28. VIII. 1944.
[140] Ibidem, S. 58101, Sofia, 30. VIII. 1944, № S—112. Правителството е заставено да помести дословно текста на съветското опровержение.—В. Зора, 31. VIII. 1944, бр. 7542.
[141] Ibidem, 58116, Berlin, 30. VIII. 1944.

и според преценката на благоприятно настроените към райха среди щял да „ускори и нахлуването на русите".[142]

На 2 септември Бекерле предлага и свой проект за запазването на балканския плацдарм за Германия. Според него поцелесъобразно е да се създаде база за формирането на контраправителство извън България и впоследствие от негово име и с помощта на съсредоточилите се в Македония националистически групи и части на СС да бъде осъществен удар срещу България. Предложението си той обосновава с факта, че в момента единствено фашистките организации и националистическите кръгове са готови да подкрепят едно контраправителство, но са напълно обезоръжени, поради което имат незначителна стойност за замислената акция. От един преврат според Бекерле германското правителство не би спечелило нищо, тъй като психологически вината за съветското нападение ще се стовари върху правителството на райха. Пълномощният министър обръща внимание и на пълната объркаността, която се забелязва сред висшите военни среди. И самите „генерали" считат един опит за преврат под тяхно ръководство за „безнадежден" и „опасен" и възнамеряват в подобен случай да потърсят убежище в Македония, при германските войски. За успокоение обаче Бекерле уверява, че тъкмо от „македонското пространство" с помощта на генерал Стоянов ще може да се осигури съдействието „приблизително на една трета от армията" при условие, че германското командуване се държи „правилно", т. е. с необходимото уважение към „съюзника".[143]

Своята идея пълномощният министър прокарва отчасти на дело. На 1 септември той организира бягството на Ал. Цанков от България и съобщава, че подготвя изпращането и на други „застрашени" лица. По този начин фашистката опозиция в България е почти обезглавена.[144] Възможно е Бекерле да е разчитал на един по-късен обрат в развитието на събитията с надеждата, че ще настъпи благоприятният момент, в който Цанков ще бъде използуван като противотежест. В случая обаче той възпрепятствува осигуряването на политическо ръководство за един преврат в България. Доказателствата на Бекерле

---

[142] GFM_2, S. 1381, Fr. 358086—88, Sofia, 1. IX. 1944, Nr S—132.

[143] GFM_2, Fr. 358063—65, Sofia, 2. IX. 1944, № S—144; *Ив. Маринов.* Пет дни в правителството на К. Муравиев.—Ипр. 1968, кн. 3, с. 88.

[144] Ibidem, Fr. 358086—88, Sofia, 1. IX. 1944, № S—132. На 4 септември германската легация е уведомена, че Цанков е настанен в хотел „Империал" във Виена. — Ibidem, Serial 1381, Fr. 358066, Sonderzug, 4. IX. 1944, Nr. 1933.

за възможно възвръщане на германските позиции в България са по-скоро средство за самозащита.

Активната дипломатическа дейност на германския пълномощен министър след назначаването на кабинета Муравиев почти е преустановена. Липсва традиционната характеристика за членовете на Министерския съвет. Бекерле даже не съобщава в Берлин за правителствената промяна. В петдневното управление на Муравиевия кабинет във взаимоотношенията с райха преобладават военните въпроси. В противовес на българското искане да се изтеглят своевременно германските войски от България ОКВ решава пред вид на това, че „поведението на България не ще може повече да се промени", командуването за Югоизтока „със съгласието на фюрера" да премине „към репресии". В заповедта на Хитлер, предадена на 3 септември 1944 г. на шефа на германската военна мисия в България, са включени следните задачи, чието изпълнение е предстоящо: 1) да се възпрепятствува оттеглянето на българските войски от Сърбия и Македония, като се обезоръжат и арестуват щабовете им с изключение на лицата, които открито ще се обявят за привърженици на Германия; начало на акцията — парола „Слон"; 2) тъй като интернираните в България германски войници не могат да бъдат освободени по дипломатически път, да се използуват всички легални и нелегални средства да бъдат осведомени за това; от тях се очаква да се освободят сами и чрез нападения над българските части да се въоръжат и промъкнат към Сърбия; 3) паролата „Подземен свят" — сигнал за разрушаване на набелязаните военни съоръжения (б. а.), ще се обяви за територията на „стара България" на 4 септември от 22,00 часа; за общ ръководител се определя шефът на германската военна мисия в България — той носи отговорност за унищожаването на въздушните и морските обекти; 4) шефът на мисията остава със събраните съединения в областта на София; към тях ще се присъединят и частите от Пловдив и Горна Джумая след провеждането на операцията „Подземен свят"; опитите на българските войскови поделения или на полицията да възпрепятствуват операцията, ако е необходимо, да се отблъснат със сила; в случай на враждебно отношение на българите германските войски да се защищават „до последния куршум"; българското правителство да се предупреди, че Германия е готова да опразни страната, ако България върне германското имущество; за репресиите райхът изказва съжаление, че въпреки бившето си приятелство поради „недостойното дър-

жане“ на правителството е принуден да отвърне със сила; отговорността за всички по-нататъшни германски действия пада върху българското правителство.[145]

Заповедта на Хитлер отразява ясно окончателната и непоправима политическа промяна, настъпила в България. Репресиите започват в 6,00 часа сутринта на 4 септември с пленяването на щаба на окупационния корпус, разположен в Нишка баня.[146] Условието, поставено от командира на Първа германска планинска дивизия генерал Щетнер, е свързано със задържането на генерал Николов, докато не се разреши изтеглянето на германските материали и войскови части от България.[147]

Наказателните мерки срещу окупационния корпус са предизвикани от действията на правителството, решило да спазва изискванията на обявения неутралитет. Макар на някои места тези изисквания умишлено да се пренебрегват, в общи линии интернирането и обезоръжаването на германските войски се провежда. По този начин в София се надяват да докажат своята готовност за коренен поврат във външната политика и преди всичко — намерението да се допусне преминаването на съветските войски след съответното договаряне със съветското правителство. Това в същност означава да се признае новият кабинет.[148] Вероятността обаче, че Съветският съюз ще прояви толерантност, без да е получил ясни доказателства за действителен обрат в политиката на българските управляващи кръгове, е съвсем минимална. Управляващият съветската легация Д. Яковлев в разговор с К. Муравиев на 3 септември предявява исканията на своето правителство относно интернирането на германските плавателни съдове, самолети и техните екипажи и дава да се разбере, че за СССР обявеният строг неутралитет е недостатъчно доказателство за настъпилата промяна.[149]

И така българското правителство демонстрира новия курс във външната си политика твърде неубедително. То се въздържа от груби предизвикателства към Германия и все още отлага окончателния разрив с райха. Това дава основание на

---

[145] GFM_2, Serial 1381, Fr. 353060—61, F. H. Qu., 3. IX. 1944.
[146] ЦВА, ф. 22, оп. 5, а. е. 2, л. 99.
[147] Пак там, л. 100.
[148] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 1303, л. 27. Известна увереност за подобен изход вдъхва служебната бележка на пълномощния министър в Букурещ Ив. Попов. Той съобщава за разпространяването на съветски позиви в Румъния с успокояващото известие, че „русите няма да променят режима“ в страната.
[149] Пак там, л. 29.

командуването за Югоизтока да се надява, че генерал Шнекенбургер ще успее да получи съгласие за свободното изтегляне на германските войски и извозването на военното имущество за Германия.[150] На 5 септември сутринта той разговаря по този въпрос с генерал Маринов и получава уверението, че България няма да скъсва отношенията си с райха, но българското правителство настоява да бъде освободен корпусът.[151]

Договаряне не се постига. Това принуждава Министерският съвет още същия ден след обед да проведе заседание, на което да се определи съдбата на отношенията с райха. В 19 часа обаче, преди да е взето все още каквото и да било решение, В. М. Молотов връчва нота на българския пълномощен министър в Москва, в която се заявява, че съветското правителство скъсва всякакви отношения с България и ще се намира в състояние на война с нея.[152]

Съобщението не е толкова неочаквано и изненадващо, както го представя в спомените си К. Муравиев.[153] Напротив, тъкмо този акт на Съветския съюз подтиква Министерския съвет, който продължава да заседава, към по-бързи действия. Найнапред е предупреден генерал Шнекенбургер, че ще се пристъпи веднага към обезоръжаване на германските войски, ако не започне изтеглянето им.[154] В двадесет часа са повикани в София главният секретар на Външното министерство М. Сарафов и директорът на Политическия отдел Алтънов, за да се подготвят съответните документи.[155] Поканен е да се яви при министър-председателя и управляващият съветската легация, който идва в 21,00 часа и потвърждава декларацията на съветското правителство. Към 22 часа и 45 минути пристигат и регентите. Едва тогава се решава: 1) да се скъсат дипломатическите отношения с Германия; 2) да се съобщи за това на Яковлев и Бекерле; 3) да се поиска примирие.[156] В 23,00 часа по Радио София е оповестено скъсването на българо-германските дипломатически отношения.[157]

---

[150] GFM_2, S. 1381, Fr. 358050, OK Südost, 5. IX. 1944.
[151] Ibidem, Fr. 358045, Sofia, 5. IX. 1944, Nr S—181.
[152] ЦДИА, ф. 370, оп. 1, а. е. 1572, л. 209.
[153] АБАН, сб. IV, а. е. 134, л. 433.
[154] ЦДИА, ф. 370, оп. 1, а. е. 1572, л. 183.
[155] Пак там, ф. 176, оп. 8, а. е. 1303, л. 30.
[156] Пак там.
[157] В. Зора, 6. IX. 1944, бр. 7547. Съобщението е телеграфирано дословно от Бекерле на 6 септември в 3 часа и 45 минути сутринта — GEM_2. Serial 1381, Fr. 358040, Sofia, 6. IX. 1944 Nr S—185.

Един час и 40 минути по-късно Сарафов и Алтънов известяват Д. Яковлев: „1) че днес от 3 часа непрекъснато Министерският съвет е заседавал и обсъждал и решил скъсването на дипломатическите отношения между България и Германския райх. Това решение на правителството е съобщено вече тая вечер; 2) че сме натоварени от българското правителство да молим съветското правителство за примирие.“[158]

Германската легация обаче все още не е уведомена. Едва след завръщането на Сарафов и Алтънов във Военното министерство се изготвят мотивите и съдържанието и на нотата до германското правителство. В служебната бележка на М. Сарафов е отбелязано: „Нотата се написа, получи № 877 от 5 септември 1944 г., а германският пълномощен министър се потърси по телефона и покани във Военното министерство. Всичко това отне доста време. Така че нотата можах да връча по нареждане на министър-председателя лично аз на г. Бекерле в 3 часа сутринта през нощта на 5 срещу 6 септември 1944 г.“[159]

Развитието на събитията правят безсмислена цялата външнополитическа програма на Муравиевия кабинет. Единствена надежда, че ще бъде възможно поне да се постигне по-бързо примирие, все още крие следващият ход — да се обяви война на Германия, за което Министерският съвет решава на 6 септември, но по военностратегически съображения (изтеглянето на корпуса) е прието решението да влезе в сила на 8 септември от 18 часа.[160]

Мероприятията на правителството, с които постепенно се ликвидират съюзническите задължения към Германия, дават достатъчно основание на хитлеристкото военнополитическо ръководство да се убеди, че България действително престава да бъде съюзник на райха. Въпреки това в Берлин не се отказват от плановете да се използува и малкото, което може да се изтръгне от страната било под формата на преминали към вермахта български военнослужещи, било отново чрез опита за възстановяването на изгубените позиции с помощта на компрометирани политици и военни. Именно затова Хитлер настоява незабавно да се признае независимостта на Македония под германска защита, за да се подготви терен за настъпление

---

[158] ЦДИА, ф. 176, оп. 8, а. е. 1303, л. 30.

[159] Пак там, GFM_2, Serial 1381, Fr. 358038—39, Sofia, 6. IX. 1944. № S — 187. Бекерле съобщава пълния текст на нотата.

[160] ЦВА, ф. 22, оп. 1, а. е. 219, л. 360—362; вж. *Ив. Маринов.* Пет дни..., с. 89—90.

срещу България. Упълномощеният да води преговори с македонския комитет д-р Гарбен обаче дава отрицателната преценка относно неговата способност да действува.[161] Въпреки това Рибентроп заповядва по указание на Хитлер задачата да се изпълни.[162] Бекерле е задължен независимо от съмнението му в успеха на акцията също да съдействува за нейното ускорение и да посочи лицата, които ще я осъществят.[163]

И отново пълномощният министър аргументира невъзможността да се запазят поне частично позициите на райха в България поради настъпилите дълбоки вътрешнополитически изменения.[164] Той подчертава, че срещу проектираните действия за преврат са се опълчили и самите военни и националистически настроени личности, на които се е разчитало. Те били убедени, че Германия вече е изгубила войната, и освен това били „ядосани" и „огорчени" от поведението на германското правителство, което предизвиква „руското нахлуване". Влизането на Червената армия в България според Бекерле ще се превърне веднага в „сигнал" за един „национален бунт" на народа и за „въстание" на преобладаващата част от българската армия.

Германският пълномощен министър се съмнява и в резултатността на акцията в Македония, макар че „националните" групи — ратници, легионери, бранници, терористи — са получили указание да се съсредоточат там. За Бекерле е проблематично и тяхното придвижване, тъй като пътищата са заети от партизаните.[165]

Фактически и с рапорта си от 6 септември Бекерле пледира за изоставянето на България с надеждата, че правителството само ще съумее да превъзмогне усложненията и да задържи управлението на страната в свои ръце, спасявайки се от „болшевизиране". Тази възможност пълномощният министър счита все пак за утешителна и приемлива, независимо че според него е изключено вече българският военен потенциал да бъде използуван в операциите за временното задържане на Балканите.

---

[161] GFM_2, Serial 1381, Er. 358041, Skoplje, 6. 9. 1944, Nr S—1.
[162] Ibidem, Fr. 358042, Sonderzug, 6. IX. 1944, Nr 1950.
[163] Ibidem, Fr. 358043, Sonderzug, 5. IX. 1944, Nr 1937.
[164] Ibidem, 358035—37, Sofia, 6. IX. 1944, № S—190. По този повод Бекерле докладва: „След моето завръщане през цялото време косвено и най-силно се опитвах да въздействувам на правителствените кръгове и на регентите в уговорения смисъл. Всичко беше безуспешно, тъй като тук поради военното развитие нашата победа се счита за невъзможна или възможна едва толкова късно, че тя не може да издействува за България нищо повече."
[165] GFM_2, S. 1381, Fr. 358037, Sofia, 6. IX. 1944, Nr S—190.

В ОКВ обаче се надяват да получат известно подкрепление от пленените български части с оглед на една бъдеща политическа промяна. За целта е заповядано да се разясни на българските военнослужещи, че ако те се съгласят да се сражават за Германия, ще бъдат зачислени в германските съединения, намиращи се в Югоизтока, или във военноморския флот и артилерията; тези, които не желаят, ще бъдат военно интернирани.[166]

Бекерле остава и на 8 септември в София и успява да предаде по телефона в 18,45 часа новината за съветското настъпление в България. Това е последното съобщение на германския пълномощен министър от българската столица.[167] В информацията се отбелязва само, че съветските войници разпространяват позиви, в които, както отбелязва Бекерле, се подчертава, че Червената армия идва не като враг на българския народ, а за да прогони германските войски от Балканите.[168]

Германският пълномощен министър става свидетел не само на влизането на войските от Третия украйнски фронт в България, но и на влизането в сила на одобрената същия ден от Министерския съвет наредба-закон за военно положение в страната.[169]

Едва тогава Рибентроп разрешава на Бекерле да напусне „веднага" България и заедно със служещи от дипломатическата мисия да се отправи към Скопие.[170]

Българското правителство своевременно се съгласява да осигури съпроводителен ескорт от полицаи за Бекерле, с който да пътува до Скопие. Той обаче не успява да осъществи замисленото бягство поради своеволното отлъчване на полицейския

---

166 DFM_2, S. 1881, Fr. 358037.

167 Според досега издирените от автора документи.

168 GFM_2 Serial 1381, Fr. 358032, Sofia, 8. IX. 1944, Nr. 216.

169 ЦВА, ф. 22, оп. 1, а. е. 21, л. 360—362. Във връзка с обявяването война на Германия военният министър генерал Маринов издава заповед № 342 от 8. IX. 1944, в която се отбелязва, че пред вид извоюването на „по-добри политически позиции за защитата на върховните интереси на България при предстоящото сключване на мира" правителството е решило: „1. Да сключи примирие с Англия, Америка и Съветския съюз. 2. Да допусне съветски, английски и американски войски да минат през нашата територия. 3. Да измени външната и вътрешната политика с оглед България да се постави във възможно най-леко положение при настоящата обстановка."

170 GFM_2, Serial 1381, Fr. 358025, Sonderzug, 12. IX. 1944, № 1992. Писмото на Рибентроп е адресирано до райхсфюрера на СС Химлер, когото външният министър моли да потърси отговорност от полицейския аташе Хофман за проявеното своеволие.

аташе Хофман, напуснал без разрешение България заедно с определената за Бекерле охрана.[171] Несполучлив излиза и опитът на пълномощния министър да избяга през турската граница. Турската гранична стража не разрешава преминаването, преди да се получи виза от турското външно министерство.[172] Междувременно Съветското командуване предявява искане от правителството на Отечествения фронт български войски да арестуват и му предадат всички членове на германската легация, които още не са напуснали България. При изпълнението на заповедта за арестуването Бекерле и съпровождащите го лица се намират на гара Свиленград, очаквайки разрешение да влязат в Турция.[173]

* * *

Прекъсването на военнополитическите и дипломатическите отношения с Третия райх и анулиране участието на България в Тристранния пакт юридически е дело на Муравиевия кабинет. Макар и с известно забавяне и подчертана колебливост, той прилага на практика взетите решения. Но събитията вътре и вън от страната се развиват твърде бързо, за да могат да се предвидят и съответно неутрализират с помощта на предначертаните мероприятия в Муравиевата външнополитическа програма. В същност те не отговарят на създадената обстановка. Затова основният замисъл на правителството — да предотврати по дипломатически път навлизането на Червената армия и да елиминира чрез коалиране с Отечествения фронт, но запазвайки ръководството за себе си, дейността на БРП, за да спаси политическото господство на българската буржоазия, остава неосъществен.

Търсейки обаче възможности да запази управлението, без да рискува собственото си съществуване, управляващата не-

---

[171] DFM$_2$, Serial 1381, Fr. 358032, Sofia, 8. IX. 1944, № 216.

[172] АМВР, ф. 5, оп. 1, а. е. 49, л. 1—10. Част от данните за пленяването на Бекерле са взети от биографичната справка, приложена към Обвинението на генералния прокурор при Върховния областен съд от 1967 г. във Франкфурт на Майн срещу бившия германски пълномощен министър. Бекерле е обвинен в съучастничество при умъртвяването на евреите в Македония и Тракия. Според обвинението той е изпратен след пленяването в Москва и там е осъден на 25 години затвор. На 13 октомври 1955 г. е освободен и се завръща във Франкфурт на Майн, където работи в Консултативна фирма за изкуствени материали.

[173] ЦДИА, ф. 176, оп. 15, а. е. 88, л. 1.

фашистка буржоазна концентрация не позволява да се създадат благоприятни условия за провеждането на фашистки преврат със съдействието на хитлеристките войски. Фактически Муравиевият кабинет, тласкан неумолимо от развитието на събитията, записва крайния резултат на започналата да се утвърждава, макар и плахо, след смъртта на цар Борис политика на отдалечаване от Германия. Отговорът на въпроса, защо, въпреки че беше осъзнало необходимостта да скъса отношенията си с Третия райх, правителството на Муравиев извърши това едва след като бе принудено от действията на СССР, трябва да се търси не толкова в съображенията от военен характер. Той се съдържа преди всичко в опасността от съществуването на организирания от БКП Отечествен фронт, който притежаваше собствена народоосвободителна армия, единствено сражавала се за изкореняването на фашизма и изгонването на германските войски, способен да поеме извоюваната и затова принадлежаща му по право власт в страната. Действията на двата фактора — външен — настъплението на Червената армия, и вътрешен — въоръжената антифашистка борба на българския народ, предопределят неуспеха на замисляната от дясното крило на нефашистката буржоазна опозиция програма за възстановяване на буржоазната демокрация с упованието да се съхрани съществуващият капиталистически строй в България.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

С присъединяването на България към германо-итало-японския фашистки блок на 1 март 1941 г. приключва един продължителен период в българската външна политика, през който принципите на „неутралитет" (изгоден и за хитлеристка Германия за времето от септември 1939 до септември 1940 г.) и на „мирна ревизия" на Ньойския договор са нейно основно съдържание. Съпроводено със сериозни колебания, породени от съображения за вътрешната нестабилност и външната изолираност на монархо-фашисткия режим, коалирането с държавите от Оста се осъществява значително по-късно от предвидените в Берлин срокове, почти ултимативно и срещу хитлеристките обещания за териториално разширение; същевременно София отказва да приеме ангажименти за активно участие в балканските операции на вермахта.

Демонстрирайки по този начин собственото си разбиране за мястото и ролята на България във военнополитическата балканска стратегия на германския фашизъм, българските държавници съзнателно търсят договорно уреждане на всички задължения, възникнали след подписването на Виенския протокол. Юридическото регламентиране на съюза чрез сключването на допълнителни дипломатически, военни, стопански, съдебни и културни споразумения е съзнателен стремеж на управляващите кръгове да канализират и контролират българо-германските военнополитически взаимоотношения в условията на войната с намерението да запазят за себе си в момента и в бъдеще държавното ръководство.

Анализът на военнополитическите отношения с Германия по време на подготовката за приобщаването на България към Тристранния пакт и след това разкрива основните теденции в политиката на управляващите кръгове на двете страни, мястото

на България в нацистката военнополитическа стратегия и заедно с това — главните фактори, предизвикали едностранното анулиране на българо-германския съюз.

Документалното проучване на отделните периоди в българо-германските взаимоотношения от 1 март 1941 г. до скъсването на дипломатическите отношения и обявяване война на Германия от страна на Муравиевото правителство (6—8 септември 1944 г.) показва, че участието на България в блока на Оста се отличава с някои специфични особености, от които се обуславя сателитното положение на страната във фашистката коалиция. Преди всичко присъствието на германски войски[1] и мероприятията от военен характер, осъществени в България по искане на германското правителство, не могат да бъдат квалифицирани като система на нацистки окупационен режим,[2] защото: първо, настаняването на части от вермахта на българска територия не само че не е свързано с назначаването на марионетно правителство, чрез което да се осъществява нацисткото управление, но и въобще не нарушава дейността на българския държавно-административен апарат; второ, с предварителните двустранни споразумения и спогодбите за отношенията между българския щаб на войската и германското командуване за Югоизтока се осигурява отчасти надзорът върху разположените в България германски поделения, правят се опити да се ограничи разстройването на българското стопанство и особено намесата в управлението на страната; трето, в съюза с хитлеристка Германия монархофашисткото ръководство търси и политическа изгода — стабилизиране на режима чрез оказване съдействие по линия на въоръжаването, на териториалното „разширение“ и след 22 юни 1941 г. — на открилата се възможност за окончателно отстраняване на „комунистическата заплаха“.

Относителната самостоятелност, с която разполагат българските управляващи кръгове, е обща привилегия на хитлеристките сателити, основаваща се на нацистката военнополитическа

---

[1] *Д. Коен.* Въз основа на сведенията от германската легация и военното интендантство авторът заключава, че към месец декември 1942 г. броят на германските войски в България възлиза на 7000 души; през октомври 1943 г. — 10 700, през ноември с. г. — 15 500; през януари 1944 г. — 19 500 и през юли с. г.—22 015.

[2] Вж. материалите от дискусията: „Положението на България по време на Втората световна война — окупирана или сателитна страна“. — Известия на Института по история на БКП, т. 21, 1969, с. 273—326.

концепция за воденето на коалиционната война. Ръководството на райха предвижда при осъществяването на пропагандирания „нов ред" международните отношения във фашисткия блок да бъдат външно равноправни, имайки пред вид, че поради недостатъчния военен потенциал окупирането на всички страни от европейския континент е невъзможно.

Ето защо към България, както и към другите страни, подписали Тристранния пакт, Берлин показва диференцирано според приноса, който те дават във войната, „благоразположение", което задължава сателитите да му отвръщат с верноподаничество и съдействие. Същевременно обаче германското правителство непрекъснато се стреми да ограничава максималистичните претенции на своите второстепенни съюзници.

Проявената „толерантност" позволява на българските управляващи кръгове да запазят отчасти своята самостоятелност, да защищават своите права, да напомнят, че България е „съюзник" на Германия и германските представители трябва да се съобразяват с това. Случаите на неподчинение, съпротива и търсене средства за ограничаване на германските искания, с които по правило се нарушават подписаните българо-германски споразумения, потвърждават самочувствието на българските управляващи кръгове. Със съзнанието на „равноправен съюзник" и цар Борис прави усилия да отклонява най-компрометиращите задачи, поставяни от Берлин, като ги подменя в повечето случаи с политически отстъпки, за да не се накърнява монархическата власт.

В периода на относителното спокойствие в развитието на българо-германските политически отношения (до началото на 1943 г.) българските държавници целеустремено се домогват до узаконяване на териториалните придобивки и ги заплащат с външнополитически компромиси. Берлин използува тези компромиси, за да шантажира българските управляващи кръгове и да постигне максимално сътрудничество. Същевременно правителството на райха въпреки често пъти проявяваното опекунство е принудено да се съобразява с част от желанията и интересите на неравноправния си съюзник в повечето случаи с цел да накаже или шантажира някой друг от партньорите си. Тази тактика позволява на българското правителство да постави военнополитическите си отношения с райха на една сравнително взаимоизгодна база, като балансира и дава съдействие дотолкова, доколкото не ще пострадат интересите на династията и управляващата буржоазна класа; подчинен на тези съобра-

жения е спечеленият политически капитал от неучастието във военните операции на Балканите през април—май 1941 г. и на Източния фронт.

Към тази линия на поведение София се придържа още по-определено след пораженията, които търпят хитлеристките войски при Сталинград. Българската отзивчивост към съюзните задължения все повече се поставя в пряка зависимост от перспективите в развитието на войната. Именно поради необходимостта от продължаване на военното съдействие, макар и в много по-малки мащаби в сравнение с останалите сателити, българските управляващи кръгове получават известна свобода на действие и даже възможност за политическо лавиране (1943—1944 г.). При съществуващата диференциация в отношенията със сателитите и при въздействието на редица обективни и субективни фактори задълженията на България от участието ѝ в Тристранния пакт се ограничават със задачата да обезпечава балканския плацдарм при изпълнението на хитлеристката завоевателна програма срещу Съветския съюз. Военното съдействие се съсредоточава изключително на Балканите, включвайки охраната на егейското крайбрежие и осигуряване на „ред и спокойствие" в окупационното пространство. Оперативното ангажиране на българската армия във военностратегическите планове на главното командуване на вермахта намира пълно приложение през 1943 г., но само в своя отбранителен аспект и в разширяването на окупираните територии. „Непълноценното" съдействие на България не се компенсира с политическа всеотдайност: запазват се дипломатическите връзки със Съветския съюз, поддържат се приятелски отношения с Турция, еврейският въпрос е разрешен ненапълно съгласно германското искане, не са допуснати в управлението лидерите на дясната фашистка опозиция.

Объркани от хода на военните събития и неспособни да се справят с разрастващата се въоръжена антифашистка борба в страната, българските управляващи кръгове отказват да съдействуват за изграждането на предвиждания съвместен отбранителен вал срещу настъплението на Червената армия. Това обстоятелство отнема възможността на германското командуване да задържи по-продължително време балканските си позиции.

От особено значение за появата на първите сериозни кризисни симптоми в българо-германските военнополитически отношения след смъртта на цар Борис е наличието на лява поли-

тическа концентрация в лицето на създадения по инициатива на БРП и ръководен от нея Отечествен фронт. Обстоятелството, че именно Отечественият фронт се оказва единствено способен да поеме ръководството на страната при новите международни условия и да получи признанието на съюзниците от антихитлеристката коалиция поради действителната борба, която води срещу фашизма, включва в себе си и съществуващото противоречие в новите тенденции, възникнали в отношенията с Третия райх през последния период (септември 1943 — септември 1944 г.). Наред с опитите да се неутрализира влиянието на Отечествения фронт чрез нормализирането на българо-съветските отношения съжителствува и намерението да се осъществи компромисен вариант първоначално за привличане на фашистката опозиция в управлението с надеждата, че тя ще се справи с комунизма в страната, като се предотврати и един организиран от хитлеристите преврат. Приложена на практика, идеята се оказва неподходяща за коренно изменената международна обстановка. Ето защо българските управляващи кръгове са готови да съдействуват за осъществяването на предложения от буржоазната нефашистка опозиция контрареволюционен изход от кризата, вместен в повече рекламираната, отколкото реализирана политика на „строг неутралитет“ във войната със СССР. Това е нов несполучлив опит да се обезличи приносът на БКП в световната антифашистка борба. С надежда, че анулирането на българо-германския съюз при едно правителство от средата на буржоазната нефашистка опозиция ще предизвика одобрението на Съветския съюз, а с това ще бъде спасено господството на българската буржоазия, се пристъпва към постепенно освобождаване от задълженията към райха.

Въпреки съзнанието, че крахът на Германия във войната е неизбежен, българо-германските дипломатически отношения обаче се прекъсват едва тогава, когато Съветският съюз обявява война на България и става очевидна невъзможността да бъде подсигурена нова подходяща защита на режима. Настъплението на Червената армия към границите на България и предизвикания от това мощен подем в антифашистката въоръжена борба на българския народ са двата главни фактора, които предопределят разрива в българо-германските военнополитически отношения.

Във вътрешнополитически аспект силата, мащабът на влияние и резултатността на антифашисткото съпротивително движение, постоянен дискусионен въпрос в диалога между Берлин

и София след 22 юни 1941 г., решава окончателно съдбата на българо-германския съюз, лишавайки предварително от необходимата политическа база за управление извиканата да спасява капиталистическия строй в България нефашистка буржоазна опозиция.

Създаден в условията на войната и свързан с надеждите на българската буржоазия за политическа хегемония на Балканите и териториално разширение, съюзът с хитлеристка Германия е прекъснат, без да изпълни своето предназначение. Нещо повече, сътрудничеството с Третия райх компрометира окончателно българския монархофашизъм и създава условията за неговата гибел.

БОЛГАРИЯ И ТРЕТИЙ РЕЙХ (1941—1944)

Витка Тошкова

Резюме

Значение Балканского полуострова в экспансионистических планах гитлеровской Германии во время второй мировой войны определяется его исключительно важным географическим положением, а это обстоятельство обусловило его превращение в театр империалистических политических, экономических и стратегических противоречий. Политическое вытеснение из этого района западных государств, в результате побед вермахта в Западной Европе в 1939—1940 годах, создает благоприятные условия для применения военно-политической программы Третьего рейха, предназначавшей странам Балканского полуострова роль южного стратегического плацдарма для нападения на Советский Союз, узловой средиземноморской позиции в борьбе против Великобритании, „стратегического трамплина" для германской гегемонии на Ближнем и Среднем Востоке и в Северной Африке и сырьевой базы и рынка для германской экономики.

Использование Болгарии для целей нацисской завоевательной политики осуществляется постепенно и параллельно с обеспечением сотрудничества остальных балканских сателлитов. Применяя тотальный натиск, Берлин прежде всего использует болгарский послевоенный ревизионизм и перманентный антикоммунизм Софии, чтобы принудить правящие круги Болгарии совсем отказаться от политики нейтралитета.

Присоединение Болгарии к Берлинскому пакту, состоявшееся 1 марта 1941 года, окончательно определяет направление и сущность болгарской внешней политики в 1941—1944 годы. Политические отношения с Третьим рейхом превращаются в основной аспект болгарской внешнеполитической программы вплоть до разрыва дипломатических отношений с Германией и объявления ей войны кабинетом Муравиева (6—8 сентября

1944 года). Сопровождаемая серьезными колебаниями, вызванными соображениями, связанными с вутриполитической нестабильностью и международной изолированностью монархо-фашистского режима, интеграция Болгарии с государствами фашистской „Оси“ осуществляется значительно позднее предусмотренных в Берлине сроков и при помощи обещания территориальных приобретений; влоследствии фиктивное „национальное объединение“ превращается в главный лозунг правящей фашистской буржуазии, оправдывающий болгаро-германский союз.

Однако принципы „осмотрительность“ и „неучастие в войне“ налагают отпечаток на болгаро-германские военно-политические отношения во все три периода, хронологически выделившиеся в их развитии (март—июнь 1941, июнь 1941 — февраль 1943, сентябрь 1943 — сентябрь 1944). Участие Болгарии в балканском походе вермахта (апрель—май 1941) ограничивается тем, чтобы, „держать в решпекте“ Турцию. Лишь после оккупации Югославии и Греции германскими и итальянскими войсками пропагандистский лозунг о „Великой Болгарии“ находит свое реальное приложение. Германская агрессия предоставляет благоприятный случай удовлетворить притязания болгарской фашистской буржуазии на гегемонию на Балканах. Но именно содействие, оказанное при уничтожении государственной независимости Греции и Югославии, подрывает возможность для болгарского народа достигнуть действительно справедливого решения его национальных проблем.

Дипломатическая игра Германии вокруг болгарских территориальных чаяний не прекращается и во втором периоде, начало которого отмечается гитлеровским нападением на Советский Союз. Но ее предназначение постепенно изменяется. Болгария обязана отстаивать германские интересы в пограничных спорах с Италией, охранять турецкую границу, расширить оккупированное пространство в Сербии и Греции, чтобы освободить части вермахта для других целей, содействовать укреплению фашистской коалиции вступлением в войну против Англии и США и приобщением к „Антикоминтерновскому пакту“. Эти обязанности в значительной степени компенсируют неучастие болгарской армии в операциях на Востоке и служат в известной мере оправданием сохранения дипломатических отношений с СССР, факт, используемый как политический капитал династией.

Период известного политического „равновесия“ в отношениях с Рейхом составляет время с июня 1941 года до весны

1943 года. За удовлетворение берлинских желаний по политическим, территориальным и экономическим вопросам София настойчиво хочет компенсации, даже проявляет агрессивность и упорствует. Дворец, со своей стороны, защищает корону от заговоров и обеспечивает политическую перестраховку перед союзниками антифашистской коалиции посредством неудовлетворительного для Рейха решения европейского вопроса.

После очередного военного разгрома под Сталинградом, в гитлеровском блоке наступает тяжелый кризистный период, которым начинается распад фашистского союза. Италия капитулирует.

Для военного сотрудничества Болгарии с Берлинским тройственным пактом интервал март — сентябрь 1943 года является весьма активным. Военно-стратегическое значение Балкан растет. Растут и претензии к участию болгарской армии в охране и „очищению" балканского пространства. Взятые военные обязательства находятся в противоречии с общим стремлением ограничить обязательства по отношению к Германии. Это обстоятельство не упраздняет попытки установления контактов с западными союзниками, которые, хотя и активизированные после смерти царя Бориса, теряют в его лице вернейшую гарантию существования режима.

„Утрата" монарха и разрешение государственного кризиса путем образования регентского совета и правительства без участия отъявленных гитлеровских приверженцев в Болгарии кладет начало последнему периоду в болгаро-германских военно-политических отношениях. Ожидаемый резкий поворот после итальянской капитуляции предотвращен обоюдными усилиями Софии и Берлина. Не достигнуто, однако, более тесное сближение с Германией. С кабинета Божилова, управляющего в условиях все обостряющегося внутриполитического и революционного кризиса, начинается искажение союзных военно-политических взаимоотношений Болгарии с Третьим рейхом. Содержание их постепенно лишается болгарской отзывчивости; делаются попытки весьма осязательно сузить круг военных обязательств, хотя еще и соблюдается обязательство поддерживать кровавые „порядок и спокойствие" на оккупированных территориях Югославии и Греции, а также совместных оборонительных операций. Снова оживают связи с США, болгаро-турецкое добрососедство отстаивается. Самым существенным элементом внешнеполитической деятельности правительства Божилова являются болгаро-советские дипломатические отношения.

Они приобретают первостепенное значение вследствие дипломатического наступления советского правительства в сочетании с победоносным наступлением Красной Армии. София не в состоянии удовлетворить основательные требования Советского Союза при наличии германского контроля, которому был подвержен каждый служебный контакт с советской миссией. Желание части Совета Министров дать удовлетворительный ответ на советские ноты вызывает еще один (после отказа направить совместную болгаро-германскую предупредительную ноту Турции) серьезный конфликт с регентством и германским военно-политическим руководством, который, не будучи улажен, приводит к правительственному кризису.

С назначением председателем Совета Министров Ивана Багрянова (1 июня 1944 г.) конфликтная ситуация обостряется. Поведение нового кабинета, обусловленное коренным поворотом в ходе войны, определенно ускользает от германской опеки. Кризисные симптомы в отношениях между Софией и Берлином, проявившиеся после сентября 1943 года, все более усиливаются. Кризис нельзя преодолеть даже гитлеровским запугиванием „большевизацией" Болгарии. Более того, намерение защищать границы Болгарии и оказать содействие при строительстве гитлеровского защитного вала против советских войск оставлено, и германским войскам предложено покинуть Болгарию.

Разрыв с Германией, подготовлявшийся в последние недели правления правительства Багрянова, наступает при кабинете Муравиева. Неофашистская буржуазная оппозиция призывается к руководству страной чтобы спасти политическое господство буржуазии. Так делается последняя тщетная попытка использовать в своих целях организованную и руководимую БРП антифашистскую вооруженную борьбу, аннулируя полностью участие Отечественного фронта в политической власти.

Медлительность, обусловленная стремлением обеспечить беспрепятственный отвод германских войск, угрозой переворота и связанной с ней опасностью антифашистского восстания в стране, после чего ожидается немедленное наступление Красной Армии, приводит (после объявления советским правительством войны Болгарии) к разрыву болгаро-германских дипломатических отношений (6 сентября 1944) и вступления в силу решения о начале войны с Третьим рейхом (8 сентября 1944).

Перемены в составе правительства и начавшееся едва заметное превращение монархо-фашистского режима сопровождаются неоправданной пассивностью при окончательном раз-

рыве с гитлеровской Германией в надежде, что СССР благосклонно и безоговорочно примет объявленный, но не соблюдаемый нейтралитет.

Политическому банкротству легальной нефашистской буржуазной оппозиции и провалу балканской военно-политической стратегии гитлеро-фашизма способствует, прежде всего, совместное действие двух факторов: внешнего — мощного наступления советских войск и внутреннего — антифашистской вооруженной борьбы болгарского народа.

Указанные три периода в развитии болгаро-германских военно-политических отношений, хронологически обусловленных развитием и перспективами войны, последовательно вскрывают начало, назревание, кульминацию и финал сотрудничества и, соответственно, отдаления и отрыва Болгарии от союза с гитлеровской Германией, предопределившего и крах болгарского монархо-фашизма.

BULGARIEN UND DAS DRITTE REICH (1941 — 1944)

Vitka Toškova

Resümee

Die Bedeutung der Balkanländer für die expansionistischen Pläne Hitlerdeutschlands in zweiten Weltkrieg ist auf deren außerordentlich wichtige geographische Lage zurückzuführen — ein Umstand, der ihre Umwandlung in einen Schauplatz der imperialistischen politischen, ökonomischen und strategischen Gegensätze bedingte. Das politische Verdrängen der Westmächte aus diesem Gebiet als Ergebnis der von der Wehrmacht in den Jahren 1939 und 1940 in Westeuropa errungenen Siege schuf günstige Bedingungen für die Anwendung des militärpolitischen Programms des Dritten Reichs, dem nach die Länder auf der Balkanhalbinsel als südlicher strategischer Aufmarschraum für den Überfall auf die UdSSR, als Schlüsselposition am Mittelmeer zum Kampf gegen Großbritannien, als „strategisches Trampolin" für die deutsche Hegemonie in Nahen und Mittleren Osten, sowie in Nordafrika und als Rohstoffbasis und Absatzmarkt der deutschen Wirtschaft dienen sollten.

Die Ausnutzung Bulgariens für die Ziele der nazistischen Eroberungspolitik erfolgte allmählich und parallel zur Sicherung der Mitwirkung der übrigen Satellitenstaaten auf dem Balkan. Berlin, das einen totalen Druck ausübte, machte sich vor allem den bulgarischen Nachkriegsrevisionismus und den permanenten Antikommunismus Sofias, zunutze, um die regierenden Kreise zu zwingen, die Neutralitätspolitik gänzlich aufzugeben.

Der Beitritt Bulgariens zum Dreimächtepakt am 1. März 1941 bestimmte endgültig die Richtungen und den Charakter der bulgarischen Außenpolitik in den Jahren 1941 bis 1944. Die politischen Beziehungen zum Dritten Reich wurden zum Hauptaspekt des bulgarischen außenpolitischen Programms, bis die diplomatischen Beziehungen abgebrochen wurden und das Kabinett Muraviev (6.—8. September 1944) Deutschland den Krieg erklärte. Die Integration Bulgariens mit den Staaten der faschistischen Achse kam wegen Erwägungen

in Zusammenhang mit der innenpolitischen Labilität und der internationalen Isolation des monarchofaschistischen Regimes nur zögernd und bedeutend später als von Berlin vorgesehen und gegen Versprechungen für territoriale Ausdehnung zustande; später wurde die fiktive „nationale Vereinigung" zur Hauptlosung der regierenden faschistischen Bourgeoisie, um so das bulgarisch-deutsche Bündnis zu rechtfertigen.

Die Parolen „Vorsicht" und „keine Teilnahme am Krieg" drückten aber den bulgarisch-deutschen militärpolitischen Beziehungen ihren Stempel während der drei Perioden auf, die sich in der Entwicklung dieser Beziehungen chronologisch abzeichneten (März bis Juni 1941, Juni 1941 bis Februar 1943 und September 1943 bis September 1944). Die Beteiligung Bulgariens am Kriegszug der Wehrmacht auf dem Balkan (April—Mai 1941) beschränkte sich auf eine „Respektierung" der Türkei. Erst nach der Besetzung Jugoslawiens und Griechenlands durch deutsche und italienische Truppen fand die Propagandalosung „Großbulgarien" reale Anwendung. Die deutsche Aggression war für die bulgarische faschistische Bourgeoisie eine günstige Gelegenheit, ihre Bestrebungen nach einer Hegemonie auf dem Balkan zu realisieren. Doch gerade die bei der Vernichtung der staatlichen Unabhängigkeit Griechenlands und Jugoslawiens geleistete Unterstützung untergrub die Möglichkeit für das bulgarische Volk, eine wahrhaft gerechte Lösung seiner nationalen Probleme zu erzielen.

Das diplomatische Spiel Deutschlands in Zusammenhang mit den territorialen Aspirationen dauerte auch in der zweiten Periode fort, deren Beginn durch den hitlerfaschistischen Überfall auf die Sowjetunion gekennzeichnet ist. Die mit diesem Spiel verfolgten Ziele aber wurden allmählich geändert. In den Streitigkeiten mit Italien in Verbindung mit Grenzfragen mußte sich Bulgarien für die deutschen Interessen einsetzen, ferner mußte es die türikische Grenze schützen, den Besatzungsraum in Serbien und Griechenland erweitern, damit Truppenteile der Wehrmacht zu anderen Zwecken frei wurden, und zur endgültigen Konsolidierung der faschistischen Koalition durch seine Einbeziehung in den Krieg gegen Großbritanien und die USA sowie durch seinen Beitritt zum Antikominternpakt beitragen. Diese Verpflichtungen kompensierten in hohem Grade die Nichtbeteiligung der bulgarischen Armee an den Operationen im Osten und erklären in gewissem Maße die Aufrechterhaltung der diplomatischen Beziehungen zur UdSSR, eine Tatsache, die der Dynastie als politisches Kapital angerechnet werden sollte.

Die Periode eines gewissen politischen „Gleichgewichts" in der

Beziehungen zum Dritten Reich dauerte von Juni 1941 bis zum Frühjahr 1943. Es wurde beharrlich auf Kompensationen für die Erfüllung der Wünsche Berlins in bezug auf politische, territoriale und wirtschaftliche Fragen bestanden; Sofia legte sogar Aggressivität und Hartnäckigkeit an den Tag; seinerseits verteidigte der Hof die Krone vor Verschwörungen und trachtete danach, sich bei den Verbündeten der Antihitlerkoalition durch eine für das Dritte Reich unbefriedigende Lösung der judischen Frage politisch rückzuversichern.

Nach der Niederlage bei Stalingrad trat für den hitlerfaschistischen Block eine schwere Krisenperiode ein, mit der der Zerfall des faschistischen Bündnisses begann; Italien kapitulierte.

Für die militärische Mitwirkung Bulgariens am Dreimächtepakt war die Zeitspanne März bis September 1943 ziemlich aktiv. Die militärisch-strategische Bedeutung des Balkans wuchs. Auch die Forderungen, daß sich die bulgarische Armee am Schutz und an der „Säuberung" des Balkanraumes beteiligte, wirden intensiver. Die militärischen Engagements Bulgariens standen im Widerspruch zu den allgemeinen Bemühungen, die Verpflichtungen Deutschland gegenüber einzuschränken. Dieser Umstand machte die Versuche nicht rückgängig, Kontakt zu den Wesmächten aufzunehmen, die trotz ihrer Aktivierung nach dem Tode des Zaren Boris in seiner Person die sicherste Garantie für das Bestehen des Regimes verloren hatten.

Der durch den Tod des Monarchen erlittene „Verlust" und die Lösung der Staatskrise durch einen Regentenrat und eine Regierung ohne die Beteiligung von prononcierten Hitleranhängern in Bulgarien machte den Anfang der letzten Periode in den bulgarisch-deutschen militärpolitischen Beziehungen. Die erwartete krasse Schwenkung in der Politik nach der Kapitulation Italiens wurde durch die gemeinsamen Anstrengungen Sofias und Berlins vereitelt. Eine engere Annäherung an Deutschland wurde aber nicht erreicht. Mit dem Kabinett Božilov, das unter Bedingungen einer sich immer mehr verschärfenden innenpolitischen und revolutionären Krise regierte, begann die Deformierung der militärpolitischen Wechselbeziehungen zwischen dem Dritten Reich und seinem Verbündeten Bulgarien. Aus ihnen schwand allmählich die Dienstfertigkeit Bulgariens; es wurden Versuche gemacht, den Kreis der militärischen Engagements spürbar zu verengen, obwohl die Verpflichtung, die „Ordnung und Ruhe" in den okkupierten Territorien Jugoslawiens und Griechenlands blutig aufrechtzuerhalten, wie auch hinsichtlich gemeinsamer Verteidigungsoperationen immer noch erfüllt wurde; die Beziehungen zu den USA lebten erneut auf; die bulgarischtürkischen gutnachbarlichen Beziehungen wurden verteidigt. Das wesentlichste Element der außenpo-

litischen Tätigkeit der Regierung Božilov waren die bulgarisch-sowjetischen diplomatischen Beziehungen. Sie erlangten wegen der mit dem siegreichen Vormarsch der Sowjetarmee koordinierten diplomatischen Offensive der sowjetischen Regierung erstrangige Bedeutung. Sofia war machtlos die berechtigten Forderungen der Sowjetunion zu befriedigen, da jede amtliche Fühlungnahme zur sowjetischen diplomatischen Vertretung von den Deutschen kontrolliert wurde. Der Wunsch eines Teils des Ministerrates, die sowjetischen Noten zufriedenstellend zu beantworten, rief einen weiteren ernsthaften. Konflikt (nach der Weigerung, eine gemeinsame Warnungsnote an die Türkei zu richten) mit den Regenten und der deutschen militärpolitischen Führung hervor, der zu reiner Schlichtung kam und zu einer Kabinettskrise führte.

Mit der Ernennung Ivan Bagrjanovs zum Ministerpräsidenten (1. Juni 1944) verschärfte sich die Konfliktsituation noch mehr. Das Verhalten des neuen Kabinlts, bedingt durch die tiefgreifende Wende im Verlauf der Kriegshandlungen, zeigte, daß es die deutsche Bevormundung abgeschüttelt hatte. Die Krisensymptome in den Beziehungen zwischen Sofia und Berlin, die sich nach September 1943 gezeigt hatten, wurden schon zur Realität. Sie konnten nicht einmal durch die hitlerfaschistischen Warnungen vor einer „Bolschewisierung" Bulgarens überwunden werden. Im Gegenteil, es wurde auf die Absicht, die bulgarischen Grenzen zu schützen und an der Errichtung eines hitlerfaschiscischen Verteidigungswalls gegen die Sowjetarmee mitzuwirken, verzichtet und die deutschen Truppen wurden aufgefordert, Bulgarien zu räumen.

Der in den letzten Wochen der Regierung Bagrjanov stetig vorbereitete Bruch mit Deutschland trat unter der Regierung Muraviev ein. Um die politische Herrschaft der Bourgeoisie zu reten, wurde die nichtfaschistische bürgerliche Opposition beauftragt, die Führung des Landes zu übernehmen, wobei sie einen letzten erfolglosen Versuch machte den Beitrag des von der Bulgarischen Arbeiterpartei organisierten und geleiteten antifaschistischen bewaffneten Kampfes auszunutzen, und die Vaterländische Front von der politischen Macht völlig ausschalten sollte.

Es wurde jedoch nur langsam und zögernd vorgegangen, um den hindernislosen Rückzug des Besatzungskorps sichern zu können. Die Gefahr eines Umsturzes und eines damit verbundenen antifaschistischen Aufstands im Lande, wonach ein unverzüglicher Einmarsch der Sowjetarmee zu erwarten war, führte (nachdem die sowjetische Regierung Bulgarien den Krieg erklärt hatte) zum erzwungenen Abbruch der bulgarisch—deutschen diplomatischen Beziehungen am 6.

September 1944 und zur Inkrafttretung des Beschlusses, gegen das Dritte Reich den Krieg zu beginnen (8. September 1944).

Die Regierungsänderung und die eingetretene kaum merkliche Umgestaltung des monarchofaschistischen Regimes waren von einer ungerechtfertigten Passivität bei dem endgültigen Bruch mit Hitlerdeutschland begleitet, die auf die Illusion zurückzuführen war, daß die UdSSR die vorsätzlich erklärte, jedoch nicht streng eingehaltene Neutralität wohlwollend und vorbehaltlos annehmen würde.

Zum politischen Bankrott der legalen nichtfaschistischen Opposition und zum Scheitern der militärpolitischen Strategie des Hitlerfaschismus auf dem Balkan trug vor allem die Wechselwirkung folgender zwei Faktoren bei: eines äußeren Faktors — der stürmische Vormarsch der Sowjetarmee — und eines inneren — der antifaschistische bewaffnete Kampf des bulgarischen Volkes.

Die drei Perioden in der Entwicklung der bulgarisch—deutschen militärpolitischen Beziehungen, die durch die Entwicklung und die Perspektiven des Krieges chronologisch bedingt sind, decken den Beginn, das Heranreifen, den Höhepunkt und das Ende der Zusammenarbeit Bulgariens mit Hitlerdeutschland auf und entsprechend seine Distanzierung und seinen Austritt aus dem Bündnis mit ihm, das auch die Vernichtung des bulgarischen Monarchofaschismus vorbestimmt hatte.

ИЗПОЛЗУВАНИ ИЗТОЧНИЦИ И ЛИТЕРАТУРА

I. ПУБЛИКУВАНИ ДОКУМЕНТИ

Анатомия войны. Новые документы о роли германского монополистического капитала в подготовке и ведении второй мировой войны. (Превод от немски.) Москва, 1971.

Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны, т. I, II, Москва, 1944—1946.

Венгрия и вторая мировая война. Секретные дипломатические документы из истории кануна и периода войны (пер. с венгерского), Москва, 1962.

Въоръжената борба на българския народ против фашизма 1941—1944. Документи. С., 1962.

Гринберг, Н., Документи. С. 1945.

Горненски, Н., Н. Бързакова, Немски документи за антифашистката съпротива у нас (1941—1944), Известия на държавните архиви, 1966, т. 11.

Документы Министерства иностранных дел Германии. Выпуск II. Германская политика в Турции (1941—1943 гг.). Москва, 1946.

Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками. Т. II, Москва, 1958.

„Совершенно секретно! Только для командования! „(Стратегия фашистской Германии в войне против СССР. Документы и материалы.) Москва, 1967.

Техеран, Ялта, Потсдам. Сборник документи. С., 1968.

Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918—1945. Serie D: 1937—1941. Bde VIII, X, XI, XII, XIII, Bonn, 1964, (ADAP). Göttingen, 1969—1970. Serie E: 1941—1945. Bd. I. Göttingen, 1969

Allianz Hitler—Horthy—Mussolini. Dokumente zur ungarischen Aussenpolitik (1933—1944). Einleitende Studie und Vorbereitung der Akten zum Druck von Magda Adam, Gyula Juhasz, Lajos Kerekes. Budapest, 1966.

Anatomie der Aggression. Neue Dokumente über die Politik des faschistischen deutschen Imperialismus und Militarismus zur „Neuordnung" Europas im zweiten Weltkrieg. Herausgegeben und eingeleitet von Gerhart Hass und Wolfgang Schumann, Berlin, 1972.

Anatomie des Krieges. Neue Dokumente über die Rolle des deutschen Monopolkapitals bei der Vorbereitung und Durchführung des Zweiten Weltkrieges. Herausgegeben und eingeleitet von Dietrich Eichholz und Wolfgang Schumann, Berlin, 1969.

Drechsler, K., H. Dress, G. Kass, Europapläne des deutschen Imperialismus im zweiten Weltkrieg, Zeitschrift für Geschichtswissenschaft (ZfG), 1971, 7.
Griff nach Südosteuropa, Berlin, 1973.

Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht, Bd. I, II, III, IV (Wehrmachtführungsstab), Frankfurt am Main, 1961—1965. (KTB OKW).

Heiber, H., Hitlers Lagebesprechungen. Die Protokollfragmente seiner militärischen Konferenzen 1942—1945, Stuttgart, 1962.

Hubatsch, W. (Hrsg), Hitlers Weisungen für die Kriegführung 1939—1945. Dokumenta des Oberkommandos der Wehrmacht. Frankfurt am Main 1962.

Picker, H., Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier, Bonn, 1951.
Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler. Vertrauliche Aufzeichnungen über Unterredungen mit Vertretern des Auslandes 1939—1941. Herausgegeben und erläutert von Andreas Hillgruber. 1967. Franktfurt am Main, Erster Teil; Zweiter Teil. 1942—1944. Frarkfurt am Main, 1970.

II. НЕПУБЛИКУВАНИ АРХИВНИ ИЗТОЧНИЦИ

НАРОДНА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

Централен държавен исторически архив (ЦДИА)

ф. 176 — Архивен фонд на Министерството на външните работи и на изповеданията.
ф. 370 — Архивен фонд на Дирекция на полицията.
ф. 3 — Архивен фонд на Монархическия институт.
ф. 284 — Архивен фонд на Министерския съвет.
ф. 316 — Архивен фонд на българската легация в Берлин.
ф. 456 — Личен архивен фонд на Б. Филов и К. Филова.
ф. 95 — Личен архивен фонд на Л. Лучев.
ф. 141 — Личен архивен фонд на Д. Шишманов.
ф. 389 — Личен архивен фонд на Ив. Багрянов.
ф. 427 — Личен архивен фонд на Н. Михов.

Архив на Министерството на вътрешните работи (АМВР)

фонд — Народен съд, I и II състав.
фонд 5 — Обвинение на Генералния прокурор при Върховния областен съд във Франкфурт на Майн срещу 1) . . . бившия пълномощен министър на Германския райх в София Адолф-Хайнц Бекерле. . . , 1967.
общи дела (об. д.) Дирекция на полицията.

Военно-исторически архив — София — (ВИА)

Централен военен архив — Велико Търново (ЦВА)

Архивен фонд на Генералния щаб на българската армия (1941—1944 г.) — ф. 1, 22, 24.

ф. 787 — Личен архивен фонд на К. Лукаш.

Централен партиен архив (ЦПА)

ф. 1 — Архивен фонд на ЦК на БКП.
ф. 3 — Архивен фонд ЗБ на ЦК на БКП.
ф. Спомени.

Архив при Българската академия на науките (АБАН)

сбирка IV — Спомени на Ст. Мошанов.
Спомени на К. Муравиев.

Научен архив при Института за история — (БАН)

Спомени за о. з. ген. Ив. Попов.

Народна библиотека „Кирил и Методий" — Български исторически архив (БИА)

ф. 219-А — Германо-българско дружество — клон София.

ГЕРМАНСКА ФЕДЕРАЛНА РЕПУБЛИКА

Politisches Archiv, Auswärtiges Amt (PA.AA.), Bonn

1) Büro des Staatssekretär. Akten betreffend: Bulgarien Bd. Bd.: 2, 3, 4, 5, 6, 7, (vom 1. 2. 1941 — bis 31. 8 1944).

2) Abteilung Inland II g., 297.
Akten betreffend: Bulgarien. Werbeaktion für die Waffen-SS (vom 1943—bis 1944).

3. Dienststelle Ribbentrop. 2d/1, Teil 2.
Akten betreffend: Geheime Reichssachen betr. Vatikan, Sow. Union, Bulg. Legion usw. (vom. 1942).

4) Inland II A/B, 62/2.
Akten betreffend: Judengesetzgebung in Bulgarien (vom 1941—bis 1944).

5) Inland II AB, 62/3.
Akten betreffend: Juden in Bulgarien (vom 1943 bis 1944), Bd. 2.

ГЕРМАНСКА ДЕМОКРАТИЧНА РЕПУБЛИКА

Научен архив на Института за история при Германската академия на науките. Берлин

German Foreign Ministry$_2$ (GFM$_2$)
Serial Nr 1381, Frame Nr 358006—202.
Botschafter Ritter, Paket 101.
Hefte: 4, Bulgarien. Dated Sep. 1, To Ock. 29, 1944.

Pressearchiv des ehemaligen Reichslandbundes

Museum für Deutsche Geschichte. Berlin.
Akten Nr. 8, Bd. 7, Bulgarien-Staatsleben (8. 3. 1938—24. 7. 1943).
Bd. 8, " " " (22. 8. 1943—30. 9. 1944).

III. ПЕРИОДИЧЕН ПЕЧАТ (1939—1944)

Вестници:

Зора, Мир, Слово, Заря, Вечер, Frankfurter Zeitung, Donauzeitung, Der Neue Tag, Völkischer Beobachter, Das Reich, Zeitungsdienst Graf Reischach, Deutsche Allgemeine Zeitung, Das Reich, Journal de Géneve.

Списания

Идеи и дела, Илюстрована политика, Нация и политика

Стенографски дневници на XXV обикновено Народно събрание

IV. МЕМОАРИ И ДНЕВНИЦИ

Гальдер, Ф., Военный дневник. Ежедневные записи начальника генерального штаба сухопутных войск. 1939—1942 гг. (в двух книгах). Москва, 1968, 1971.

Чано, Г., Политически дневник, 1939—1943, С., 1947.

Le Journal du Dr. Goebbels. Texte intégral, Paris, 1948.

Neubacher, H., Sonderauftrag Südost 1940—1945. Bericht eines fliegenden Diplomaten, Göttingen, 1956.

Papen, Fr. v., Der Wahrheit eine Gasse, München, 1952.

Schmidt, P., Start auf diplomatischer Bühne 1923—1945. Erlebnisse des Chefdolmetschers im Auswärtigen Amt mit den Staatsmännern Europas, Bonn, 1958.

The Testament of Adolf Hitler. The Hitler—Bormann Documents, February—April 1945, London, 1961,

Димитров, Г., Съчинения, т. II, С., 1954.

Коларов, В., Против хитлеризма и неговите български слуги, С., 1947.

Коларов, В., За октомврийската революция, Съветския съюз и българо-съветската дружба. (Студии, статии, речи 1919—1948), С., 1949.

Бережков, В., С дипломатической миссией в Берлине, Москва, 1966.

Бехар, А., Германският империализъм и отражението му в България, С., 1949.

Божинов, В., Политическата криза в България през 1943—1944, С., 1957.

Божинов, В., Политиката на САЩ спрямо България през 1944 г., ИПр., 1966, кн. 6.

Божинов, В., Агрессивная политика германского империализма и вовлечение Болгарии по вторую мировую войну, Вторая мировая война. Книга вторая. Военное искусство, Москва, 1966.

Болтин, Е. А., О характере второй мировой войны, в сб. Германский империализм и вторая мировая война, Материалы научной конференции комиссии историков СССР и ГДР в Берлине (14—19 декабря 1959 г.), Москва, 1961.

Боратынский, С., Дипломатия периода второй мировой войны, Москва, 1959.

Валев, Л. Б., Болгарский народ в борьбе против фашизма (накануне и в начальный период второй мировой войны, Москва, 1964.

Валев, Л. Б., Началото на Великата отечествена война, Съветският съюз и българската демократична общественост, Летопис на дружбата, т. I, С., 1969.

Вознесенски, В. Д., Цар Борис, Хитлер и легионерите, С., 1971.

Вознесенский, В. Д., Заключительный этап политического кризиса в Болгарии (апрель — 9 сентября 1944 г.), Новая и новейшая история, 1964, 4.

Вознесенский, В. Д., США, Англия и выход Болгарии из войны в 1944 году. Новая и новейшая история, 1968, 4.

Галкин, А. А., Германский фашизм, Москва, 1967.

Генчев, Н., Външнополитическата ориентация на България в навечерието на Втората световна война (септември 1938 — септември 1939), Годишник на Софийския университет, Философско-исторически факултет, Книга III — История, т. XI, 1967, С., 1968.

Генчев, Н., Възвръщането на Южна Добруджа към България през 1940 г., сп. Исторически преглед, 1969, кн. 6.

Генчев, Н., Външната политика на България през началния период на Втората световна война (1939—1941 г.), ГСУ, ФИФ, т. L XIII година 1970, Книга III — история, С., 1971.

Генчев, Н., Българско-германски дипломатически отношения (1938—1941 г.), Българско-германски отношения и връзки. Изследвания и материали. Том I, С., 1972.

Германская экспанзия в Центральной и Восточной Европе. Сборник статей по истории так называемого „Дранга нах Остен", М., 1965.

Горненски, Н., Форми и методи на фашисткия терор в България по време на хитлеристката окупация (1941—1944). Списание на БАН, 1963, кн. 3.

Горненски, Н., Хитлеристката политика на разединяване и протнвопоставяне на държавите в Югоизточна Европа през Втората световна война, Известия на военноисторическото научно дружество, т. VI, С., 1968.

Гочев, Г., Бюро „Д-р Делиус", С., 1969.

Дашичев, В. И., Банкротство стратегии германского фашизма. Исторические очерки. Документы и материалы. Том 1. Подготовка и развертывание нацистской агресии в Европе. 1933—1941, том 2. Агрессия против СССР. Падение „Третьей империи". 1941—1945 гг., Москва, 1973.

Димитров, И., Смъртта на цар Борис III, ИПр., 1968, кн. 2.

Димитров, И., Външната политика на правителството на Иван Багрянов (1 юни — 1 септември 1944 г.), ГСУ, ФИФ, т. LXI, 1967, книга III — история, С., 1968.

Димитров, И., Буржоазната опозиция в България 1939—1944, С., 1969.

Дискусия по някои спорни въпроси от историята на БКП. (Положението на България през Втората световна война), Известия на Института по история на БКП, т. 21, 1969.

Дмитриев, И., Заговор против Муссолини, Вопросы историн, 1965, 6.

Дрекслер, К., Европейските планове на германския империализъм от 1943 г., Българско-германски отношения и връзки, т. I, С., 1972.

Жилин, П. А., Как фашистская Германия готовила нападение на Советский Союз, М., 1965.

Зографски, Д., Македонија 1941—1943 год. според некои германски документи. — Гласник. Година XV, бр. 3, Скопје, 1971.

Иванов, Ив., Присъединяването на България към Тристранния пакт — едно съдбоносно решение на българските монархо-фашистки ръководители, Военноисторически сборник, 1969, 6.

Икономиката на България до социалистическата революция. Том I, С., 1969.

Исраэлян, В. Л., Дипломатическая история Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., Москва, 1959.

Исраэлян, В., Кризис фашистской коалиции в результате побед Советской армии в 1943 году, Военно-исторический журнал, 1959, № 9.

Исраэлян, В. Л., Л. Н. Кутаков, Дипломатия агрессоров. Германо-итало-японский фашистский блок. История его возникновения и краха, Москва, 1967.
Исусов, М., Формиране на опозиционните политически сили в България (1944—1945), Известия на Института по история на БКП, т. 27, С., 197.

История на България, т. III, С., 1964.

История на Българската комунистическа партия, С., 1969.

История внешней политики СССР. Часть первая. 1917—1945 гг., Москва, 1966.

История международных отношений и внешней политики СССР, т. II, 1939—1945 гг., Москва, 1962.

История на Отечествената война на България срещу хитлеристка Германия 1944—1945 г., т. I, С., 1961.

История Румынии, 1918—1970, Москва, 1971.

История Югославии, т. II, Москва, 1963.

Калбе, Е., Назряване на революционната ситуация в Югоизточна Европа по време на Втората световна война, Българско-германски отношения и връзки, т. I, С., 1972.

Каменов, Е., Характерни черти на германо-фашистката окупация на България през 1941—1944 г., ИПр., 1966, кн. 1.

Кантарджиев, Ас., Обезвреждането на немскофашистките групи при Ихтиман в края на август и началото на септември 1944 г., Военно-исторически сборник, 1966, кн. 4.

Кирьякидис, Г. Д., Греция во второй мировой войне, М., 1967.

Коваль, В., Правда о заговоре против Гитлера 20 июля 1944 г., Киев, 1960.

Коен, Д. Б., Ограбването и разоряването на българското стопанство от германските империалисти през Втората световна война, С., 1966.

Коен, Д. Б., Провалът на нацистките планове за унищожаване на българските евреи, ИПр., 1969, ки. 2—3.

Костова, Е., Българо-германските отношения в съвременната българска историография, Българско-германски отношения и връзки, т. I, С., 1972.

Лебедев, Н. И., Падение диктатуры Антонеску, М., 1966.

Лисовский, В. И., Международное право, Киев, 1955.

Манчев, Кр., Германия и българо-югославските отношения в навечерието на Втората световна война, Българско-германски отношения и връзки, т. I, С., 1972.

Маринов, Ив., Как и доколко изпълниха задълженията си правителствата на Багрянов и Муравиев по обявения от тях неутралитет през август и септември 1944 г., Военноисторически сборник, 1966, кн. 4.

Маринов, Ив., Пет дни в правителството на К. Муравиев. — ИПр. 1968, кн. 3.

Машев, Д., Прогерманската ориентация на българското правителство в навечерието на Втората световна война, Годишник на СУ, Юридически факултет, Книга I, т. LV, С., 1964.

Мерцалов, А. Н., Западногерманские историки и мемуаристы о второй мировой войне, М., 1967.

Митев, Й., Италиано-българските отношения след свалянето на Мусолини (септември—ноември 1943 г.), Известия на Военно-историческото научно дружество, т. III, С., 1967.

Михов, М., Борбата на СССР за мир на Балканите в началото на Втората световна война и България, Военноисторически сборник, 1953, кн. 4.

Михов, М., Борбата на СССР за предотвратяването на хитлеристката агресия на Балканите по време на Втората световна война, Военноисторически сборник, 1954, кн. 1.

Михов, М., Великие державы и Болгария в начале второй мировой войны, Вторая мировая война, Книга первая, Общие проблемы, Москва, 1966.

Михова—Данева, Хр., Буржоазни теории в САЩ и в Англия за победата и развитието на народнодемократичната революция в България, Известия на БИД. Книга XXV, С., 1967.

Михова—Данева, Хр., Историография на международните отношения на България през XX в., Проблеми на българската историография след Втората световна война, С., 1973.

Михова, Хр. Л. Живкова, Политиката на Германия и Англия спрямо България в навечерието на Втората световна война, Първи конгрес на Българското историческо дружество, том, първи, С., 1972.

Недев, Н., Генерал Владимир Заимов, С., 1973.

Несторов, Хр., Дискусия върху характера и същ ността на българския фашизъм, Известия на БИД, Книга XXV, С., 1967.

Новейшая история Турции, М., 1968.

Нойков, Ст., Оттеглянето на вермахта от Балканите през 1944 г. и неговите бойни действия срещу БНА през Отечествената война (по немски източници), Военно-исторически сборник, 1967, кн. 2.

Остоя—Овсяный, И. Д., Мюнхен, — путь к войне, сб. Вторая мировая война и современность, М., 1972.

Отечествената война на България 1944—1945, т. I, С., 1961.

Пауновски, Ив., Възмездието, С., 1971.

Петров, Ст., Стратегията и тактиката на БКП в борбата против монархофашизма (1941—1944 г.), С., 1969.

Петрова, Д., БЗНС в края на буржоазното господство в България (1939—1944 г.), С., 1970.

Петрова, Сл., Борбата на БРП за установяване на народнодемократическата власт, май—септември 1944, С., 1964.

Пожарская, С. Д., Тайная дипломатия Мадрида, М., 1971.

Проэктор, Д. М., Агрессия и катастрофа. Высшее военное руководство фашистской Германии во второй мировой войне 1939—1945, М., 1968.

Пушкаш, А. И., Венгрия в годы второй мировой войны, М., 1966.

Реутов, Г. Н., Правда и вымысел о второй мировой войне. (Английская буржуазная историография о происхождении второй мировой воны, внешней политике Англии и международных отношениях 1939—1945 гг.), М., 1967.

Ристовски, Т., Германо-бугарската офанзива во Меглен и на планината Пајак во светлината на на јновата германска документација од архивот „Вашингтон" (Јануарн 1944. — Акциите „Elefant" и „Wolf"), Гласник, година XVII, Скопје 1973, бр. 1.

Саломаа, Э., Вовлечение Финляндии во вторую меровую войну в качестве союзницы фашистской Германии, Вторая мировая война. Книга первая. Общие проблемы, Москва, 1966.

Сирков, Д., Българската работническа партия в защита на националната независимост на България (1 септември 1939 — 1 март 1941 г.), Известия на Института по история на БКП, т. 14, С., 1965.

Сирков, Д., Към въпроса за присъединяването на България към Тристранния пакт, Българско-германски отношения и връзки, т. I, С., 1972.

Славова, Ст., Съветски военнопленници в България. — Известия на държавните архиви, 1967, 14.

Смирнова, Н. Д., Балканская политика фашистской Италии. Очерк дипломатической истории (1936—1941) Москва, 1969.

Стефанов, Г., Външната политика на България от началото на Втората световна война до присъединяването към Тристранния пакт (1939—1941), Годишник на Софийския университет, Юридически факултет, т. XL IX, 1957, С., 1958.

Стойнов, Б., Бойните групи (1941—1944 г.), С., 1969.

Типпельскирх, К., История второй мировой войны, Москва, 1956.

Тодоровски, Г., Мегусебните односи на Италија и Бугарија од 1941—1943 година во врска со Западна Македонија, в „Развиток на државноста на македонскиот народ. Материјали од Симпозиумот по повод 20-годишницата од Првото заседание на АСНОМ одржан на 23 и 24 октомври 1964 година", Скопје, 1966.

Тошкова, В., Присъединяването на България към Тристранния пакт, ИПр., 1969, кн. 4.

Тошкова, В., Антифашисткая борьба в Болгарии и политические отношения с Германией (1941—1944 гг.),

Тошкова, В., Българо-германските отношения след идването на Хитлер на власт в българската историография, Проблеми на българската историография след Втората световна война, С., 1973.

Ушаков, В. В., Внешняя политика гитлеровской Германии, М., 1961.

Фердросс, А., Международное право, М., 1959.

Фомин, В. Т., Подготовка немецко-фашистской агрессии против Югославии (1937—1941 г.), Вопросы истории, 1957, 6.

Хаджиниколов, В., Някои проблеми на отношенията между България и Съветския съюз през Втората световна война (резюме), Първи конгрес на БИД. Том първи, С., 1972.

Хаков, Дж. Основни насоки на външната политика на Турция през Втората световна война, ИПр., 1967, кн. 6.

Цукерторт, Й., Германский империализм и легенда о „превентивной войне" гитлеровской Германии против СССР, сб. Германский империализм и вторая мировая война..., Москва, 1963.

Чемпалов, И. Н., Из дейността на хитлеристкия посланик в Анкара Франц фон Папен в навечерието и началото на Втората световна война (април 1939 — юни 1941), ИПр., кн. 2.

Чемпалов, И. Н., Итало-германская агрессия на Балканах в конце 1940 г., Учение записки Уральского государственного университета им. А. М. Горького, № 63. Серия историческая, вып. 6, Свердловск, 1968.

Чемпалов, И. Н., Присоединение Болгарии к Тройственному пакту и позиция великих держав, Учение записки Уральского государственного университета им. А. М. Горького, № 74. Серия историческая, вып. 12, Свердловск, 1968.

Чичовска, В., Соболевата акция, С., 1968.

Якобсен, Г., Военные цели Гитлера 1939—1943 гг., Вторая мировая война. Книга первая. Общие проблемы, Москва, 1966.

Batovski, H., Pour une alliance balkanique en 1941. Revue d'histoire de la deuxieme guerre mondiale, Nr 74, avril, 1969.

Bleyer, W., Totaler Krieg und totale Monopolmacht. Der staatsmonopolistische Verschmelzungsprozeß zwischen Monopolorganen und faschistischen Staat im zweiten Weltkrieg.—ZfG, 1966, 6.

Bleyer, W., K. Drechsler, G. Förster, G. Hass, Deutschland von 1939 bis 1945, Berlin 1969.

Bojinov, V., L'entraînement de la Bulgarie dans la Seconde guerre mondiale et ses comséquences.—Etudes historiques, Tome 2, Sofia, 1965.

Buchheit, G. Der deutsche Geheimdienst. Geschichte der militärischen Abwehr. München, 1966.

Buchner, A. Der deutsche Griechenlands—Feldzug. Operationen der 12. Armee 1941, Heidelberg, 1957.

Chary, F. B., The Bulgarian Yews and the Final Solution, 1940—1944, Pittsburgh 1972.

Culinović, F., Dvadeset sedmi Mart, Zagreb, 1965.

Churchill, W., The Second World War, Volume II, III, IV, London, 1950, 1955.

Deakin, F. W., The Brutal Friendship Mussolini, Hitler and the Fall of Italian Fascism, New York, 1966.

Dimitrov. J., L'opposition bourgeoise non—fasciste et l'orientation de la politipue exterieure de la Bulgarie (1-er septembre—1-er mars 1941), Sudia balcanica, 1971, 4.

Einhorn. G., Die volksfeindliche Politik des deutschen Faschismus gegenüber Bulgarien im zweiten Weltkrieg. Deutsche Außenpolitik, 1960, 4.

Fabry, Ph. W., Balkan—Wirren 1940—1941. Diplomatische und militärische Vorbereitung des deutschen Donauüberganges Darmstadt, 1966.

Greiner, H., Die oberste Wehrmachtführung 1939—1943, Wiesbaden, 1951.

Hegemann. M., Die wichtigsten Faktoren der faschistischen Südosteuropapolitik bis zum Überfall auf die Sowjetunion, Aktes du I-er Gongrès international des Etudes balkaniques et Sud—Est Europeennes, t. V. Histoire, 1970.

Heiber, H., Der Tod des Zaren Boris, Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 9 Jahrgang 1961, 4 Heft/Oktober, Stuttgart.

Hillgruber, A., Hitler, König Carol und Marschal Antonescu, Die deutsch—rumänischen Beziehungen 1938—1944, Wiesbaden, 1954.

Hillgruber. A., Hitlers Strategie, Politik und Kriegführung. 1940—1941. Frankfurt am Main. 1965.

Kalbe, E., Forschungen in der DDR zur südosteuropäischen Geschichte, Jahrbuch für Geschichte der sozialistischen Länder Europas, Bd. 15/I, Berlin. 1971.

Kalbe. E., Antifaschistische Résistance und volksdemokratische Revolution in den Ländern Südosteuropas, Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Länder Europas, Band loo, Berlin, 1967, S. 35—75.

Krecker, L., Deutschland und die Türkei im zweiten Weltkrieg, Frankfurt am Main, 1964.

Leverkuehn. P., Der geheime Nachrichtendienst der deutschen Wehrmacht im Kriege. Frankfurt am Main, 1957.

Mašev. D., La préparation diplomatique de l'adhésion be la Bulgarie au Pacte tripartite, Etudes balkaniques, Sofia, 1967, 6.

Mourin. M., Le drame des Etats Sattellites de l'Axe de 1939 à 1945, Paris, 1957.

Mourin. M., Histoire des Nations Européennes. II. Pendant la deuxième guerre mondiale (1939—1945) Paris, 1960.

Newman. B., Balkans horizons d'hier et d'aujourd'hui, Paris, 1946.

Nikolaev. N. P., Le Règne et la Mort de Boris III, Roi des Bulgares (1894—1918—1943). Quatre Esquisses, Uppsala, 1952.

Reile, O., Geheime Ostfront. Die deutsche Abwehr im Osten. 1921—1945, München, 1963.

Rendel, G., The Sword and the Olive. Recollections of Diplomacy and the Foreign Service 1913—1941, London, 1957.

Rossi, A., Zwei Jahre deutsch—sowjetische Bündnis, Köln—Berlin, 1954.

Schröder, J., L'Allemagne et ses alliés, Revue d'histoire de la deuxieme guerre mondiale 1972, Nr. 88.

Shirer. W., Le Troisième Reich. Des origines à la chute, Paris 1967.

Siebert. E., Die Rolle der Kultur—und Wissenschaftspolitik bei der Expansion des deutschen Imperialismus nach Bulgarien, Jugoslawien, Rumänien und Ungarn in den Jahren 1938—1944, Berlin, 1971 (Diss.)

Sirkov. D., La déclaration bulgaro—turque de non—aggression du 17 février 1941.— Etudes balkaniques, 1972, 2.

Sohl, K., Die Kriegsvorbereitungen des deutschen Imperialismus in Bulgarien am Vorabend des zweiten Weltkrieges, Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der Volksdemokratischen Länder Europas, Band 3, Berlin, 1959.

Stefanov, G., La politique extérieure — Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale, 1968, Nr 72.

Thadden, v. Schramm—E., Griechenland und die Großmächte im zweiten Weltkrieg, Wiesbaden, 1955.

Topalov. V., L'opinion publique bulgare contre les persécutions des Juifs (octobre—le 9 septembre 1944), Etudes historiques, Tome II, Sofia, 1965.

Wolff, R. L., The Balkans in Our Time, New York, 1967.

Woodward, L., British Foreign Policy in the Second World War, London, 1962.

Wuescht, J., Jugoslawien und das Dritte Reich. Stuttgart, 1969.

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР 5

Глава първа

ОТ НЕУТРАЛИТЕТ КЪМ СЪЮЗ С ХИТЛЕРИСТКА ГЕРМАНИЯ (СЕПТЕМВРИ 1939 — МАРТ 1941). 17

НЕПОСРЕДСТВЕНА ДИПЛОМАТИЧЕСКА ПОДГОТОВКА ЗА ВЪВЛИЧАНЕТО НА БЪЛГАРИЯ ВЪВ ФАШИСТКИЯ БЛОК. 23

ГЕРМАНСКАТА АГРЕСИЯ НА БАЛКАНИТЕ И БЪЛГАРИЯ (АПРИЛ — МАЙ 1941). . 47

Глава втора

ОПРЕДЕЛЯНЕ ЗАДЪЛЖЕНИЯТА И „ПРАВАТА“ НА БЪЛГАРИЯ ВЪВ ФАШИСТКИЯ БЛОК (ЮНИ 1941 — ФЕВРУАРИ 1943). . . 61

ВОЙНАТА СРЕЩУ СССР И ПОЗИЦИЯТА НА БЪЛГАРИЯ 62

ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИ КОМПЕНСАЦИИ ЗА НЕУЧАСТИЕТО НА БЪЛГАРИЯ В „ИЗТОЧНИЯ ПОХОД“. 78

ХИТЛЕРИСТКАТА ДИПЛОМАЦИЯ И БЪЛГАРСКИТЕ ТЕРИТОРИАЛНИ И ПОЛИТИЧЕСКИ АСПИРАЦИИ 87

Глава трета

БИТКАТА НА ВОЛГА, КРИЗАТА ВЪВ ФАШИСТКАТА КОАЛИЦИЯ И ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВОЕННИ АНГАЖИМЕНТИ НА БЪЛГАРИЯ КЪМ РАЙХА (ФЕВРУАРИ—СЕПТЕМВРИ 1943). 106

БЕРЛИН И ОПИТИТЕ НА БЪЛГАРСКИТЕ УПРАВЛЯВАЩИ КРЪГОВЕ ЗА ПРЕЗАСТРАХОВКА НА ЗАПАД 107

НОВИ ПРЕТЕНЦИИ НА РАЙХА 129

Глава четвърта

ПЪРВИ КРИЗИСНИ СИМПТОМИ В БЪЛГАРО-ГЕРМАНСКИТЕ ВОЕННОПОЛИТИЧЕСКИ ОТНОШЕНЯ (СЕПТЕМВРИ 1943—МАЙ 1944). 140

НОВИ ТЕНДЕНЦИИ ВЪВ ВЪНШНОПОЛИТИЧЕСКАТА ПРОГРАМА НА ПРАВИТЕЛСТВОТО НА Д. БОЖИЛОВ (СЕПТЕМВРИ — ДЕКЕМВРИ 1943) 141

ОПИТИ ЗА РАЗГРАНИЧАВАНЕ ОТ БЕРЛИН 163

Глава пета

РАЗРИВЪТ В БЪЛГАРО-ГЕРМАНСКИТЕ ПОЛИТИЧЕСКИ ОТНОШЕНИЯ (ЮНИ—СЕПТЕМВРИ 1944). 182

ОТНОВО КЪМ НЕУТРАЛИТЕТ 183
РАЗРИВЪТ 217

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. 229

РЕЗЮМЕ НА РУСКИ ЕЗИК 235
РЕЗЮМЕ НА НЕМСКИ ЕЗИК. 240
ИЗПОЛЗУВАНА ЛИТЕРАТУРА И ИЗТОЧНИЦИ. 245

ВИТКА ТОШКОВА

БЪЛГАРИЯ И ТРЕТИЯТ РАЙХ

Рецензент
ИЛЧО ДИМИТРОВ

Редактор
ХРИСТИНА ДАНЕВА МИХОВА

Художник
КИРИЛ ГОГОВ

Художествен редактор
СТЕФАН ГРУЕВ

Технически редактор
МИЛКА ИВАНОВА

Коректор
ЙОРДАНКА МАРИНОВА

ДАДЕНА ЗА НАБОР НА 16. V. 1974 г.
ПОДПИСАНА ЗА ПЕЧАТ на 20. I. 1975 г.
ИЗЛЯЗЛА ОТ ПЕЧАТ на 30. I. 1975 г.
ПЕЧАТНИ КОЛИ 16,25.
ИЗДАТЕЛСКИ КОЛИ 13,81.
ИЗДАТЕЛСКИ № 21 408.
ЛИТЕРАТУРНА ГРУПА II-6.
ТЕМАТИЧЕН № 1904
ФОРМАТ 60/84/16.
ТИРАЖ 2614
ЦЕНА 1,72 лв.

ДЪРЖАВНО ИЗДАТЕЛСТВО
„НАУКА И ИЗКУСТВО“ — СОФИЯ

ПЕЧАТНИЦА
„АЛЕКСАНДЪР ПЪШЕВ“ — ПЛЕВЕН